

κοινωνιολογία καί φιλοσοφία του νέου ελληνισμού υπό Δημητρίου Τσάκωνα

Καθηγητού της Κοινωνιολογίας
εις την Πάντειον Ἀνωτάτην Σχολήν
Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ: σελ. 68
ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΤΟΥ ΔΕΟΝ: σελ. 77
ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΔΕΟΝ: σελ. 80
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ: σελ. 85
Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ: σελ. 98

ἡ γένεσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Ἡ οἰμωγὴ τῆς Ἀλώσεως (1453) ἐλάχιστα συνέβαλεν εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῶν πνευματικῶν πεπρωμένων τοῦ Γένους.¹ Ἦδη ὁ νῦος ἑλληνισμὸς εἶχε διχασθῇ ἀπὸ τὴν δραματικὴν ἀντίθεσιν δύο ἐπαναστάσεων ἐξ Ἰσοῦ βιαιῶν.² Οἱ «ἐλληνίζοντες» τοῦ κινήματος τοῦ Μυστρά ἀντιτίθενται σφοδρῶς εἰς τὸν «ὀρθόδοξον» στοχασμὸν τῶν καλογήρων τῆς Ἀνατολῆς.³ Περί τὰς δύο αὐτὰς ἐπαναστάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν γεφυρώνονται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀγνώστου λαϊκοῦ ποιητοῦ, θὰ οἰκοδομηθῇ ἡ δραματικὴ μυθογραφία τῶν νεωτέρων χρόνων.⁴

Ὁ Πλήθων-Γεμιστὸς καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Μυστρά, οἱ ἐλληνίζοντες, ἐκπροσωποῦν τὴν ἀναβίωσιν τοῦ οὐμανισμοῦ.⁵ Εἰς στιγμὴν ὑπερτάτης δοκιμασίας, ὅτε ἡ Βασιλεῦσα περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων κατακτητῶν (1204), οἱ ἐλληνίζοντες ὑπὸ τὸν Πλήθωνα χωροῦν μετὰ ταῦτα εἰς οἰονεῖ στρατιωτικὸν σύνδεσμον νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.⁶ Εἰς τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν καὶ αὐτοεξορίαν τῆς ἐπαρχίας οἱ ἐλληνίζοντες συγκροτοῦν τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρά, τὸ βασιλείον τῆς Νικαίας, τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζούντος. Δὲν εἶναι «ἐπαρχιακὴ» ὑπεροψία ἡ σθεναρὰ θέλησίς των πρὸς ἐπανίδρυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ ἐλληνικόν, ἀκριβέστερον εἰπεῖν νεοελληνικόν ἔθνικόν χαρακτήρα.⁷ Εἶναι περισσότερον ἡ ἔθνικὴ ἐγρήγορσις ἡ ὁποία διαλεκτικῶς ἐκβιάζεται νὰ ἀναμετρηθῇ μὲ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Δύσιν.⁸ Ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ ἀναμέτρησις—ἀντιθέτως πρὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου—δὲν προκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἑλληνισμόν. Ἐξοθεῖται καὶ ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῆς Ἀσίας, ἡ ὁποία σφυροκοπεῖ τὰ ἀκριτικὰ σύνορα τοῦ Βυζαντίου, ἐπαπειλοῦσα τὴν μυθικὴν πρωτεύουσαν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ Κωνσταντινουπόλιν, λατινικὸν status quo τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, «χαράν καὶ πόθον δῶν τῶν Ἑλλήνων».⁹

Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀδυσώπητον φυλλοροὴν τοῦ Βυ-

1. Ι. Σουκουτρή, *Μελέται καὶ ἄρθρα*, Ἀθῆναι 1956, σ. 440 κ.έ.
2. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, Ἀθῆναι 1957, σσ. 94-97.

3. Β. Λαυρῶρα, *Θέματα παιδείας*, Οὐάσιγκτων 1953, σ. 5 κ.έ.

4. Β. Λαυρῶρα, *ἔνθα ἀνωτέρω*.

5. Franz Dölger, «Der Anteil des Mittelalterlichen Griechentums an der geistigen Wende zwischen Mittelalter und Neuzeit», εἰς *Historisches Jahrbuch* 74 (1955), σσ. 150-163.

6. Δ. Δανιηλίδη, *Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθῆναι 1934, σ. 76 κ.έ. Α. Βακαλοπούλου, *Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 8. Ἀντιθέτως ὁ G. Ostrogorsky, εἰς *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963, χαρακτηρίζει τὰ ἔτη 1261-1282 ὡς ἐποχὴν ἀνασυντάξεως τοῦ Βυζαντίου ὡς μεγάλης δυνάμεως.

7. Δ. Δανιηλίδη, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 80 κ.έ.

8. Δ. Τσάκωνα, *ἔνθα ἀνωτέρω*.

9. Δ. Δανιηλίδη, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 76 κ.έ.

ζαντίου, έκθεσιμένου εις την ταυτόχρονον πίεσιν της Δύσεως και την πνικτικότητα της Ἀνατολῆς, γεννᾶται ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδησις μετὰ τὴν τραγικὴν μοῖραν τῆς ἐλεφαντιάσεως τοῦ κρατιδίου τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Νικαίας.¹ Τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν φραγκοκρατεῖται ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ὁ Πορθητὴς ἱσταται *παρὰ πόδας* εἰς τὴν ἀντιπέραν ὁχθρὴν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, τὸ κρατίδιον τοῦ Μυστρᾶ καὶ ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας συνθέτουν, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἱστορικῶν συμπερίεσεων, τὴν σπαρτιατικὴν ἀρετὴν καὶ τὸ πλατωνικὸν ἰδεῶδες, διὰ τὰ αὐτομεταποιηθῆναι εἰς βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν μετὰ ἐθνικὴν νεοελληνικὴν ὕφην.² Καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν συμβολικὴν μεγέθυνσιν τοῦ ρόλου τῶν οἱ Παλαιολόγοι ἀπὸ τοῦ Μυστρᾶ ἀποβλέπουσιν πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐνῶ ἀπὸ τῆς Νικαίας διευκολύνεται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.³ Ρομαντικὸν ὁπωσδήποτε τὸ ἐγχείρημα, μετὰ ἄλλυν ὄνειρου, τὸ ὁποῖον πραγματοποιεῖται εἰς μίαν κατ' ἐξοχὴν σπαρτιατικὴν πορείαν οὐμανιστικῆς ἐπανατοπιθετικῆς τῆς ζωῆς.⁴ Ἀλλὰ ἱστορικῶς θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἀναμονὴ τοῦ μοιραίου; Εἰς τὰς μεγάλας, τὰς τραγικὰς

στιγμὰς προκεχωρημένον κινδύνου ἢ παρακμῆς ὁ ἐλληνισμὸς ἀναμετρεῖται μετὰ τὸ χάος, λόγῳ δὲ ἰσχυρῶν καταλοιπῶν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς τοῦ αἵτημα τῆς ἐλεφαντιάσεως ἀναθρόσκει.⁵ Ὡς ἐλεφαντιασιν ἐννοῶ οὐχὶ ἐπεκτατικὴν καὶ ἄλογον κίνησιν πρὸς τὰ ἔξω τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως προσπάθειαν αὐτοπειθαρχίας καὶ ἐπικυριαρχίας τοῦ ἠθικῶς καὶ γεωγραφικῶς παρακμάζοντος ἔσω. Καὶ τὴν στιγμὴν μόνον ἐκείνην ἀπεργαζόμεθα θεωρίας ἐπαναστατικῆς. Ὑπ' αὐτὴν ὄθεν τὴν ἀσφυκτικὴν λογικότητα τοῦ Πορθητοῦ καὶ ἐν ὧσιν τὸ ἐπιταφίον τῆς Ἀλάσεως, τὰ στρατεύματα τοῦ πελοποννησιακοῦ ἄστεως ἀποβλέπουσιν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διευκολύνουν τὴν νικηφόρον εἰσόδον τῆς Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν.⁶ Καὶ ἀντὶ βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐπανιδρύεται ἐλληνικὸν «ἄστυ», νέων τριακοσίων ἐκ Μυστρᾶ Σπαρτιατῶν· διότι ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Ἱερᾶς Πόλεως πρέπει —ὥσπερ νεώτερος Λεωνίδας— νὰ ἀποθάνῃ ὁ Παλαιολόγος.⁷ Πίπτει ὁ στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ἡγήτωρ τοῦ οὐμανιστικοῦ μύθου—κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σφραντζῆ— μετὰ τὴν σπᾶσιν ἀνὰ χεῖρας, ἀκριβὸς ὅπως ὁ Λεωνίδας. Ἀλλὰ μετὰ μίαν διαφορὰν: ὅτι ὁ θάνατός του εἰς τὸν *Θορῶν* τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ ἐπικαλυφθῇ ἀπὸ μεσσιανικὰς-ἀνατολικὰς δοξασίας «κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ δι' ἀγγέλου μεταβίβασθῆις».⁸

Καὶ τοῦτο διότι ὁ Κωνσταντῖνος, συστοίχος πρὸς τὸν Λεωνίδα, ὑπῆρξεν *ἐξάεσις*, ἀγωνισθεὶς νὰ ὑπερακοντίσῃ τὰ ὄρια τῆς ἰσχυροῦς πραγματικότητος, ζῶν ὑπὸ τὴν ἀμφίβολον νᾶντοτε προϋπόθεσιν τοῦ πραγματοποιισμοῦ.⁹ Παρὰ ταῦτα δὲν παύει ὁ Μυστρᾶς νὰ ἀποτελῇ ἐθνικὴν ἐργήγορσιν, τελειοῖ τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου ἔθνους, τὸ ὁποῖον, ἔστω καὶ ὡς μειοψηφία, ἀποκτᾷ αὐτοσυνείδησιν ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῆς φραγκοκρατίας.¹⁰ Μέχρι τῆς προβολῆς τοῦ κινήματος τῶν ἐλληνιζόντων ἀπὸ τὸ δεσποτῆτον τοῦ Μυστρᾶ, τῆς Ἡπείρου, τῆς Τραπεζούντος ἢ τῆς Νικαίας ἡ ἔννοια «ραγιάς» ἄρχειται προεργαζομένη τὴν μόνην «ἀνδοῦσαν» πραγματικότητα εἰς τὴν κατεχομένην Μικρασίαν, ἐνῶ ἡ λέξις «Ἕλληνας» εἶναι ἀπῆχσις κόσμου μεμακρυσμένου ὑπὸ ἡμιθετικῶν περιεχομένων.¹¹ Ὁ Μυστρᾶς γεννᾷ τὸν νέον ἐθνικὸν τοκετόν του τὴν ἔννοιαν «νέος ἐλληνισμός», μετὰ σαφῆ ἐθνικὴν πρόθεσιν, μετὰ πρόγραμμα στρατιωτικῆς κρού-

1. Τὰς ἀπαρχὰς τῆς νεοελληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησεως ὁ Δ. Δανιηλίδης ἀνάγει εἰς τὴν κατὰ τὸν 9ον μ.Χ. αἰῶνα ἀντιμαχίαν Εἰκονομάχων καὶ Εἰκονοφίλων. Μετὰ τὸν Εἰκονοφίλον τάσσεται καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδησις, καθότι οὗτοι ἐκπροσωποῦν τὴν πλαστικὴν διέθεσιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀντιθετὸν ἀποκρίνεται διὰ τὸ Π.Κ.Κ., ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ἡ ἐθνικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία «ἐδῆμιουργήθη μόλις διὰ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, κυρίως δὲ μετ' αὐτόν». Τὴν ἐθνικὴν μάλιστα αὐτὴν κοινωνίαν βλέπει «νὰ διαλύεται ὑπὸ τὸ βάρος τῶν νέων μεγάλων κοινωνικῶν ἀντιθέσεων» (βλ. Π.Κ., «Ἡ σύγχρονος ἐλληνικὴ κοινωνία», ἐν *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ*, τόμος Ι, σ. 860). Ὁ Γ. Μαρδοῦκης γράφει ὅτι: «ἄφ' ἧς τέλος τοῦ Ἰσλάμ διήλθε τὸν Ἑλλήσποντον, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος αἰσθημα ἦλθεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν» (Γ. Μαρδοῦκη, *Ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ὡς ἐκφράσις τοῦ ευρωπαϊκοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1951, σ. 9). «Ἐπὶ πλέον ἅπαντες οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 ἤθελον νὰ γείνωσιν ἔθνος», γράφει ὁ Ψυχάρης, εἰς τὴν μελέτην «Ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς Ἑλλάδος Διονύσιος Σολωμός» (βλέπε *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*), Ἀθήναι 1893, σ. 210. Ὁ Δ. Θερειανὸς εἰς τὸν *Ἀδαμάντιον Κορναῖν*, Τεργέστη 1899, τόμος Ι, σ. 8, λέγει: «Τελευταῖον δὲ γενναίως πεσοῦσα [ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία] ἐγένετο παρτίταις νὰ ἀναδημιουργήθῃ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἐθνικὴ συνείδησις». Ἀλλὰ οὗτο δὲ «Ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων συνείδησις ἀναδημιουργήθη ἅμα τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως» τότε ὅτε τότε ἐπεφάνη εἰς τὰς περιλύτους ψυχὰς τὸν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξελθυσμένον φωτισμὸν τὸν ἱερὸν τῆς πατρίδος ἰδεῶμα, κεκαθαμένον ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς κομμάσεως καὶ διασκευασμένον κατὰ τὰς γνησίας καὶ ἀρχαιοπαραδότους τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀρχάς.»

2. Δ. Δανιηλίδης, *ἔνθα ἀνέτερος*, σσ. 42-43. Χρυσάνθος, *Ἐκκλησία Τραπεζούντος*, Ἀθήναι 1933, σ. 184. Δ. Τσάκωνα, *ἔνθα ἀνέτερος*.

3. F. Masai, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Paris 1956, σ. 87 κ.ε. Α. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονικὴ 1961, τόμος Α', σ. 184. Εἰς F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Athen in Mittelalter von der Zeit Justinians bis zur türkischen Eroberung*, Stuttgart 1889, σσ. 318-332, διαπιστώνται αἱ πιθαναὶ μετὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν σκέψεις.

4. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνία καὶ Ὁρθοδοξία*, Ἀθήναι 1956, σ. 16 κ.ε.

5. Prbl., O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, München 1963, σσ. 941, 959 κ.ε. Prbl., Ι. Σκουτρί, *ἔνθα ἀνέτερος*, σσ. 98-99.

6. Α. Βακαλόπουλος, *Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονικὴ 1957, σ. 8.

7. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνία καὶ Ὁρθοδοξία*, Ἀθήναι 1956, σ. 16.

8. Ι. Σκουτρί, *ἔνθα ἀνέτερος*, σσ. 98-99.

9. Ι. Σκουτρί, *ἔνθα ἀνέτερος*, σσ. 98-99.

10. Δ. Δανιηλίδης, *ἔνθα ἀνέτερος*, σ. 77 κ.ε. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρᾶ καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, 1957, σσ. 94-97.

11. Α. Βακαλόπουλος, *Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, σ. 11 κ.ε. Περὶ ἐπανεκπαίδευσ τῆς λ. «Ἕλληνας» prbl., Julius Jähner, *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewusstseins*, Leipzig 1923.

σεως καὶ τελικὸν αἶτημα τὴν ἀναβίωσιν τῆς αὐτοκρατορίας.¹ Τὰ στρατεύματα τὰ ὁποῖα ἀπὸ Νικαίας ἀπελευθερώσαν τὴν φραγκοκρατουμένην Κωνσταντινούπολιν δὲν ἄσκειν ἱμπεριαλισμόν, οὔτε κατάρκτιν. Εἶναι αἱ δυνάμεις τῆς ἀναγεννωμένης δημοκρατίας, εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ κλασικοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ ἀναμετρηθῇ μὲ τὸν ἀνατολικὸν στοχασμόν (κατ' οὐσίαν, οἱ Φράγκοι ἀποτελοῦν διὰ τοὺς ἑλλήνιζοντας οὐμανιστὰς οἰονεὶ δυτικὰς προφυλακὰς τῆς Ἀσίας, εἶναι ἡ μορφή, ἡ ὁποία συγκροτεῖται μὲ τὸ ἀμέγεθες καὶ τὸ στατικόν, εἶναι τὸ αἶτημα τῆς ἐνεργητικῆς προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον ἀντιπαθεῖ τὴν ἰσοπέδωσιν καὶ τὴν ἀμορφίαν.² Ἡ κίνησις τῶν οὐμανιστῶν ἐναντιοῦται εἰς τοὺς Φράγκους καὶ συγχρόνως ἀναχαιτίζει τὴν προελκύνουσιν ἰσοπέδωσιν τῆς Ἀσίας, ἡ ὁποία, ἀμεγέθης καὶ φρικτὴ, κινεῖται πρὸς τὴν Βασιλεύουσιν. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, ἡ προσπάθεια Μυστρᾶ ἐκφράζει τὸ κοινοτικὸν ἐθνικὸν αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖον ἐργεῖται νὰ συντρίψῃ τὴν κοινοβιακὴν ἰσοπέδωσιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν «ραγιαδισμόν». Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κίνημα αὐτὸ εἶναι δημοκρατικόν.³ Συνδέεται καὶ ἐκτρέφει τὸ εὐρωπαϊκὸν κλίμα, τὸ ὁποῖον ἀπεργάζεται τὴν πτώσιν τῶν ἀνεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν τῆς Δύσεως, πτώσιν ὅμως ἡ ὁποία κατὰ τινα τρόπον σημαίνει καὶ τὴν διάσπασιν τῆς ἀπολύτου ταξικῆς συνοχῆς τῆς τουρκοκρατουμένης νεοελληνικῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ὁποία, ὥς ἐν κοινοβίῳ βιούσα, ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἴστατο ἐπέκεινα τῆς Οἰκονομίας, εἰς τὸν χῶρον τῆς αὐστηρᾶς ἀσκητικότητος.

Ἄλλ' ὁ ἰδεολογικὸς κόσμος τοῦ Πλήθωνος, θεωρητικοῦ ἀρχιτοῦ τῶν ἐλλήνιζόντων, οὐδαμῶς εὐθυγραμμίζεται πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν Παλαιολόγων.⁴ Οὗτω, ἡ μία «ἐπανάστασις», ἡ ὁποία ἀπεργάζεται τὴν νεοελληνικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, αὐτοδιχάζεται ἐπικινδύνως.⁵ Ὁ Γεμιστός, ἐπεκτείνει τὴν οὐμανιστικὴν ἀντίληψιν ζωῆς τοῦ ἐκ Καλαβρίας Ἑλλήνος μοναχοῦ Βαρλαάμ (1338), ἀντιπροσωπεύει εἰς τὸ νεοπλατωνικὸν κήρυγμα τοῦ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀρχαιότητα.⁶ Μισεῖ θανάσιμῶς τὸ καλογοηρικὸν πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς καὶ θεωρεῖ τὴν Ὁρθοδοξίαν παθητικὴν δύναμιν, ἐξ ἀντικειμένου ἀνίκανον νὰ ἀναγεννήσῃ τὸ νεοελληνικὸν ἔθνος καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τοῦτο εἰς τὰ περριμένα του.⁷ Διάσπῳν τὰ δεσμὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀριστοτελι-

σμοῦ προητοίμαζε μὲ τὸν σύμμετρον καὶ ἐλεύθερον στοχασμόν του τὴν ἐθνικὴν ἀφύπνισιν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὴν νεοελληνικοποίησιν τῆς ἐννοίας «ἀνθρώπος», ἡ ὁποία ἐπρόκειτο μετ' ὀλίγον νὰ προβληθῇ εἰς τὴν Δύσιν ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς Ἀναγεννήσεως.⁸ Εἰς μίαν ἐθνικῶς κρίσιμον στιγμήν, ὅπου ὁ ὀρθόδοξος στοχασμός ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως ἐκμηδενίζεται εἰς τὴν ἀδράνειαν τῶν μονῶν τῆς Ἀνατολῆς ἢ κάπου μεταξὺ «ζηλωτῶν» καὶ «ἡσυχαστῶν» (γεγονὸς τὸ ὁποῖον διευκολύνει τὴν κάθοδον τοῦ Πορθητοῦ εἰς τὴν Βασιλεύουσιν),⁹ ὁ Πλήθων ὑψώνει τὴν σημαίαν τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως καὶ συγκεντρώνει ὅλους τοὺς ἐλευθέρους Ἑλληνας, διὰ νὰ δώσῃ τὴν νέαν μάχην τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἱερὰν Κωνσταντινούπολιν.¹⁰ «Νὰ γενῇτε σὰν τὸν ἀετὸν», ἔλεγεν ὁ Γεμιστός, «ποῦ εἶναι ὄρνεο ἡγεμονικὸ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ τὰ καμώματα καὶ τὰ χρυσανγὶὰ στολίδια ἐνὸς παγωνιοῦ, τοῦ συμβόλου αὐτοῦ τῆς Ἀνατολῆς.»¹¹ Καὶ ἀποτεινόμενος εἰς τὸν δεσπότην τῆς Πελοποννήσου Θεόδωρον ἐτόνιζε: «Μὴ ἔχευναι πῶς δὲν ἐπιτρέπεται, οὔτε στὰ ἄτομα, οὔτε στοὺς λαούς, οὔτε στὰ κράτη, νὰ χάνουν τὴν τελευταίαν τὼν ἐλπίδα.»¹²

Ὁ στρατὸς εἶναι δι' αὐτὸν ἡ δύναμις, ἐνθ' διὰ τοὺς Παλαιολόγους οἱ μισθοφόροι ἐξαρκοῦν. «Οὐδὲν ὑπάρχει ἀτοπώτερον τοῦ καταπιεῖν μὲν τοὺς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων.»¹³ Καὶ μόνον διὰ τῆς δυνάμεως δύναται τις νὰ ἀναμετρηθῇ μὲ τὴν Ἀσίαν. Καὶ ἡ δύναμις ἐπέκεινα τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ¹⁴ προσωποποιεῖται καὶ εἰς τὴν ἰδανικὴν διαμόρφωσιν τοῦ κράτους. Τὸ κράτος, κατὰ τὸν Γεμιστόν, δὲν ἐρείδεται εἰς τὴν πολιτικὴν ἰσότητα, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδέαν τῆς διοικητικῆς ἀρμοδιότητος. Προϋπόθεσις πάσης δημοκρατίας εἶναι ἡ πεφωτισμένη ὀλιγαρχία τῶν ἰκανῶν, ἐν εἶδος πνευματικῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ ἰδεολογία εἶναι καὶ ἡ δυναμικὴ κρούσις τῆς νεοπλατωνικῆς δημοκρατίας τοῦ Γεμιστοῦ.¹⁵

Ἡ κατεύθυνσις τοῦ Γεμιστοῦ, ἡ ὁποία τείνει εἰς τὴν περιτείχισιν τοῦ Ἰσμοῦ¹⁶ καὶ ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ στρατιωτικὴν αὐτάρκειαν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ,¹⁷ ἰδίως ὡς κρατικῆς δυνάμεως, συνιστᾷ

8. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 80.

9. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρᾶ καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Προστοχρονία*, 1957, σσ. 94-97.

10. A. Ellissen, *Analekten der Mittel- und Neugriechischen Literatur*, Leipzig 1855-62, τόμος IV, μέρος Β', σ. 46. Κ. Παπαρηγοπούλου, *Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἀθῆναι 1932, τόμος Ε', σ. 241. Ostrogorsky, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 461. F. Masai, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 67 κ.ε., σ. 87 κ.ε., ἀνάλυσιν τοῦ Ὑπομνήματος.

11. A. Ellissen, ἐνθά ἀνωτέρω, IV, μέρος Β', σ. 82.

12. A. Ellissen, ἐνθά ἀνωτέρω, IV, μέρος Β', σ. 82.

13. A. Ellissen, ἐνθά ἀνωτέρω, IV, μέρος Β', σ. 69. Κ. Παπαρηγοπούλου, ἐνθά ἀνωτέρω, τόμος Ε', σ. 241.

14. A. Ellissen, ἐνθά ἀνωτέρω, IV, σ. 46.

15. F. Masai, ἐνθά ἀνωτέρω, σσ. 8, 73 κ.ε. A. Ellissen, ἐνθά ἀνωτέρω, IV, σ. 66.

16. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 80.

17. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σσ. 79, 90 κ.ε.

1. P. Kanellopoulos, *Mistra*, München 1962, σ. 29.

2. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σσ. 79-82.

3. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σσ. 84, 88 κ.ε.

4. A. Βακαλοπούλου, *Ἰστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, τόμος Α', σ. 243 κ.ε. Prbh., J. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, Stuttgart-Tübingen 1830, II, σσ. 343-344.

5. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθῆναι 1969, σ. 17.

6. F. Masai, ἐνθά ἀνωτέρω, σσ. 186-223.

7. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθά ἀνωτέρω, σ. 80. D. Zakythinos, *Le Despotat de Morée*, Paris 1932, I, σ. 120.

τόν θεμιτότερον γάμον Πλατωνισμού και Μεσαίω-
νος,¹ ιδίως από της απόψεως ότι ο διανοητικός επανα-
στασιασμός του Γεμιστού μόνον εις τὸν ἑλληνικὸν
Μεσαίωνα ἤδυνάτο νὰ ἀποδόσῃ τὰ ἀκράϊα κοινωνι-
κά του ἐπιτεύγματα καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὴν πανε-
θνικὴν καὶ οἰομένην σοσιαλιζοῦσαν μετάβασιν του εἰς
τοὺς νεωτέρους χρόνους.² Διὰ τοῦτο καὶ ζητεῖ μίαν
ριζικὴν λύσιν τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ὑπὸ τὸ σύν-
θημα «ἡ γῆ εἰς τοὺς καλλιεργητάς της». Οὐδαμῶς
θεωρεῖ τὸν γεωργὸν ταυτοσημὸν πρὸς τὴν δουλείαν
καὶ τὴν ἀκτημοσύνην.³ Τοῦναντίον, μάλιστα, δια-
βλέπει σαφὲς ὅτι ἡ παράτασις τῆς δουλείας καὶ τῆς
ἀκτημοσύνης θὰ ἐπιτείνῃ τὴν ἐσωτερικὴν κοινωνικὴν
ταραχὴν καὶ δὴ κατὰ τρόπον ὅσπερ νὰ καταστῇ ἀδύ-
νατος ἡ ἄμυνα κατὰ τῆς Δύσεως καὶ τῆς ἐπαπειλού-
σης Ἀσίας. «Τὴν γῆν ἅπασαν ὡσπερ ἴσως ἔχει κατὰ
φύσιν κοινὴν ἅπασιν τοῖς ἐνοικοῦσιν εἶναι.»⁴ Δι' αὐτὸ
καὶ εἰς τὸ σύστημα τὸν παρεῖχε εἰς πάντας τὸ
δικαίωμα τῆς σποράς, ἀνοικοδομήσεως καὶ ἐμφυτεύ-
σεως, ὑπὸ τὴν μοναδικὴν προϋπόθεσιν, ὅτι διὰ νὰ
θεωρητῇ ἰδιοκτητὴς τῆς γῆς ὅφειλε νὰ μὴ τὴν παρα-
μελῇ, ἀλλὰ νὰ τὴν καλλιεργῇ ὁ ἴδιος.⁵ Αὐτὸ τὸ οἶονε
σοσιαλιστικὸν ἰδανικόν—προτὶν ἐπιδράσεως τοῦ ἀρ-
χαίου ἄστεως καὶ ἰδίᾳ τῆς πλατωνικῆς σκέψεως—
ὁ Γεμιστὸς προσέδενεν εἰς ἔν ἄριστοκρατικὸν πολι-
τακὸν σχῆμα.⁶ Ἐὰν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ ἰδίως οἱ
Νεοῦ ἑλληνες ἔχουν ἰσότητά δικαιωμάτων ὡς πρὸς τὴν
ἐξωτερικὴν τέλει τῆς ζωῆς των, αὐτὸ δὲν σημαίνει
ὅτι τὴν μοῖραν τῆς Πολιτείας πρέπει καὶ νὰ κατευ-
θύνῃ ἡ ποσότης, ὁ ἀριθμὸς. Ἡ ἰδέα τῆς διοικητικῆς
ἀρμοδιότητος πρυτανεύει καὶ ἡ πνευματικὴ ἀριστο-
κρατία, δηλαδὴ ἡ τάξις τῶν φιλοσόφων καὶ στρατιω-
τικῶν ἀρχόντων—εἰς τὸ σύστημα τοῦ Γεμιστοῦ—
ἀναδέχεται τὴν διακυβέρνησιν, ἄμυνα καὶ ἀσφά-
λειαν τῆς χώρας. Ὡς δευτέραν τάξιν τοποθετεῖ τοὺς
παραγωγούς, τὴν τάξιν τῶν γεωργῶν, ἀμπελοργῶν,
ποιμένων, καὶ ὡς τρίτην τὴν τάξιν τῶν χειροτεχνῶν,
ἐμπόρων, μικροπωλητῶν, κτλ. Τὰ προϊόντα τῆς ἐρ-
γασίας, ὡς λόγον χάριν τὰ σιτηρά, ὁ οἶνος, τὸ ἐλαιον,
πρέπει νὰ διαιροῦνται εἰς τρία καὶ νὰ δίδεται ἓν εἰς
τὸν ἐργάτην, τὸν παραγωγὸν (γεωργὸν ἢ κτηνοτρό-
φον), ἓν εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν ἀροτῆρων, τῶν ἀμπέ-
λων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ἐκ τῆς
ἐργασίας, τὸ δὲ τρίτον μέρος εἰς τὸ δημόσιον, διὰ
τὴν συντήρησιν τῶν στρατιωτῶν καὶ κυβερνώντων.⁷
Ἐὰν συμπέσῃ νὰ εἶναι καὶ ἰδιοκτητὴς ὁ παραγωγός,
οὗτος λαμβάνει τὰ δύο τρίτα· τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει
καὶ διὰ τὸ δημόσιον, ὅταν τοῦτο τύχῃ νὰ εἶναι κε-

φαλαιοδότης.⁸ Οὕτω, ὁλόκληρος ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ
βασικῶς ἐστρέφετο κατὰ τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιο-
κτησίας καὶ ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν περιφροῦρσιν τῆς οἰ-
κονομικῆς αὐταρκειας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Αἱ εἰσπρά-
ξεις καὶ αἱ δαπάναι γίνονται εἰς αὐτοῦσια προϊόντα,
συνεπῶς ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίσματος ἀποβαίνει ἐλα-
χίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον δὲν ἔμπορεῖ εἰμὴ
νὰ εἶναι σφόδρα περιορισμένον, διότι ἡ Πελοπόν-
νησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη
νὰ εἰσάγῃ εἰμὴ σίδηρον καὶ ὅπλα· ταῦτα δὲ ἔμπο-
ρεῖ νὰ ἀνταλλάσῃ διὰ τὸ ἀφθόνον αὐτῆς μαλλίου,
λίνου, βάμβακος καὶ βύσσου.⁹ Οὐδὲν ἤττον ὁ Γεμιστὸς
ἐπιτρέπει μὲν εἰς τοὺς πολίτας καὶ εἰς τοὺς ξένους τὴν
ἀτελεῖ εἰσαγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων, ἐπιβάλλει
ὅμως βαρὺ τέλος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν παντὸς ὅ,τι
δύναται νὰ ἀναλωθῇ ἐπωφελεστέρον ἐντὸς τῆς χώρας,
ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας.¹⁰

Εἰς τὴν κατατείνῃ ἡ κοινωνικὴς προοδευτικὴ αὐτῆς
πολιτικὴ τοῦ Γεμιστοῦ ἦτο ἐμφανές· ἐπιθυμῖ νὰ δώ-
σῃ χώρον εἰς τὴν ἀξιοποιήσιν τοῦ ἔθνους ἐντὸς τῶν
ὁρίων ἀντικειμενικῶς δικαίου κράτους, κράτους τὸ
ὁποῖον νὰ ὑπηρετῇ τὸ ἔθνος καὶ νὰ προβάλλῃ τὸν
πολιτισμὸν τὸν ἐπέκεινα μιμήσεων, χάρις εἰς τὴν αὐ-
τάρκειαν τῆς οἰκονομίας του καὶ τὸν αὐτοπροσδιο-
ρισμὸν τῆς πολιτιστικῆς του ζωῆς. Μεταποιεῖ τὸν
θεοκρατικὸν τύπον τοῦ Βυζαντίου εἰς ἐλευθερὸν ἔθνη-
κὴν συνειδήσιν καὶ τὴν ἐννοιαν τοῦ μοναχοῦ ἀντι-
καθιστᾷ μὲ τὴν ἰδανικὴν ἐκφρασίν του *πολίτου*. Τὸ
κλασικὸν μέτρον ὑποκαθιστᾷ τὴν θείαν ἀρετὴν καὶ ἐν
ταύτῳ προσλαμβάνει κοινωνικὴς προοδευτικὰς ἀνα-
λογίας.¹¹

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὴν ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν
ἡ Δύσις εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἔθνους ἐποθεῖται ἀκόμη
τὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν «δικαιοσύνην» ἐνόει ὡς φε-
νοδαρχίαν καὶ ἐβλεπε τὸν οὐμανισμὸν κατὰ ὁμιχλώδη
τρόπον, τοῦτέστιν οὐχὶ ὡς κοινωνικὴν ἐπανάστασιν
ἀλλ' ὡς αἰσθητικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σύλλη-
ψιν, ὁ Πλήθων προητοίμαζεν ἐκ τῶν στενωπῶν φρου-
ρίων τοῦ Μυστρᾶ τὸν Νεοῦ ἑλληνικὸν Ἐαυτὸν διὰ μίαν
ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία ἦτο ταυτοχρόνως διακονία εἰς
τὴν τραγικὴν εὐγένειαν τοῦ πνεύματος. Δηλαδὴ τὴν
ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Βασιλεύουσα εἶχε ζοσθῇ
ἀπὸ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔπρεπε κατ'
ἀνάγκην νὰ συνενεργασθῇ ἀπὸ τὰ «δεξιὰ» μετὰ τῆς δυ-
ναστείας τῶν Παλαιολόγων, προκειμένου νὰ περι-
σώσῃ διὰ τὸ ἔθνος, παρὰ τὴν ἐλεφαντίναν, καὶ μίαν
ἐντιμον ἦταν.¹² Ὑπὸ τὴν καθολικὴν παρακμὴν, τὴν
λησθεϊαν καὶ τὴν πειρατίαν καὶ ἐνῷ οἱ χρονικογρά-
φοι παραλλήλίζουν τὸ τέλος τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν
διοίκησιν τῶν ὁθωμανῶν πασάων, ὁ Νέος Ἑλληνι-

1. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 85.

2. Δ. Τάσκων, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρᾶ καὶ ὁ Πλήθων-Γε-
μιστὸς», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, 1957, σσ. 94-97.

3. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, σ. 53.

4. Α. Ellissen, ἔνθα ἀνωτέρω, IV, σ. 53.

5. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Α', σ.
178 κ.ε.

6. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 96 κ.ε.

7. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 92.

8. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 92.

9. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 93 κ.ε.

10. Κ. Παπαρηγοπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, Ε, σ. 242.

11. Δ. Δανιηλίδη, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 88 κ.ε.

12. Πρβλ. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*,
Α', σ. 180 κ.ε.

σμός, παρὰ τοὺς οἰουσδήποτε διχασμούς του, καὶ ἐνῶ γεωγραφικῶς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν Μικρασίαν καὶ τὴν Δύσιν, κερδίζει τὴν ἐγρήγορσιν τῆς ἐθνικῆς τοῦ αὐτοσυνειδήσεως. Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας διὰ τοῦ Λόγου ἀντιπαλαίει πρὸς τὸ θρησκευομένους κοινόβιον τῶν βυζαντινῶν πολιτῶν,¹ μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ μέτρον τῆς δὲν εἶναι ἀπλῶς φιλελεύθερον ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶς προοδευτικὸν καὶ ἐν ταυτῇ ἐθνικόν. Ἡ Κωνσταντινούπολις συμβολίζει τὸ γῆρας τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ εἰς τὴν Σπάρτην ἐπανευρίσκεται διὰ τοῦ Πλήθωνος ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν αἰωνίαν νεότητά της.²

Οἱ Παλαιολόγοι, μολοντοὶ συνεργάζονται, οὐδαμῶς ταυτίζονται πρὸς τὸν Γεμιστόν.³ Μολοντοὶ Παλαιολόγοι καὶ Γεμιστὸς ἀντιπροσωπεύουν τοὺς ἐλληνίζοντας, δηλαδὴ τοὺς οὐμανιστάς, ἢ κοινωνιολογικὴ διαφορὰ ἢ ὅποια τοὺς διαχωρίζει εἶναι κολοσσιαία. Ἡ νεοελληνικὴ μορφολογία καὶ ἐγρήγορσις τοῦ Βυζαντίου ἀποτελεῖ διὰ τοὺς Παλαιολόγους εἰδὸς γεωγραφικῆς ἐλεφαντιάσεως, ἐνῶ διὰ τὸν Γεμιστόν εἶναι ὀργανικὴ πνευματικὴ πράξις ἐλληνικότητος. Ὑπ' αὐτάς τας συνθήκας, εἰς παρὰ φύσιν γάμος καλύπτει τὴν σκοπιμότητα τῆς συνεργασίας Παλαιολόγων-Πλήθωνος.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν αἱ μεγάλοι ἰδιοκτησίαι.⁴ Οἱ κατεστραμμένοι χωρικοὶ εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν κυρίων τῶν. Πλείστοι Ἑλληνες κατέστησαν ἡδὴ μετὰ τὸ 1261 ἰσχυροὶ γαιοκτήμονες.⁵ Τὸ νεοελληνικὸν πνεῦμα τῆς ἐνεργοῦς συντροφικότητος τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὅποιον κατὰ τινα θεωρίαν προήρχετο ἀπὸ τὴν κοινοτικὴν Πατριάν, ὑπέστη εὐρεῖαν διάθλασιν, εὐνέτεραν καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ρωμαίων σημειωθείσης. Καὶ εἰς ἀθελήτους φορεῖς τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς διαθλάσεως μεταποιοῦνται οἱ Παλαιολόγοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἔγραψεν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κατὰπτωσις τῆς Πελοποννήσου δὲν ἦτο καρπὸς τῶν τουρκικῶν ἢ λατινικῶν εἰσβολῶν, ἀλλὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων, οἱ ὅποιοι μετέτρεψαν τὴν Πελοπόννησον εἰς χώραν πλέον ἔρημον καὶ τῆς Σκυθίας.

Οἱ Παλαιολόγοι ἐκπροσωποῦν τὸν ρομαντισμὸν ἐνὸς μέρους τῆς καθεστηκυίας τάξεως καὶ οὐχὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς παραδόσεως ὑπὸ μαυνοῦ ἐπαναστατικόν.⁶ Εἶναι ἡ ἀποφασιστικὴ στιγμή, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ παράδοσις τῆς κοινοτικῆς συντροφικότητος τῶν

Ἑλλήνων ὑπέστη τὰς ἐσχάτας ρωγμὰς τῆς.⁷ Ἡ παράδοσις λοιπὸν αὐτῇ ὀφείλει ἢ νὰ ἀνασυγκροτηθῇ ἐπαναστατικῶς διὰ τῆς προσδέσεως τοῦ ἔθνους πρὸς τὰς κοινοτικὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας οἱ ἐλεύθεροι χωρικοὶ ἐκφράζουν (Γεμιστός), ἢ νὰ διαφύγῃ εἰς τὴν μεταφυσικὴν λύτρωσιν τοῦ κοινοβίου (Ὀρθοδοξία). Οἱ Παλαιολόγοι ἀποφεύγουν ἀμφότερα. Μὲ τὴν ψυχικὴν καλλιέργειαν τῆς ἀριστοκρατίας προσπαθοῦν νὰ ἀνεύρουν μίαν διπλωματικὴν, ὄχι ἱστορικῶς ὑπεύθυνον λύσιν.⁸ Ἐμμένοντες εἰς τοὺς μισθοφόρους ἀποφεύγουν τὴν συγκρότησιν τακτικοῦ στρατοῦ ἢ τὴν πλέον κοινοβιακὴν σύνθεσιν τῆς οἰκονομίας, μὴ διατάζοντες μάλιστα ἐν τῇ αὐτοεγκαταλείψει τῶν νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν παράδοσιν. Ἀλλὰ παράδοσις δὲν γίνεταί, ἐὰν ἀνάως δὲν πασχίζομεν νὰ συλλάβωμεν τὸ νόημα τῆς ἰδικῆς μας, τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ νὰ τὸ φέρωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὰς συνθήκας αἱ ὁποῖαι ὀργάνουν καὶ διαπλάτνουν τὸ παρὸν μας. Ἡ παράδοσις ὡς «συντήρησις» ἐστάθη εἰκονοπλαστικὴ καὶ κοινωνικῶς ἄγονος. Ἀπὸ τῆς Πολιτείας μέχρι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐδίδαξε μόνον τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰς γενήσεις κοινοτικὰς πηγὰς τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἶναι αὐτοκράτορες τῆς δυτικῆς ὀπτικής. Ἐκφραγίζόμενοι ἢ τουρκικοῦντες δίδουν ὡς ἐσχάτον ἰδιανικὸν καὶ κατ' ἐξάφρῃσιν τύπον τῶν τῶν Κωνσταντίνων.⁹ Φερόμενοι δὲ—ὡς ἐκ τῆς διασπάσεως τῶν ζευγηλατίων καὶ κοινοβιακῶν χωρίων—εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τὰς πλουσίας καὶ δραστηριὰς δημοκρατίας καὶ πόλεις τῆς Δύσεως, ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ θεωρηθῇ δυνατὴ ἡ ἐθνικὴ ἀνασυγκρότησις ἀνεῖται πρὸς συντροφικὸν παραδόσεων τοῦ Γένους.¹⁰ Δι' αὐτὸ καὶ τὰ ριζοσπαστικὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ συνευθετοποιοῦν ὅτι ἔξω ἡδὲ ἐντὸς κόσμου ἀλλοτρίουν πρὸς ἐκεῖνον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετρέφθησαν.¹¹

Οὕτω ἡ «προοδευτικὴ» πτέρυξ τῶν ἐλληνίζόντων οὐμανιστῶν, τῆς ὁποίας θεωρητικὸς ἡγεῖτο ὁ Πλήθων, ἐκτρέπεται ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς (ἀγροτικῆς) βάσεως τῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διατηρήσῃ μόνον τὸ αἷμα τῆς πνευματικῆς τῆς ἀναγεννήσεως.¹² Τελικῶς, θὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν Μεδίκον νὰ ἰδρύσῃ

7. Δ. Δανιηλίδη, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 99 κ.ε.

8. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Α', σ. 243 κ.ε.

9. Γράφω ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν υἱῶν τοῦ Θεωμῆ Παλαιολόγου τονίζει ὅτι «μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντάξαμεν περὶ τοῦτο καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδῶμαί καὶ νὰ τοὺς ποιῇ νὰ ζοῦν φράγκικα παντελῶς» (Κ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1948, τ. Ι, σ. 52).

10. Α. Βακαλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω, Α', σ. 233, 243 κ.ε.

11. Α. Βακαλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω, Α', σ. 233, 243 κ.ε.

12. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήνα 1969, σ. 188. Βλ. καὶ H. Rüdiger, «Die Wiederentdeckung der antiken Literatur im Zeitalter der Renaissance», εἰς *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*, Zürich 1961, I, σ. 571.

1. Πρβλ. Κ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1968, σ. ια'. Πρβλ. Β. Λαυρῶ, ἐνθα ἀνωτέρω.

2. P. Kanelloropoulos, *Mistra*, München 1962, σ. 29.

3. Α. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Α', σ. 241, 244 κ.ε.

4. Α. Βακαλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω, Ι, σ. 236 κ.ε.

5. Α. Βακαλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω.

6. Πρβλ. Δ. Τσάκωνα, «Τὸ κίνημα τοῦ Μυστρά καὶ ὁ Πλήθων-Γεμιστός», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, 1957, σ. 94-97.

υπό τον Ficino την νεοπλατωνικήν ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας, θά διδάξῃ τὸ πλατωνικὸν πνεῦμα καὶ θά μεταφέρῃ τὰ πλατωνικὰ γράμματα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς Συνόδου τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς τὴν Δύσιν, συμπεροδιορίζουσα τὴν μορφήν τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, θά πολεμήσῃ δὲ διὰ μίαν ἐντιμον πῶσιν εἰς τὴν Βασιλεῦσαν, μυθοποιῶσα τὴν πολιτικὴν τῆς ἀδυναμίας.

Ἡ εὐαίσθητος πυξὶς τοῦ Πλήθωνος τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸν στοχασμὸν καὶ μετεποίησε τὸ κλασικὸν μέτρον εἰς περιθώριον ρομαντικῆς αὐτοεξορίας. Τὴν ἐξορίαν τοῦ Μυστρᾶ μετεκόμισεν εἰς Φλωρεντίαν. Ἐπιδιώκων τὸ κλασικὸν μέτρον ἀπεκάλυπεν ἐσωτερικῶς τὸ ἄπειρον καὶ ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχε τὸ κοινωνικὸν ἀγαθὸν νὰ προβάλῃ εἰς ὀργανικὴν ἐνότητα τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας.¹ Καὶ ὅπως ἡ Βασιλεῦσα ἐπεσε μυθικῶς, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αὐτὸς κατέστησεν ἑαυτὸν προφήτην.² Οἱ πρόδρομοι δὲν οἰκοδομοῦν διὰ τῶν χειρῶν των, ἀλλὰ διὰ τῶν χειρῶν ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔρχονται, οἱ ὅποιοι ἀκολουθοῦν. Ἐπισημαίνουν μόνον εἰς τὴν στάσιν των ὀρισμέναν πραγματικότητα καὶ κατακτοῦν μόνον τὰ μελαγχολικὰ περιθώρια τῆς Ἱστορίας.

Ἐὰν ὁ οὐμανισμὸς εἰς τὴν νεοελληνικὴν συνείδησιν συναποτελεῖ ἐνιαίαν πραγματικότητα μετ' ὅθιτος, εἰς τὴν Δύσιν ταυτίζεται πρὸς αἰσθητικὴν τινα θεώρησιν, πηγάζουσαν ἐξ ἀμέσου ψυχικῆς συγκινήσεως, ὀφειλόμενῃ δὲ εἰς σύμπτωσιν πνευμάτων ἢ ψυχικῆς διαθέσεως.

Τὴν Ἀναγέννησιν προεκάλεσεν ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν χριστιανικῶν λαῶν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κηδεμονίας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς τούτου, οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ προβάλλουν πολιτικούς σκοποὺς τελείως ξένους πρὸς τοὺς υπερφυσικούς σκοποὺς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ἢ τολμηρῶς ἀντιθέτους πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τοῦ χριστιανισμοῦ. Μὲ τὴν κατάρρευσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀριστοτελισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν πάντων ὑπὸ τὴν συνηγὴν αὐθεντίαν τοῦ Βατικανοῦ, ἀποκαλύπτεται τὸ ἐλεύθερον ἄτομον καὶ μετ' αὐτοῦ ἀναπτύσσεται ἡ ἀνεξαρτησία τῶν χριστιανικῶν λαῶν, ἡ ὁποία θά ὠδηγήσῃ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους εἰς ἔτι σφοδροτέρας μεταξὺ των συγκρούσεις.³

Ὁ Marsilio di Padova (1270-1342) θά καταστή ἀπολογητὴς τῆς τάσεως αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἐδίδαξε τὸν ἀπόλυτον χωρισμὸν τῆς ἐγκοσμίου ἀπὸ τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ θεωρητικῶς ἠτιολόγησε τὰ δίκαια τῶν κυριάρχων λαῶν εἰς τὴν περὶ φυσικοῦ δικαίου θεωρίαν του.⁴

1. Πρβλ. H. Rüdiger, ἐνθα ἀνωτέρω.

2. H. Rüdiger, ἐνθα ἀνωτέρω.

3. Π. Κανελλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος*, I, Ἀθήνα 1942, σ. 89 κ.ε. Πρβλ. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήνα 1969, σ. 73.

4. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήνα 1969, σ. 73 κ.ε.

Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς αὐτοπαρξίας τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν Ἰταλίαν καθίσταται ὁ οὐμανισμὸς, ὁ ὁποῖος στρέφεται πρὸς τὴν κλασικὴν ἐλληνολατρικὴν παιδείαν καὶ ἐπιτυγχάνει ὄχι μόνον τὴν γνωριμίαν ἀλλὰ καὶ τὸν δημιουργικὸν γάμον τοῦ Πλάτωνος μετ' τὴν ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν. Χάρις εἰς τὴν ἐπιγαμίαν αὐτὴν ὁ οὐμανισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως μᾶς εἰσάγει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, βιαίως ἀπομακρύνων τὸν Μεσαίωνα, ἐπιχειρεῖ δὲ συνδυασμὸν πλατωνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ πρὸς δημιουργίαν ἀνωτέρας θρησκείας ἐπὶ χριστιανικῆς βάσεως.⁵

Ὁ Ficino (1433-1499), κύριος ἐκπρόσωπος τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς, διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι παραπλήσιος τῷ Θεοῦ, διότι καὶ αὐτὸς προνοεῖ δι' ὅλα τὰ ὄντα, ζωντανὰ καὶ ἄψυχα, τὰ ὁποῖα τὸν περιβάλλουν. Εἶναι, προσέτι, ὁ ἄνθρωπος ἀθάνατος ὥς καὶ ὁ Θεός, διότι ἀφιερώνεται εἰς ἔργα τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὸ παραβιάζουν.⁶

Ὁ Pico della Mirandola (1463-1494) θέτει διὰ στόματος τοῦ Θεοῦ τοὺς ἐξῆς προβληματισμοὺς εἰς τὸν ἄνθρωπον: «Ἡ καθωρισμένη φύσις τῶν ἄλλων ὄντων εἶναι περιορισμένη ἀπὸ νόμους, τοὺς ὁποῖους ἡμεῖς ἐθέσαμεν. Σὺ, μὴ περιορισμένος ἀπὸ κανὲν ὄριον, θά τὸ θέσῃς κατὰ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν, τὴν ὁποίαν ἐγὼ σοῦ παρέχω. Σὲ ἔθεσα εἰς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, διὰ νὰ δύνασαι ἀπὸ αὐτοῦ νὰ παρατηρήσῃς εὐκολώτερον γύρω σου πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐντὸς αὐτοῦ. Δὲν σὲ ἐδημιουργήσαμεν οὔτε οὐράνιον, οὔτε ἐπίγειον, οὔτε θνητὸν, οὔτε ἀθάνατον, ὥστε σὺ, ὡς ἐλεύθερος πλάστης καὶ τεχνίτης, καὶ ἀνεξάρτητος καθ' ἑαυτὸν, νὰ δυνήθῃς νὰ δώσῃς τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν σὺ θά ἐκλέξῃς. Δύνασαι νὰ καταπέσῃς εἰς τὴν τάξιν τοῦ κτήνους ἢ νὰ ἀναγεννηθῇς εἰς θεϊαν φύσιν. Τὰ ζῷα γεννῶνται φέροντα μεθ' ἑαυτῶν, ἐκ κοιλίας μητρὸς, πᾶν ὅ,τι ὀφείλουν νὰ ἔχουν· τὰ ἀνώτερα πνεύματα, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ ὀλίγον ἔπειτα, εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θά παραμεινουν καθ' ὅλην τὴν αἰωνιότητα. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁμως, ὅταν γεννᾶται, ὁ πατὴρ παρέχει πάντα τὰ σπέρματα παντὸς εἶδους ζωῆς. Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οὗτος θά καλλιεργήσῃ θά ἀναπτυχθῶν καὶ θά δώσουν καρπὸν εἰς αὐτόν. Ἐὰν ταῦτα εἶναι φυσικά, θά φωτισθῇ· ἐὰν εἶναι σαρκικά, θά ἀποκτηνοθηθῇ· ἐὰν λογικά, θά ἐξέλθῃ τὸ οὐράνιον· ἐὰν θά εἶναι πνευματικά, θά εἶναι ἄγγελος καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.»⁷ Οὕτω συντελεῖται ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς σκέψεως εἰς τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία δέχεται ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, χάριν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως δέχεται ὅτι τὰ πάντα προκύπτουν ἀπὸ τὴν αὐτογνωσίαν καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου.

5. X. Γιερό, «Ὁ πλατωνισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως», *Νέον Κράτος*, Ἀθήνα 1940, σ. 534 κ.ε.

6. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, σ. 74.

7. X. Γιερό, ἐνθα ἀνωτέρω.

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Πλήθωνος προητοίμασε τὴν νέαν κοσμοθεωρίαν. Ὡς πρόσθετόν τι, ὡς διάμεσον Γεμιστοῦ καὶ Δύσεως, προβάλλει ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἀναγεννήσις. Οἱ εὐαίσθητοι ἐκπροσωποῦν τῆς ἀποκοτῶν συνειδήσιον πνευματικῶς ὡς Δύσις, ἀπὸ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεξήτησαν, ὑπὸ νέαν πραγματικότητα καὶ μορφήν, νὰ συνδέσουν ἑαυτοὺς πρὸς τὸν πλατωνισμόν. Ἄλλ' ὁ ἀνθρωπισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς ρομαντικὴ διαφυγὴ, ἐνέχει αἰσθητικὸν κυρίως χαρακτῆρα, ἐνῶ ὁ νεοελληνικὸς ἀνθρωπισμὸς (Γεμιστός) τείνει πρὸς τὴν πράξιν. Ἡ ἰδέα τῆς ὡραιοποιήσεως καὶ ἐκλεπτύνσεως τῆς προσωπικότητος ἡ ὁποία διακατέχει τὸν δυτικὸν οὐμανισμόν δίσταται πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς δημοσίας ζωῆς ἡ ὁποία διέπει τὸν νεοελληνικόν.¹ Ἡ εὐδαίμων δυτικὴ «πόλις», εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτυλίσσεται τὸ ἥθος, ἡ οἰκονομία καὶ ἡ πνευματικότης τοῦ εὐρωπαϊοῦ ἀστού προετοιμάζει διὰ τοῦ ἀγόνου αἰσθητισμοῦ τὸν κοσμοπολιτισμόν, ἐν προκαπιταλιστικῇ ἀπαθείᾳ καὶ ἐν πολυμερεῖ διαθέσει ἀπολαύσεως τῆς ζωῆς.

Ἡ Ἀναγέννησις προσέδωκεν εἰς τὴν ζωὴν ἀτομικὴν καὶ σχεδὸν ἀπόλυτον ἀξίαν, ἀκριβὸς δὲ δι' αὐτὸ διέτρηξε τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς ζωῆς, ἀφοῦ κατέστησε τὸν ἄνθρωπον ὑπεύθυνον. Εἰς τὸν ἡθικῶς αὐτόνομον πολίτην τῆς Δύσεως ὁ νεοελληνικὸς οὐμανισμὸς ἀντιπαράτασκει μίαν περισσότερον κοινωνικὴν σύλληψιν τοῦ κόσμου· καὶ ἐνῶ ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως ἐφοβεῖτο γενικῶς τὸ κράτος καὶ τὴν διοίκησιν, ἐπειδὴ εἰς αὐτὰ διέκρινεν ἀπειλὴν κατὰ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἀκριβὸς ὅπως ὁ Μεσαίων ἐφοβεῖτο τὴν ἀναρχίαν, οὕτω καὶ ὁ νεοελληνικὸς οὐμανισμὸς ἐβλεπε τοὺς θεσμοὺς αὐτοὺς ὡς δυνατοὶ τὰ μόνον διὰ μίαν δικαιότεραν κατανομήν τῶν ὠλικῶν ἀγαθῶν.² Ἡ πίστις τοῦ αὐτῆ τοῦ προσέφερε συχνὰ καὶ μίαν ἰδεατὴν ὁδὸν ἐλευθερίας. Μὲ τὴν κοινοτικὴν σύνδεσιν ὁ ἐλληνικὸς κόσμος ὡδηγεῖτο εἰς τὴν λύτρωσίν του.

Ἐναντι τοῦ οὐμανιστικοῦ Μυστῆρ ὀρθώνεται ὁ αὐστηρὸς ὀρθόδοξος στοχασμὸς, ὁ ὁποῖος καταδιώκει μετὰ μανίας ζηλωτοῦ τὰ «ἐθνικά» κατάλοιπα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὴν φιλομάθειαν καὶ τὴν πνευματικὴν εὐκνησίαν τὸν οὐμανισμὸν ἡ συντηρητικὴ Ἐκκλησία τῆς ὑπερβοῦζαντινῆς ἐποχῆς βλέπει κάτι τὸ ξενικὸν καὶ τὸ ἑτεροδόξον. Εἰς τοὺς Νεοελλήνας διαβλέπει ἕνα κακόχρον καὶ τεχνητὸν «παγανισμόν», μίαν ψευδὴ ἀπεικόνισιν τοῦ «γίγνεσθαι», ἐφ' ὅσον ἡ ἀλήθεια κατακτάται μόνον διὰ τῆς πίστεως καὶ ἀποστοποποιεῖται εἰς τὸν Ἐνα, τὸν Μοναδικὸν Ἰησοῦν. Ἐν ἀληθείᾳ μῖσος τῆς Ἀποκαλύψεως γιγαντεύεται καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὸν οὐμανισμόν τῶν ἐλλήνιζόντων. Ὁ τύπος τοῦ ὠχροῦ καὶ μεταφυσικῶς ἐπηρμένου πιστοῦ, ὁ ὁποῖος καθαίρει τὸν

νοῦν διὰ δακρύων, ἵνα ἀναστήσῃ τὴν ψυχὴν ἐντεῦθεν τῷ πνεύματι, ὁ ἀείποτε τεῖνον πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν, ἡ ὁποία εἶναι «σωμάτων, χυμῶν καὶ παχυτήτων ἐκλειψις», καλύπτει τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μέχρι τῶν στεππῶν καὶ τῆς Μακεδονίας, μὲ ἐπίκεντρον τὸ Ἅγιον Ὄρος.³

Ἡ βαθεῖα ὀπτική τοῦ πιστοῦ, ἡ ὁποία ἀενάως ἐνδοσκοπεῖται καὶ αὐτοαυγεται εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Πατρός, διατρέχει τὰς ὑστάτας ἐκφάνσεις τῆς αὐτοκρατορίας. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κόσμων, δηλαδὴ τοῦ οὐμανισμοῦ καὶ τοῦ μοναχισμοῦ τῶν ἡσυχαστῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπολήπτονται ἀμοιβαίως, οὔτε διάμεσον ὑπῆρξεν οὔτε συγγνώμη, ἐκτός τοῦ θανασμοῦ μίσους.⁴

Οἱ ὁμολογισταὶ ζῶν διὰ τὸ παρόν, ἐνῶ ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς τῶν ἡσυχαστῶν ὑπάρχει διὰ τὸ μέλλον. Δι' αὐτὸ καὶ ὡς συνέπεια τῆς στάσεως τῶν ἡσυχαστῶν προβάλλει τὸ γεγονός ὅτι οὗτοι προετοιμάζουν ἑαυτοὺς δι' ἐπικείμενην Κατοχήν.⁵ Ἐπομένως, τὰ κοινωνικὰ δέοντα παραλύνον ὑπὸ μίαν τοιαύτην ὀπτικήν. Ἡ ἰδιοκτησία δὲν ὑπάρχει ὡς πρόβλημα, ὅπως ἀκριβὸς ἡ ἐπανάστασις ἢ ἡ συντηρητικότης δὲν συνιστοῦν προβλήματα μῆς μεταφυσικῶς ἀλόγους ψυχῆς. Ἡ ἐπέκεινα τῆς ἰδιοκτησίας σύλληψις τῆς ἐν Χριστῷ ἀσκητικῆς δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς πλήρη ἢ οὐσιώδη ἀναμόρφωσιν τοῦ κόσμου τῶν γεγονότων. Μόνον ἡ ἀσκητικὴ καὶ ὁ θάνατος ἡδύναντο νὰ διαρρήξουν τὰ δεσμὰ τοῦ ἐπιγείου κόσμου. Διὰ τοὺς ἡσυχαστὰς ὑπῆρχε μόνον ὁ μεταθανάτιος κόσμος καὶ ἡ σύνδεσις μετὰ τὸ θεῖον, τὴν ὁποίαν ἐπεδιώκον ἐναγωνίως, αὐτὴ δὲ θὰ ἀπέδιδε μίαν ἐγκόσμιον πρόγευσιν τῆς οὐρανίας μακαριότητος.

Ἡ τεχνικὴ ἡ ὁποία ὡδήγει τοὺς ἡσυχαστὰς εἰς τὴν ἑνωσιν μετὰ τὸν Θεόν, δηλαδὴ ἡ σωματικὴ ἀσκήσις μετὰ μίαν ἰδιαίτεραν ἀναπνευστικὴν, προεβλήθη εἰς τὸ Σινὰ καὶ εὗρε τὴν ὑψηλοτέραν ἀρτίωσιν τῆς εἰς τὸν Ἄθω. «Οὗτοι ἐκάθηντο ἐπὶ ὥρας εἰς ἕνα σκαμνί, προσήρμοζον τὸν πῶγωνα εἰς τὸ στήθος καὶ προσήλωνον τὸ βλέμμα εἰς τὸν ὁμαλόν, λέγοντες ἐνδομύχως τὴν μονολογιστὸν εὐχὴν «Κύριε, ἐλέησόν με»· ἀποτελέσμα ἦτο νὰ ἐπιτύχουν τὴν θέαν τοῦ θεοῦ φωτός.»⁶

Μία ἐκ τῶν μεθόδων περισυλλογῆς τοῦ νοῦ εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἀρμόζουσα μᾶλλον εἰς «ἀρχαίους» ἡσυχαστὰς, διότι, δεδομένου ὅτι δυσχερῶς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου ἐπιτυγχάνεται ἡ περισυλλογὴ τοῦ νοῦ, οὗτος συχνάκις τείνει πρὸς τὴν ποθητὴν ἀφάρισιν καὶ διασκέδασιν...

Ὁ Παλαμᾶς δὲν εὗρισκε ἀποτὸν τὴν εἰς ἐν σημείον προσήλκων τὸ βλέμματος, τὸ δὲ σημεῖον τοῦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ στήθους ἢ ἐπὶ τοῦ ὁμα-

3. Δ. Δανιηλίδης, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 73.

4. Β. Λαοῦρεα, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 17. Πρβλ. F. Dölger, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σ. 155.

5. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 32-33.

6. Νικ. Ἰσυχαστοῦ, *Περὶ φυλακῆς καρδίας*, P.G. 147,945 κ.ε.

1. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 31 κ.ε.

2. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969², σ. 31.

λοσ.¹ «Αί ἐπιθυμίαι ἐκ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς σαρκὸς διαδίδονται καὶ ἀκτινοβολοῦσιν ἀνά ὅλον τὸ σῶμα... [ὁ ὀμφαλὸς] δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ προσφορώτερον μάλιστα πρὸς ἐνέργειαν τοῦ ἐξυψούντος τὴν σάρκα νόμου δι' ἀντενέργειαν κατὰ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ αὐτῆς...» «Κυριώτατος σκοπὸς τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν μυστικὴ ἔνωσις, ἡ θέωσις διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θείας χάριτος. Οὗτω διηνεκῶς προσευχόμενος ὁ ἡσυχαστὴς ἐφικνεῖται τῆς ἀνωτέρας βαθμίδος τῆς ἡσυχίας, ἥτις ἐστὶν ἡ 'θεωρία', ἥτις συνεπάγεται 'θεῖαν ἑλλάμψιν', τοῦ ἀνθρώπου ἥδη καταστάντος τελείου καὶ ὁμοιούμενου πρὸς τὸν Θεόν. 'Ἡ θεία αὕτη ἑλλάμψις εἶναι τὸ θεῖον φῶς, ἡ θεία χάρις, τὸ ἀκτιστόν φῶς.»² 'Ασκητεία, γονυκλήσια καὶ ἀτελείωτοι προσευχαὶ δὲν διαχωρίζονται ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω. Εἰς ὁρισμένον στάδιον ἐνοράσεως ὁ πιστὸς ἐπληροῦτο ὑπὸ ἐσωτερικοῦ φωτός, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὥρισμένην τὴν ταῦτίσιν του πρὸς τὸν Θεόν.³ Διὰ τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν (1296-1359), εἰς τὰς στιγμὰς αὐτὰς τὰ ἀνθρώπινα βλέμματα προσεγγίζουν τὸ θεῖον.

'Εναντίον αὐτῶν τῶν μυστικῶν ἀντιλήψεων καὶ βιωμάτων ἐκινήθη ὁ Βαρλαάμ διὰ λογοκρατικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων. Πλείονες ἐκκλησιαστικοὶ καὶ σύνδοδοι θὰ δικαιοῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀρθοφροσύνην τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Δὲν ἐστράφησαν μόνον οἱ θεολόγοι ἐναντίον τοῦ παλαμικοῦ μυστικισμοῦ, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὥρισμένοι οὐχὶ μοναχικοὶ. 'Ο Νικηφόρος Γρηγοράς (1295-1360) καθίσταται ὁ σημαντικώτερος καὶ οὐσιαστικώτερος πολέμιος τοῦ ἡσυχασμοῦ. Δύο ἄλλοι σπουδαῖοι ἐλληνίζοντες, ὁ Δημήτριος καὶ ὁ Πρόχωρος Κυδώνης, μετέφραζον Θωμᾶν 'Ακινάτην καὶ ἀνεύρισκον ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ ἡσυχαστικοῦ μυστικισμοῦ. Οἱ θεολόγοι οἱ ὁποῖοι ἠκολούθησαν τὸν Βαρλαάμ προσήγγιζον συχνάκις τὰς νομιναλιστικὰς ἀντιλήψεις τῆς Δύσεως. 'Ἡ 'Ορθοδοξία ἐναντι τῆς διττῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως κατὰ τοῦ ἡσυχασμοῦ ἔλαβεν ἐξ ἰσοῦ ἀρνητικὴν ὥσιν.⁴ 'Ἡ νίκη τοῦ μοναστικοῦ ἡσυχασμοῦ, ἡ ἐκφράζουσα τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἀνατολικῆς σκέψεως καὶ τὸν θρίαμβον τοῦ συντηρητισμοῦ, θὰ προσδιορίσῃ ἐπὶ αἰῶνας τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν.

'Ο νεοελληνικὸς ὁμанизμὸς, ὁ ὁποῖος κατὰ κύριον λόγον ἐξυπνέρεται ἐθνικοὺς καὶ κοινωνικοὺς σκοποὺς, ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς τὸν Παλαιόλογον. Τότε ἡ εἰκὼν, ἡ ὁποία πρὶν κατὰ κύριον λόγον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἥτο ἀντικείμενον λατρείας διὰ νὰ προκαλῇ εὐλαβεῖς σκέψεις, προσέλαβε τὸν χαρακτηριστὴν αὐτονόμου ἔργου τέχνης. 'Ο μοναχικὸς συντηρητισμὸς ἐ-

στράφη μετὰ μανίας ἐναντίον τῶν κλασικῶν τάσεων αὐτῆς τῆς τέχνης, ἐπειδὴ ἐνόμιζεν ὅτι ἐπανερχετο ὁ ὑπερκερασμένος παγανισμὸς.⁵ 'Ο φόβος τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ γενικώτερον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐπηρέαζε τὸ μεγαλύον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ἐπειδὴ μία ὄψιμος ἀναγέννησις⁶ ἐπεκρέματο. 'Ο ἡσυχασμὸς, ὡς ἐξαρσις τοῦ βυζαντινοῦ μυστικισμοῦ, ἐν ἀντιλογοκρατικῶν σύστημα διαλύσεως τῆς προσωπικότητος, εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐγγίσῃ τὴν θέωσιν, ἀντιτίθεται ριζικῶς εἰς τὸν δυτικοευρωπαϊκὸν σχολαστικισμόν. Οἱ ἡσυχασταὶ ἀπορρίπτουν πᾶσαν λογικὴν κατάφασιν τοῦ κόσμου. 'Απὸ μίαν τοιαύτην στάσιν, ὡς ἐλέχθη, ὅλα τὰ κοινωνικὰ δέοντα παραλύουν. Συντηρήσις ἢ προσδευτικότης δὲν συνιστοῦν προφιλῶντα μῆς μεταφυσικῶς ἀλγούσης ψυχῆς. 'Εν τούτοις, αὐτὸς ὁ ἀκρότατος ἐξουτελισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ ὑπὸ τοῦ μεταφυσικοῦ, ἐπειδὴ καταξιοῦται εἰς τὴν κοινωνιακὴν οἰκονομίαν—τὸ ἰδεατὸν τοῦτο σχῆμα τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης—δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀφήσῃ ἀδιαφόρους. Πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν βαθυτέραν ἐρμηνείαν τοῦ κοινοβίου.

'Ἡ κοινοβιακὴ ἀντίληψις δέχεται ὅτι ὁ μοναχικὸς ἄνθρωπος μόνον ἐντὸς τῆς κοινότητος δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πληρώσιν του. 'Ιδανικὸς τύπος τῆς ἐγκοσμίου κοινότητος εἶναι ἡ μονή, ἡ ὁποία ἀντικατοπτρίζει τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων. Τὸ μοναστικὸν αὐτὸ ἰδεῶδες κυριαρχεῖ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν, εἰς τὴν κοινότητα τοῦ χωρίου, καθὼς καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν. 'Ἡζῶναι μίαν σχετικῶς ἰσόνομον κατανομήν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, μὲ τὴν ἐννοίαν ὅτι, ὅπου πραγματοῦται ἡ ἐπίγειος δικαιοσύνη, ἐκεῖ ἐγγίζεται εὐκολώτερον καὶ ἡ ἀγιότης. Κοινωνιολογικῶς, ὡς κυριώτερον χαρακτηριστικόν του ἐστάθῃ ἡ καθολικὴ ἀλληλεγγύη, ἡ ὁποία ἔδενε τὸ ἄτομον ἐντὸς τῆς κοινότητος.⁷

'Απόδειξις τῆς ἰσχύος τοῦ πνεύματος τοῦ κοινοβίου ὑπῆρξε τὸ γεγονός ὅτι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τῶν προσέφυγον εἰς μοναστήρια, περιβλήθέντες τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Τὸ μοναστικὸν αὐτὸ ἰδανικὸν ἐκυριαρχεῖ εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ ὅταν ἀκόμη αἱ κοινωνικαὶ συνήθειαι δὲν ἐπέτρεπον τὴν ὑλοποίησιν του.

Δὲν γνωρίζω ἐὰν χρησιμοποιοῦντες τοὺς ἰδανικοὺς τύπους τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Max Weber θὰ ἐνομοιοποιούμεθα καταλήγοντες εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Βυζάντιον ταυτίζεται πρὸς τὸ κοινόβιον. Θὰ ἀπετέλει ἀσφαλῶς παρακινδυνευμένον συμπέρασμα ἐξ ἐπὶ ὁψέως κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ὅχι ὁμως ἐξ ἐπὶ ὁψέως φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ

1. Γρηγ. Παπαμυχαῖλ, 'Ο "Άγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Πετροῦπολις, Ἀλεξάνδρεια 1911, σ. 72.

2. Γρηγ. Παπαμυχαῖλ, ἐνθα ἀνωτέρω, σσ. 73-74.

3. Γρηγ. Παπαμυχαῖλ, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 74.

4. J. Meyendorf, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σσ. 323-326.

5. Α. Συγγροπόλου, *Σχέδιασμα ἱστορίας θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς, μετὰ τὴν Ἀλωσην*, Ἀθήναι 1957, σ. 14.

6. B. Rubin, 'Byzanz', εἰς *Propyläen-Weltgeschichte*, V, Berlin-Frankfurt-Wien 1963, σ. 214. Πρβλ. Dölger, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 154.

7. Δ. Τσάκωνας, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969*, σσ. 27-28.

ἀκρότατος ἐξευτελισμός τοῦ κοινωνικοῦ ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸν καταξιοῦται εἰς τὴν κοινοβιακὴν οἰκονομίαν τοῦ Βυζαντίου, τὸ ἰδατὸν τοῦτο σχῆμα τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης. Ἐδῶ ὅπου ἡ χαρὰ ἀποκτάται μὲ τὸν πόνον, ὅπου ἡ πίστις λυτρώνει τὸν ἄνθρωπον (καθότι ἡ προσωπικὴ σχέσις μὲ τὸν Θεὸν εἶναι ὁρος διὰ τὴν πίστεισιν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ) ὁ ἰδανικὸς τύπος τοῦ κοινοβίου συμπυκνώνει τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, στεγάζων αὐτάς ὑπὸ τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀπολύτου. Ἡ βυζαντινὴ πρόνοια, ἡ ὁποία διευκολύνει τὸ κοινοβίον τῶν ἀκριτῶν, ἡ ἄπαυστος τάσις πρὸς περιορισμὸν τῆς φεουδαρχίας, ἡ ταῦτις τῶν πτωχῶν πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ ἡ διώξις τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας τῶν εὐγενῶν ἐκφράζουν, εἰς τὰ τελευταῖα ἰδίως ἐτὶ τῆς αυτοκρατορίας, τὴν ἀπρόσωπον τῶν τῆς κοινοβιακῆς ἐξισοπεδώσεως τῶν πιστῶν.¹

Αἰσθητικῶς, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐπέκεινα τοῦ φυσικοῦ, ὑπὸ τὸν πυρετὸν καὶ τὴν συμβολικὴν ἐξαϋλωσιν, ὁ ὀρθόδοξος στοχασμός τείνει πρὸς τὸ ὑπέργειον, τὸ μεταφυσικόν, τὸ «οὐκ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου». Δι' αὐτὸ καὶ οἱ τροῦλλοι τῶν βυζαντινῶν ναδῶν, τὰ οὐράνια αὐτὰ σφαιρώματα, καθίστανται φορεῖς τῆς ἐκστάσεως, ἡ ὁποία κρημνίζει τὴν δωρικὴν λιτότητα τὴν κοσμοῦσαν πρότερον τὸν τύπον τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς βασιλικῆς. Προηγουμένως, νόμος τοῦ ἐλληνισμοῦ ἦτο ἡ στερεὰ ἠθικὴ «ὁμορφία». Διὰ τῆς ἁρμονικῆς ἰσορροπήσεως τῶν μορφῶν ὑποτάσσεται ἡ ζωὴ εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν ὁποίων θέτει ὀπλίτης νοῦς. Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνισμός, διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποῖαν συνέχισεν ὁ Γεμιστός, εἰς τὴν θεοποίησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀντάταξε τὴν προηγμένην καὶ ἀπόλυτον ἐνότητα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ὁ Παρθενῶν δὲν εἶναι αἰσθητικὴ ὁρασις, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴ «ὁμορφία». Μὲ τὸν αὐστηρὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὴν ἁρμονικὴν ἰσορροπίαν τῶν ὁγκῶν ἐκφράζεται αἰσθητικὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἠθικὸν σύστημά του. Τὸ νόημά του εἶναι ὑποταγὴ τῆς ζωῆς εἰς τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους θέτει ὀπλίτης νοῦς. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Παρθενῶν νοεῖται ὡς ἠθικὴ ἀσκησις. Κατὰ διαμετρικὴν ἀντίθεσιν ὁ βυζαντινὸς ναὸς—ὁ ὁποῖος προκύπτει ἡ συμφορεῖται ἀπὸ τὴν ὥς ἄνω προσπάθειαν τοῦ ἀνατολικοῦ στοχασμοῦ—εἶναι μία κοινωνία ἀρετῶν μεταφυσικῶς δυναμικὴ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι μετετόπισε τὸ κέντρον τῆς ἀπὸ τὴν Γῆν καὶ εὐρίσκειται εἰς ἀδιάκοπον ἀνάστασιν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ δυνατοῦ. Τὴν ἐκφρασιν αὐταρκειας, τῆς αὐταρκειας μάλιστα καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ ἐλληνικὸς ναὸς, τὴν διαδέχεται εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν πόθος καὶ ἀδιάκοπος ἀνησυχία διὰ τὸ ἀφασιστὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον.

Ἐνθ' εἰς τὸν ἐλληνικὸν ναὸν ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος εὐρίσκετο εἰς φιλικὴν ἀνταπόκρισιν πρὸς τὴν ἐκτὸς τοῦτου ἐκτεινομένην φύσιν, ὁ βυζαντινὸς ναὸς κλείεται ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον καὶ γίνεται ἐξ ὁλοκλήρου

ἐσωτερικὸς, ἀποσύρεται ἀπὸ τὸ ὁρατὸν καὶ δίδεται εἰς τὸ νοητόν.² Ἡ φύσις εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν ἐρημικὴν κλειστότητα τοῦ ἀνατολικοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συμπορευομένου Βυζαντίου.

Δι' αὐτὸ καὶ τὸ σῶμα παραμορφοῦται, ἐξοστρακίζεται παντελῶς ἡ γλυπτικὴ συμμετρία τοῦ, διὰ τὴν ἐξαϋλωσιν, τεῖνον πρὸς τὸν ἰδανικὸν τύπον τοῦ ἀσκητικοῦ, ἐπέκεινα τοῦ ἀρχικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ Ὁρθοδοξία, σημειτικοὶ λαοὶ καὶ ἰσλαμισμός ὁδεύουν ἀπὸ κοινοῦ, ὑπὸ ἐνιαῖον πολεμικὸν πνεῦμα κατὰ τῆς κλαστικῆς παραδόσεως.

Ὁ δεσμός πρὸς τὸ θεῖον εἶναι ἡ αἰωνία καὶ ἀδυσώπητος σχέσις παντὸς ἐπιγείου καὶ εἰς τὴν σχέσιν αὐτὴν καὶ μόνον διαδραματίζεται ἡ τυχὴ ὁλοκληρῶς τῆς υπάρξεως. Ἡ ἀνάστασις αὐτὴ πραγματοποιεῖται εἰς ὅραν σεισμικὴν—εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἀσκητικῆς—ὅτε ἡ πίστις κινεῖται πρὸς τὴν ἄβυσσον καὶ ἀνεκπλήρωτον ὁμοίωσιν τοῦ Πατρὸς. Οὕτε ἡ αὐτοτιμωρία οὐτε ἡ αὐτομαστιγώσις—γλίσχραι προϋποθέσεις πάσης ἀσκητικῆς ἢ μαρτυρικῆς ἐνατενίσεως τῆς ζωῆς—ἐπαρκούν διὰ τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον ὁμοίωσιν πρὸς τὴν ὄντολογικὴν πρώτην ἀρχήν. Συνεπεία τούτου, τὸ ἐρασιθάνατον εἶναι ἡ εὐλογος συνέπεια παντὸς τοῦ ἀσκητικοῦ. Διότι ἡ ὑπέρβασις πρὸς τὸν χώρον τοῦ ἁγίου τελειοῦται εὐχερέστερον, ὅπου ὑπερνικᾷται ἡ ἀντίστασις τοῦ υἱικοῦ. Οὕτω ὁ πιστὸς τὸ ἀνατολικὸν χριστιανισμὸν ὑφίσταται τὴν αἰώνιαν ταφήν, διὰ τὴν προετοιμῆσιν διὰ τῆς ἰδίας του αὐτοθυσίας τὴν ἀνάστασιν. Μόνον ἡ ἀπὸ τοῦ υἱικοῦ σκληραγωγία προετοιμάζει ἐν σιωπῇ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ σωτηριώδες τῆς αἰωνιότητος.

Ὁ νέος ἐλληνισμός ὁ ὁποῖος προκύπτει μετὰ τὴν ἄλωσην παρακοινοῦται μὲ ἄγχος τὴν διώξιν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν θεολογικὸν στοχασμὸν. Οἱ δύο αὐτοὶ πόλοι μὲ τὴν ἰσχυροτάτην αὐτάρκειαν ταλανίζουν τὸ αἷμα τῆς συνθέσεως εἰς νεοελληνικὸν πολιτισμόν. Ἐθνικὴ συνειδησις καὶ ἡσυχασμός ἢ ζηλωτὰ δὲν ὑπολήπτονται ἀμοιβαίως.³

Δημοκρατίαν διὰ μέσου τοῦ Λόγου ἀγωνίζονται νὰ συνθέσουν οἱ ἐλληνίζοντες, δραματικὸς συγκρουόμενος εἰς τὴν θρησκομανίᾳ τοῦ Βυζαντίου. Θεοκρατίαν ὡς σκοτεινὴν καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἄρνησιν τῆς ζωῆς προβάλλει ὁ ὀρθόδοξος στοχασμός. Πλαστικῇ εἶναι ἡ παράστασις τῶν ἐλληνιζόντων, ἐνθ' ἀσκητικῇ παραμόρφωσις καὶ ἀτέρμων ἐξαϋλωσις ἢ ὀρθόδοξος σκέψις. Οἱ ἐλληνίζοντες προβάλλουν τὸ ἔθνος, ἐνθ' ὁ ὀρθόδοξος στοχασμός πιστεύει εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν παρουσίαν τοῦ Πνεύματος Χριστοῦ ὡς ἐπιγίουν μέσου ἐκφράσεως τῆς ἀπολύτου δικαιοσύνης. Συνέπειά ἀκριβῶς τοῦ τελευταίου εἶναι ἡ κρυστάλλωσις τῶν ἐλληνιζόντων διὰ στρατόν, ὥστε νὰ συγκεντρωθῇ ὅλη ἡ δύναμις καὶ νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ ἀρπυνι-

2. Μ. Α., «Ἡ μυστικοπάθεια στὴν ἐλληνικὴ τέχνη», *Φιλολογία* Ἐταιρεία, Ἀθήναι 1925, φιλολ. ἰον, σσ. 10-14.

3. Β. Λαοῦρα, *ἔθνα ἀνωτέρω*, σ. 17 κ.ε.

1. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήναι 1969, σ. 87.

σθὲν ἔθνικὸν αἰσθημα. Ἀντιθέτως, οἱ Ὁρθόδοξοι φθείρονται ἐν κλαυθμοῖς καὶ φυγοκεντρισμῷ ἀπὸ πάσης ἐνεργητικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς ζωῆς καὶ δεύουν πρὸς τὰς μονάς.

■ Ὁρθὸς ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος τονίζει ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμός τελικῶς συγκροτεῖται μηδამῶς ἀσπαζόμενος τὴν κλασικὴν ἢ βυζαντινὴν παράδοσιν ἀπολύτως, ἀλλὰ ρυθμίζων ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων καὶ κατὰ τὴν ἐκάστοτε πραγματικότητα τὸν πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ στοχασμόν.¹ Ὁ δόλος ὁμοίων τρόπων κατεβάλλετο ἐντὸς τοῦ ἔθνους ἢ προσπάθεια νὰ καταποντισθῇ ἡ Ὁρθοδοξία.

Τελικῶς, ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπαρατάθη. Ὅπως εἰς τὸ Βυζάντιον ἐγενήθη ὁ Νέος Ἑλληνισμός, οὕτω καὶ εἰς τὸν Νέον Ἑλληνισμόν θεώμεθα τὸ Βυζάντιον νὰ συνεχίσῃ τὴν ζωὴν του.² Ἐλλείπει ὁμοῦς ἡ σύνθεσις ὡς ἀνανεωτικῇ πρωτοαρχίᾳ τοῦ Νεοελληνικοῦ Κόσμου.

τὸ πολιτικὸν δέον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας δύο διαμετρικῶς ἀντίθετοι πόλοι, οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ Ἑλληνας τῆς Βενετίας, διασταυρώνουν τὰ ἰδεολογικὰ ἑξίτη των. Οἱ πρῶτοι εἶναι σαφῶς προσανατολισμένοι εἰς τὴν φυσιολογικὴν διαδοχὴν τῶν Ὁσμανιδῶν, πιστεύουν εἰς τὴν δυαδικὴν ἑλληνοτουρκικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἡ ἀντιπατικὴ τῶν δυνάμεως προσεπικυροῖ εἰς τὸν Σουλτάνον τοῦ «λόγου των τὸ ἀσφαλές». Ἀντιθέτως οἱ Ἑλληνας τῆς Βενετίας, Πελοποννήσιοι καὶ Κρήτες φυγάδες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἰδρύουν πλησίον τῆς «Γερουσίας τῶν Δέκα» ἐν οἴονει δεύτερον Πατριαρχεῖον τῆς διασποράς, τὸ ὅποιον ἐπιδιώκει: (α) τὴν ἐκδήλωσιν μιᾶς πολιτικῆς σταυροφορίας τῆς Δύσεως ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, (β) τὴν συνέχισιν τοῦ διαλόγου τῆς πρώτης καὶ δευτέρας Ρώμης (δηλαδὴ Βατικανοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου), (γ) τὴν διαισθητικὴν ἐνὸς ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους, ὡς ἀκριβῶς οἱ Ἱταλοὶ προητοίμασαν τὴν Ἱταλίαν καὶ οἱ Γάλλοι τὴν Γαλλίαν.³ Οἱ Ἑλληνας τῆς Βενετίας, καὶ ἀργότερον ὀλοκλήρῳ τῆς δυτικῆς Διασποράς, καθίστανται οἱ σταθερώτεροι πόλοι τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, χρησιμοποιοῦν δὲ τὸν «δόλον τῆς Ἱ-

στορίας», κατὰ τὸν Ἑγελον, διὰ νὰ ἐπιτύχουν μίαν ἀποφασιστικὴν σύγκρουσιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων μετὰ τὴν ὀθωμανικὴν ὑπεροχὴν. Τὸ γεγονός ὁμοῦς ὅτι ὁ Γ. Τραπεζούντιος, προσωπικὸς διδάσκαλος τοῦ Πάπα Νικολάου καὶ ἐμπιστευτικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Βατικανοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ρώμην φιλοοθωμανικὸς καὶ ὑμνητὴς τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ, μετὰ τὸ σχέδιον μιᾶς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνώσεως Ἑλλήνων καὶ Ὁθωμανῶν,⁴ δεικνύει κατὰ τρόπον ἐναργὴν ὅτι οἱ Ἑλληνας τῆς Δύσεως δὲν εὐηλιπίστουν εἰς τὴν δυτικὴν βοήθειαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν των.

Οἱ Φαναριῶται ὁμοῦ εἶναι πραγματισταί. Δέχονται τὴν Ἀλωσιν ὡς ἀναμφισβήτητον πραγματικότητα. Καὶ ὅταν ὁ Πορθητὴς, μετὰ τὴν συμφωνίαν του μετὰ τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον, τοὺς καλεῖ καὶ τοὺς ἀναθέτει τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ κατ' οὐσίαν ὀλοκλήρῳ τὴν διοίκησιν τῆς ἀπεράντου ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας,⁵ αὐτοὶ καθιερώουν τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἐπίσημον διπλωματικὴν γλῶσσαν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους εἰς τὸν διάλογόν του μετὰ τὰς μεγάλας χριστιανικὰς (εὐρωπαϊκὰς) δυνάμεις.⁶ Τελικῶς δὲ οἱ Φαναριῶται ἀναδέχονται ἀργότερον τὰς ἡγεμονίας τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας, προσδίδοντες τιμὰς βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐν τῇ πατριαρχικῇ ναῷ στεφομένους ἑλληνας βασιλεῖς τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν, αἰτοῦνται δὲ τὴν μετατροπὴν τῆς Βαλκανικῆς εἰς αὐτονόμους ἡγεμονίας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν των, πιστεύοντες ὅτι ἡ ἑλληνοτουρκικὴ αὐτοκρατορία εἶναι ἡ μόνη ἀληθὴς διάδοχος τοῦ ἀνεθνικοῦ Βυζαντίου. Οἱ Φαναριῶται, στενῶς συνδεδεμένοι μετὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πιστοποιοῦν καὶ ἐπικυρώνουν τὴν συμφωνίαν τοῦ Πορθητοῦ μετὰ τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Μωάμεθ κατ' οὐσίαν ἀνεγνωρίσθη ὀθωμανὸς διάδοχος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ὁ δὲ Πατριάρχης πνευματικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς (μιλὲτ μπασί) ὅλων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀπεράντου ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (συνεπῶς Ἑλλήνων, Ἀράβων, Σλάβων, Ἀλβανῶν, κτλ.).

Τὰ προνόμια κατοχυρώνουν τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασίαν, διχοτετοῦν καὶ διευρύνουν τὸ ἀντιπατικὸν μέτωπον τῶν Φαναριωτῶν,⁷ τελικῶς δὲ θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὸ αἶτημα τῆς δυαδικῆς ἑλληνοτουρκικῆς αὐτοκρατορίας⁸ μετὰ τὴν Κωνσταν-

4. Γ. Ζώρα, *Γεώργιος Τραπεζούντιος καὶ αἱ πρὸς ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασίαν προσπάθειαι αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1954, σσ. 66-67, 78 κ.ε. Χρυσάνθου, *Ἐκκλησία Τραπεζούντος*, Ἀθήναι 1933, σσ. 312-314.

5. D. Toynbee, *A Study of History*, London - New York - Toronto, II (ἀ.ε.), σ. 225 κ.ε.

6. P. Argyropoulos, «Les Grecs en service de l'empire Ottoman», εἰς *Annuaire* (ἀ.ε.), σ. 159. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Β', σ. 10.

7. Χρυσ. Παπαδοπούλου, «Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Θεολογία*, τ. XIII, 1934, σ. 100.

8. N. Jorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest 1935, σ. 224.

1. Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορικαὶ πραγματεῖαι*, Ἀθήναι 1889, σ. 253.

2. Κ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήναι 1968⁴, σ. 1α'.

3. Δ. Τοσκίνα, «Οἱ Φαναριῶτες καὶ οἱ Πελοποννησιοὶ Κρήτες τῆς Βενετίας», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοαρχία*, Ἀθήναι 1965, σσ. 325-326.

τινούπολι, τὸ ὁποῖο τελευταῖος φορεὺς θὰ καθίστατο ὁ Ἴων Δραγοῦμης εἰς τὴν μυστικὴν συμφωνίαν τὴν ὁποίαν ὑπέγραψε τὸ 1920 μὲ τὸν φιλελεύθερον ὁθωμανὸν πρίγκιπα Σαμπαχεντίν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἴων Δραγοῦμης, ἐκ τῶν κυριωτέρων φορέων τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνισμοῦ, ὑφίσταται, ὡς γενικός πρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔντονον ἐπιδράσιν καὶ διάβρωσιν τῶν ἐθνικιστικῶν του κατευθύνσεων ἀπὸ τὴν φαναριωτικὴν πολιτικὴν. Ἡ νέα Τουρκία εἶναι χώρα μεγάλη καὶ τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας παραμένει ἡ σταθερά πυξὶς τῆς βρετανικῆς καὶ δυτικῆς γενικώτερον πολιτικῆς, ὥστε ὁ νεοελληνικός μεγαλοϊδεατισμός ἔδει, ὡς μὴ ὤφειλεν ἐκ τῶν πραγμάτων, νὰ συγκρούεται μὲ τὰς δυτικὰς δυνάμεις.

Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν καλῶτερον τὴν φαναριωτικὴν πολιτικὴν, ὀφείλομεν νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὸ περίφημον ὑπόμνημα τοῦ Φαναριώτου Ἀλ. Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν ρομαντικὸν Βασιλέα Ὁθωνα, ἐνθα, ἀπαντῶν εἰς ἐρώτημα τοῦ Βασιλέως περὶ τοῦ πῶς ἀντιλαμβάνεται τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, λέγει ὅτι δὲν ἔβλεπε παρὰ ἐσωτερικὴν ἀνασύνταξιν, ἀξιοποιήσιν τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ κράτους καὶ μόνον εἰς περιπτώσιν τουρκο-ρωσικῆς συνεργασίας ἦτο δυνατόν νὰ προβληθῇ τὸ αἷμα τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ μάλιστα ὑπὸ δυτικὴν πρωτοβουλίαν.¹ Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐξῆγεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μεγάλως ἠγωνίσθησαν οἱ ἡγήτορες τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 διὰ νὰ πείσουν τὰς δυτικὰς δυνάμεις ὅτι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες δὲν εἶναι Καρμπονάριοι, πολὺ ὀλιγώτερον δὲ δορυφόροι τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, διὰ νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν τελικῶς νὰ ἰδρῦσουν τὸ ὑποτυπῶδες κρατίδιον. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν—διηρητάτῳ ὁ Μαυροκορδάτος—νὰ ἐναντιωθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ δυτικὴ πολιτικὴ τὸ περιφρουρεῖ; Διὰ τὸν ὡς ἄνω συλλογισμῶν τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς πρὸς τὸ δυσχερὲς τῆς πραγματοποιήσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας καθίσταται περισσότερον σαφές ὅτι οἱ Φαναριῶται ἀρχὴν καὶ τέλος τῆς πολιτικῆς τῶν εἶχον τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασίαν, εἴτε παρήμενον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἴτε ἀνηγορεύοντες εἰς πολιτικούς ἀρχηγούς εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας καί, γενικώτερον, ὁ ἐγκατεστημένος εἰς τὴν Δύσιν ἐλληνισμός αἰτεῖται ὅχι μόνον διὰ τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Μητροπολίτου Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου νὰ διελεχθῶν μὲ τὴν Δύσιν καὶ τὸ Βατικανόν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προσπάθεια² τοῦ Ἑλληνικοῦ Μητροπολίτου Βενετίας Τυπάλδου νὰ ἀποσπᾷ ἐκκλησιαστικὴν δυνάμιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ

1. Γ. Κορδάτος, *Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία*, Ἀθήναι 1925, τ. Ι, σ. 333 κ.ε.

2. Α. Καλογεροπούλου, *Σημειώσεις Ἱστορίας τῆς Τέχνης*, Ἀθήναι 1961, σ. 145. Μ. Γεῶδον, *Τυπάλδου-Στάη συνομιλία: Σημείωμα περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ θεολογικῶν ταραχῶν, 1686-1712*, Κωνσταντινούπολις 1913, σ. 24 κ.ε.

τὰς βενετοκρατούμενας περιοχάς, εἰς τὴν ἀναζητήσιν του νὰ ἀνέυρῃ μίαν «τρίτην λύσιν» μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας Ρώμης.

Ἡ προσπάθεια τῶν Φραγκοελλήνων τῆς Βενετίας εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ὑπῆρξε προσπάθεια τεχνικῆς προσεγγίσεως μὲ τὴν Δύσιν, διότι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν οὐτὴ τὴν ὀρθοδοξίαν τῆς ἀπόλεσεν οὐτὴ τὸν ἐλληνισμὸν τῆς, ἡ δὲ ὑποχρεωτικὴ ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν μνημόνευσις τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς τὰς βενετοκρατούμενας χώρας τὸ Βατικανόν, κατήντησε τύπος κενός, ἄνευ ἐπιδράσεως καὶ οὐσίας.³

Ἐναντὶ τῶν Φραγκοελλήνων τῆς Βενετίας ἴσταται ἡ ρεαλιστικὴ γραμμὴ τῶν Φαναριωτῶν, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ σταθεροὶ ἀγωγοὶ δυτικῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων, τεῖνον μονίμως καὶ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἐλληνοτουρκικὴν αὐτοκρατορίαν, χωρὶς νὰ βλέπουν συμπάθος τὴν ἐλληνικὴν Ἐπανάστασιν, διότι εἶναι Βυζαντινοὶ καὶ ὁραματίζονται ἀνεθνικὸν κράτος βυζαντινῶν διαστάσεων ὑπὸ ἐλληνοτουρκικὴν ἡγεσίαν καὶ ὅχι μικροελλαδικὸν κράτος συμπεπιεσμένον γεωγραφικῶν ὁρίων. Ἡ ἀδυσώπητος αὐτὴ διαλεκτικὴ εἰς τὸς ἐξωτερικοὺς προσανατολισμούς τοῦ κράτους μᾶς παρακολουθεῖ μέχρι καὶ τοῦ 1922. Ὁ Τοynbee ὡς καὶ ὁ Sherrard τόνιζον θαυμαστικῶς ὅτι ἡ ἐκρηγνὺς τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1821), ἀκριβῶς διότι γίνεταί εἰς τὴν Ρουμανίαν, εἶναι ἀποδείξις τοῦ διχασμοῦ τῶν πολιτικῶν προσανατολισμῶν τῆς ἐλληνικῆς ἡγεσίας.⁴ Ἄλλοι πιστεύοντες εἰς τὴν ὁμαλὴν διαδοχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν (Φαναριῶται) καὶ ἄλλοι εἰς τὴν διαιρέσιν ἀνεξαρτήτων ἐλληνικῶν μικρῶν κρατῶν.⁵ Τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰ 1820 οἱ Φαναριῶται ἀναλαμβάνοντες τὴν ἡγεσίαν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, εἰσάγοντες ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς Ρουμάνους (Βλαδιμηρέσκου), Σέρβους (Καραγεώργεβιτς) καὶ ἄλλους ἐτεροεθνεῖς φίλικους ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸν παμβαλκανικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἐξεγέρσεως.⁶ Ἡ ἐλληνικὴ Ἐπανάστασις δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς χειραφετήσεως τῶν ἐλλήνων ἀστών—ὡς ἀντιμαρξιστικῶς ἐρμηνεύον τὰ γεγονότα διετύπωσεν ὁ μαρξιστὴς Ι. Κορδάτος, ὁ ὁποῖος τὴν θεωρεῖ προκληθεῖσαν ἐκ τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων καὶ ἰδιῶ τῶν ἐφοπλιστῶν. Οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὸν Κορδάτον, μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή τοῦ 1774, ἤρχισαν ἀποκερδαινόντες τόσα χρήματα, ὥστε νὰ ἀποφασίσουν τὴν ἰδρυσιν ἰδιοῦ ἐλευθεροῦ ἐλληνικοῦ κράτους.⁷

3. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969, σ. 70.

4. Δ. Τσάκωνα, «Die Griechische Revolution von 1821», εἰς *Griechenland zwischen Ost und West*, Bonn 1968, σσ. 105-118.

5. Δ. Τσάκωνα, «Οἱ Φαναριῶτες καὶ οἱ Πελοποννησιο-Κρήτες τῆς Βενετίας», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά*, Ἀθήναι 1965, σσ. 325-326.

6. Ν. Botzaris, *Visions balkaniques*, Genève-Paris 1962, σσ. 101-103.

7. Γ. Κορδάτος, *Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, Ἀθήναι 1946, σσ. 102-103.

Δεν πρόκειται να αντιμετωπίσω την ιστοριοκυλιστική θεωρία του Κορδάτου από οιασδήποτε θέσεως κεντροδεξιάς Κοινωνιολογίας, ἐφ' ὅσον μάλιστα πιστεύω ότι ἡ ἐπιστήμη—συνεπῶς καὶ ἡ κοινωνική ἐπιστήμη—ὀφείλει νὰ μὴ προχωρή εἰς ἀξιολογικὰς κρίσεις καὶ νὰ ὑποβιβάζεται εἰς θεραπαινίδα τῆς πολιτικῆς. Δι' αὐτὸ, ἀπὸ μαρξιστικῆς σκοπιάς κρίνουν τὴν ὡς ἄνω θεωρίαν τοῦ Κορδάτου, θὰ ἔλεγον ἁπλῶς ὅτι τὴν θεωρῶ ἀντιμαρξιστικὴν. Ἡ ἀστική τάξις, κατὰ τὸν Μάρξ, εἶναι ἔννοια κοσμοπολιτικῶς προσανατολισμένη. Ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ κέρδος καὶ τὴν οἰκονομικὴν κυρίως ἐπιβίωσιν τῆς ἐπὶ ὑπερεθνικῶν ὁρίων. Ὅθεν δὲν δύναμαι, μαρξιστικῶς σκεπτόμενος, νὰ ἀντιληφθῶ δι' συμφέρον θὰ εἶχον οἱ ἔλληνες ἄστοι, οἱ κατέχοντες τὴν οἰκονομικὴν ὅσον καὶ πολιτικὴν ἡγεσίαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, νὰ ἀπαλλοτριώσουν τὴν οἰκονομικὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν τῶν ἐγκαταλείποντες τὴν τεραστίαν ὀθωμανικὴν ἀγοράν (ἡ ὁποία ἐξετείνεται ἀπὸ τὰς προφυλακὰς τῆς Βιέννης μέχρι τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας), διὰ νὰ ἐκμεταλλεῖσθον μίαν λιλιπούτειον ἀγοράν μεταξὺ τῶν ἁκτημόνων τῆς Ρούμελης καὶ τοῦ Μορέως.¹

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ βαθύτερα αἰτία τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ διατυπώσω ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ γαλλικὴ Ἐπαναστάσις ἀνατρέπει τὴν πολιτικὴν γραμμὴν τῶν Φαναριωτῶν. Αἱ ἰδέαι τῆς ἐλευθερίας, ἰσότητος ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ δικαισύνης ἀνατρέπουν τὴν περὶ περφοτισμένης δεσποτικῆς ἀντιληψίν τῶν Φαναριωτῶν. Δι' αὐτὸ, ὅταν τὸ 1820 τὴν ἡγεσίαν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἀναγκάζεται ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἀναδεχθῇ ὁ Φαναριώτης πρίγκιψ Ὑψηλάντης κηρύσσει τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Ρουμανίαν ὡς παμβαλκανικὴν καὶ οὐχὶ ὡς στενῶς ἑλληνικὴν, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἦδη εἰσαχθῇ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν Ρουμάνοι ἀντιστασιακοὶ ὑπὸ τὸν μικροπογιάρον ἀρχηγὸν Βλαδιμηρέσκου, Σέρβοι ὑπὸ τὸν Καραγεώργεβιτς, Βούλγαροι, κτλ. Οὕτω πῶς ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ρουμανίαν προσλαμβάνει παμβαλκανικὸν χαρακτῆρα, διότι ἡ νέα φαναριωτικὴ ἡγεσία τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας γνωρίζει καλλὺν τῶν ἐπαρχικῶς σκεπτομένων «μικροελλαδικῶν» ὅτι οἱ ἔλληνες μόνον τὴν δὲν δύναται νὰ ἐναντιωθῶν πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἀκεραϊστήτος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζουν ὅλοι αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οὐχὶ τὸσον δι' ἀξιοποιοῦσιν τοῦ «μεγάλου ἀσθενοῦς τοῦ Βοσπόρου», ὅσον διὰ νὰ ἀνασχέσουν τὴν κάθοδον τῆς Ρωσίας πρὸς τὸ Αἴγαϊον. Διὸ καὶ ἡ φαναριωτικὴ ἡγεσία τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ὠθεῖ ἐπὶ τοῦ οὐδετέρου ἐδάφους τῆς Μολδοβλαχίας εἰς σύγκρουσιν ὀθωμανικὰ καὶ ρωσικὰ στρατεύματα. Οἱ Φαναριῶται δηλαδὴ ὑπολογίζουν εἰς διεθνὴ σύγκρουσιν ἐπὶ ἐνὸς ὅρου, ἐνθα δὲν δύναται κατὰ τὰς διε-

θνεῖς συνθήκας νὰ εἰσέλθουν οὔτε ρωσικά, οὔτε ὀθωμανικά, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐστριακὰ στρατεύματα. Συμπεραίνοντες θὰ ἔλεγον ἐν ἡ Ἐπαναστάσις δὲν ὑπῆρξε μονοσημαντὴς ἀστική, ἀλλὰ καὶ ἀριστοκρατική, συμπαρασύρασα τελικῶς ὀλόκληρον τὸν λαόν.² Ἐξεκίνησεν ἄνευ ἀγγλικῆς, γαλλικῆς ἢ ρωσικῆς προστασίας, λίαν πιθανῶς δὲ ἡ συντηρητικὴ πτέρυξ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπεξήτει περισσότερον μίαν ρωσο-τουρκικὴν σύρραξιν. Ἀφ' ἧς ὁμως ἡ Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ ἐπέισθη (1824), ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ Λονδίνον, ὅτι ὁ χαρακτῆρ τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν εἶναι ἀντιοθωμανικὸς ὅσον ἀντισλαβικὸς καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲ ἀποτελέσῃ τὸ δευτέρον μετὰ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν φράγμα ἀνασχέσεως τῆς ρωσικῆς καθόδου εἰς τὸ Αἴγαϊον, ἡ Ἐπανάστασις ἔθεωρήθη ἐπιτυχούσα. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐτόνισεν ὅτι ὅσον βαθύτερον ἔχει ἡ Ἑλλάς τὰ σύνορά της εἰς τὴν Μακεδονίαν, τόσον περισσότερον θὰ ἀπέχουν οἱ Σλάβοι ἀπὸ τὸ Αἴγαϊον (καὶ τοῦτο πρὸς τὸ συμφέρον τῶν δυτικῶν δυνάμεων).³ Ἀπὸ τῆς ἄλλης ὁμως πλευρᾶς ἡ βρετανικὴ πολιτικὴ, τοποθετημένη ἐπὶ τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Συρίας καὶ τοῦ Σουέζ, εἶχε στρατηγικὸν συμφέρον νὰ διασφαλίξῃ φιλικὴ ἑλληνικὴ δύναμις τὴν διέλευσίν της ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.⁴

Δὲν γνωρίζω κατὰ πόσον πρέπει νὰ συμμερισθῇ κανεῖς τὰς ἀπόψεις τοῦ Τοynbee, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας μία δρᾶς Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μία ἑτέρα ἑλληνικὴ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην συνεκλόνησαν μὲ τὰς δολοπλοκίας τῶν τόσον πολὺ τὴν εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν, ὥστε νὰ κατορθώσουν νὰ γράψουν τὰς πλέον ἐπικινδύνους σελίδας τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ 19ου αἰῶνος.⁵

Ὁ νεοελληνικὸς ἔθνομισμός, ὡς προαστικὸς, δὲν ἐπεξήτησε νὰ κατακτήσῃ ξένους λαοὺς καὶ ἰδίως ξένους ἀγοράς. Διὸ καὶ ὅταν ἀκόμη ἐξεφράζετο μὲ τὸ αἶτημα τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ἐπεξήτει εἰς πολιτιστικὴν ἀφομοίωσιν τῶν Ὀθωμανῶν, ἡ δὲ ἀπόπειρα πολιτιστικῆς ἀφομοιώσεως δὲν ἀποτελεῖ ἱμπεριαλισμὸν ἀλλὰ νόμιμον δικαίωμα παντὸς λαοῦ. Ἰμπεριαλισμὸς ἢ ἐθνικισμὸς σημαίνει κατάκτησιν ξένων ἀγορῶν ὑπὸ λαῶν οἱ ὁποῖοι ἐπέτουν τὴν βιομηχανικὴν τὸν ἀνάπτυξιν, εἰς τὴν καλυτέραν δὲ περιπτώσιν σημαίνει occupatio bellica, δηλαδὴ στρατιωτικὴν κατάληψιν ξένων ἐδαφῶν. Ἐθνομισμός, ἀντιθέτως, σημαίνει ἀλυ-

1. D. Tsakonas, «Die Griechische Revolution von 1821», εἰς *Griechenland zwischen Ost und West*, Bonn 1968, σσ. 105-118.

2. G. Daskalakis, «Die Verfassungsentwicklung Griechenlands», εἰς *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart* (24), Tübingen 1937, σ. 268. Τ. Πιτινέλι, *Πολιτικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως*, Παρίσι 1927, σ. 131. Μ. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν τουρκοκρατίαν, 1715-1821*, Ἀθήνα 1939, σσ. 136-139.

3. Γ. Κορδάτου, *Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1946, σ. 192.

4. Γ. Κορδάτου, ἐνθα ἄνωτέρω, σ. 187.

5. Toynbee, *A Study of History*, London - New York Toronto, 1954, VIII, σσ. 150-198.

τροφικὸν κίνημα, αἵτημα ἀπελευθερώσεως ὑποδούλων ἀδελφῶν (irredenta).

Συνεπῶς, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν ποῖα ὑπῆρξαν αἱ ἱστορικαὶ φάσεις τῆς Μεγάλης Ἰδέας, διὰ νὰ διαπιστώσωμεν ἐνδεχομένας ἱμπεριαλιστικὰς ἢ ἀλτρουστικὰς ἐκφράσεις τῆς.

Πρώτη φάσις ὑπῆρξε τὸ αἷτημα συγκροτήσεως δυαδικῆς ἐλληνοτουρκικῆς αὐτοκρατορίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡ *δευτέρα* φάσις συνεδυάσθη μὲ τὸ αἷτημα τῆς παμβαλκανικῆς δημοκρατίας τὴν ὁποίαν ἡ ἐν Ρουμανίᾳ ἐπανάστασις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας προέβαλε.

Τρίτη ἐκφρασις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἐστάνη ἡ ἀπόφασις τοῦ ρομαντικοῦ Βασιλέως Ὁθωνος νὰ ὀδεύσῃ πρὸς στρατιωτικὴν ἀνάμειψιν μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Κατὰ πόσον ὑπῆρξε ρομαντικὸν τὸ αἷτημα τῆς ὀθωμανικῆς Μεγάλης Ἰδέας πιστοποιεῖται ἀπὸ διάλογον τοῦ Ὁθωνος μὲ τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀγγλικῶν κόμματος Μαυροκορδάτου. Ὁ Ὁθων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπολύτου μοναρχίας ἐπιέζετο ἀπὸ πρεσβευτὴν μεγάλης Δυνάμεως νὰ διευκολύνῃ τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου Μαυροκορδάτου. Ὁ Βασιλεὺς καλεῖ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος καί, διὰ νὰ τὸν δεσμεύσῃ, τοῦ ζητεῖ ἐνυπογράφως τὰς σκέψεις του περὶ τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Τότε ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραψεν ἐν ἀπὸ τὰ καταπληκτικώτερα κείμενα τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, τὸ ὁποῖον ἐμπεριείχε τὰς ἑξῆς θέσεις: Βασιλιά μου, νὰ κάνῃς στρατόν. Νὰ φτιάξῃς ναυτιλία καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃς τὴν οἰκονομία σου. Καὶ ὅταν θὰ δῇς τοὺς Τούρκους νὰ πηγαίνωσι μὲ τοὺς Ρώσους, τότε δὲν θὰ προλάβῃς νὰ θέσῃς θέμα Μεγάλης Ἰδέας, διότι οἱ Δυτικοὶ θὰ σοῦ ἔχουν παῖς τὴν ἐλληνικὴν σημαία στὴν Κωνσταντινούπολιν.¹

Ὁ Ὁθων, ἀντιθέτως, συλλαμβάνει τὴν Μεγάλην Ἰδέαν ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τῆς στρατιωτικῆς ἀναμετρήσεως μὲ τὴν Τουρκίαν. Ὁνειρεῖτο πολιτικῶς τὴν ἀνασύστασιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μὲ μάλλον ἀκαθόριστα γεωγραφικὰ σύνορα. Ἡ ἐν λόγῳ ἐκφρασις τῆς Μεγάλης Ἰδέας εἶχε σαφῶς ἀντιοθωμανικὴν θέσιν, διό καὶ ἐνεθυγῶνε τὰς ἀντιτουρκικὰς δυνάμεις, πρῶμα τὸ ὁποῖον ὦθει τὴν Μεγάλην Βρετανίαν εἰς τὴν ἄσκησιν πολιτικῆς κατευνασμοῦ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Σύμφωνας ἐπίσης πρὸς μίαν στρατιωτικὴν ἐκφρασιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἦτο καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Ι. Κωλέττη, ἀρχηγοῦ τοῦ γαλλικοῦ κόμματος, τοῦ ὁποῖου ἡ πολιτικὴ διέφερε τῆς τοῦ Ὁθωνος κατὰ τὸ ὅτι εἶχεν ἐπιδρασίαν τοῦ Ρήγματος, διό καὶ ὠραματιζέτο συμμετοχὴν καὶ ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν εἰς αὐτὴν τὴν στρατιωτικὴν ἀναμέτρειν μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἡ *τετάρτη* φάσις τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἡ λεγομένη γεωγραφικὴ, ἐκφράζεται μὲ τὴν βενιζελικὴν πολι-

1. Γ. Κορδάτου, *Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία*, Ἀθῆναι 1925, τ. ι, σ. 333 κ.ε.

τικὴν, ἡ ὁποία προβάλλει τὴν ἰδέαν τοῦ «κράτους μὲ τσόντες».² Ἀκόμη καὶ ὁ Διχασμὸς τοῦ 1917 δὲν εἶναι, ὡς τὸν προβάλλει μία δημοσιογραφίζουσα ἱστορία, «ἀντιθέσις Γερμανοφίλων καὶ Ἀνταντοφίλων», ἀλλ' εἶναι κατὰ βάθος ἀντιμαχία μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν τὴν θεωρίαν τοῦ «ἐλληνικοῦ ὀθωμανισμοῦ», λέγοντες ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία εἶναι ἐλληνικὴ, ὅτι εἴμεθα οἱ φυσικοὶ κληρονόμοι τῆς, διό καὶ δὲν συμφέρει νὰ τὴν καταπολεμήσωμεν, καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες γεωγραφικὴν σύλληψιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἐπιθυμοῦν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βαλκανικῶν ἐθνικισμῶν, πρὸς διαμελισμὸν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ πρὸς κατακύρωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τοῦ μεγαλυτοῦ ἐκ τῆς διανομῆς αὐτῆς μεριδίου. Οἱ τελευταῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ δὲν ἀποτελεῖ περίσσειαν ἠθικῆς δυνάμεως, ἴσταιται μάλιστα ἐπέκεινα τῆς ἠθικῆς, εἶναι ἀπλὸν γεωγραφικὸν αἷτημα ἐλεφαντινῆς.³ Δὲν θὰ ἤθελε νὰ προχωρήσῃ εἰς πολιτικὰς κρίσεις πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀρχείων τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Περιορίζομαι εἰς τὴν σκιαγραφίαν αὐτοῦ τὸ ὁποῖον καλεῖται πολιτικὸν δέον τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ ὑπῆρξε κατεύθυνσις οὐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Διασπορᾶς, ἀλλὰ τῶν Φαναριωτῶν. Ἐκφρασίς τῆς εἶναι καὶ ἡ δυαδικὴ ἐλληνοτουρκικὴ αὐτοκρατορία, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ κατεύθυνσις αὐτῇ ἐμπνέεται ἀπὸ μίαν πολιτικὴν συνεννοήσεως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν (ὁσονδήποτε καὶ ἂν πρακτικῶς ὡδήγῃ εἰς ἀνασύστασιν ἐνὸς νεοελληνικοῦ Βυζαντίου).⁴

τὸ κοινωνικὸν δέον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Ἡ ἰδέα τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας ἀπαντᾷται ὅχι μόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην, ὅπου ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν, ἀνατρεφόμενη κατὰ τρόπον αὐστηρῶς στρατιωτικόν, ἀπέτελλε κοινωνίαν διεπομένην ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ καθεστὼς τῶν γενῶν.⁵

Τὸ καθεστὼς τῶν γενῶν ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς ἥρωας χρόνους ὡς ὀργανώσις ἐσπερημένη πολιτικῶν χαρακτηρισ, δεδομένου ὅτι ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ αἵματος καὶ μόνον.

Αἱ μέλλουσες νὰ ἀποτελέσουν τὸ γένος τῶν Ἀθηναίων ὁμάδες κατέφθασαν ὡς ποιμένες εἰς τὴν Ἀτ-

2. Ι. Δραγούμη, *Ὁ ἐλληνισμὸς μὲν καὶ οἱ Ἕλληνες*, Ἀθῆναι 1927, σ. 165 κ.ε.

3. Φ. Πολίτης, *Ἐκλογὴ ἀπὸ τοῦ ἔργου του*, Ἀθ. 1938, passim.

4. Σ. Σπανοῦδη, «Ὁ Ἴων Δραγούμης στὴν Πόλιν», *Ἑλληνισμοῦ* τὸ 1927, Γενεὴ 1949, II (β' ἡμίτ.), σ. 105 κ.ε.

5. Π. Κανελλοπούλου, *Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας*, Ἀθῆναι 1932, σ. 105.

τικήν. Ἐντὸς ἐκάστου γένους, τὸ ὅποιον ἀπετέλουν ὅσοι συνεδέοντο μεταξύ τῶν διὰ κοινῆς λατρείας καὶ ταυτότητος αἵματος, τὸ πρεσβύτερον πρόσωπον, δηλαδή ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας, καθίσταται ἀρχηγός. Αὐτὸς ἐσχεδίαζε τὸν κοινωνικὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας βάσει τῆς ἀξιολογήσεως καὶ ἀποδόσεως ἐνὸς ἐκάστου, προσέτι δὲ ἐρρυθμίζε τὰς ἐντὸς τοῦ γένους ἀνακυπτούσας διαφορὰς καὶ ἡσκει τὰ θρησκευτικὰ τῆς ὁμάδος καθήκοντα, ἐκπροσωπῶν αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἡ κοινοκτημοσύνη διακαθορίζει τὴν ζωὴν τῶν, ὅπως καὶ τὸ δικαίωμα ἢ ἡ ὑποχρέωσις μόνον εἰς τὰ μέλη τοῦ γένους «νά παίρνουν πίσω τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τῶν». Προσέτι ἀπηγορεύετο εἰς τὸ μέλος τοῦ γένους νὰ διαθῇ κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ μερίδιόν του.¹ Τὴν δὲ περιουσίαν τοῦ ὁ καθεὶς ἐκράτει ὡς ἀπλοῦς θεματοφύλαξ, χάριν τῆς περὶ αὐτὸν μικρᾶς κοινωνίας.

Τὸ καθεστὼς ὁμῶς τῶν γενῶν, προϋποθέτον περιορισμένην παραγωγὴν, ἀντεράπη ἀπὸ τὴν ἐν τῷ μεταξύ ἀναπτυχθεῖσαν χρηματικὴν οἰκονομίαν. Τὸ χρηματικὸν τὸ καθεστὼς τῶν γενῶν. Ὅσον περισσότερον ἀναπτύσσονται αἱ ἐπὶ τοῦ χρήματος βασιζόμεναι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ διακρινόμεναι ἀπ' ἀλλήλων τάξεις, τόσον περισσότερον ἐξασθενοῦν καὶ τέλος διαλύονται οἱ ἐπὶ τὸ αἷματος βασιζόμενοι κοινωνικοὶ σχηματισμοί. Πρώτος ὁ Κλεισθένης, ἀγνοήσας τὰς τέσσαρας παλαιὰς ἐπὶ γενῶν καὶ πατριῶν βασιζόμενας φυλάς, διήρесе τοὺς Ἀθηναίους οὐχὶ ἀναλόγως τῆς ὑπαγωγῆς τῶν εἰς συνδέσμους αἵματος, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ τόπου διαμονῆς τῶν. Οὕτω διηρέθη οὐχὶ ὁ λαός, ἀλλὰ τὸ ἔδαφος, οἱ δὲ κάτοικοι κατέστησαν πολιτικῶς ἅπλους ἐξάρτημα τοῦ ἔδαφους.² Ἐκ τὴν ἐρείπιων τοῦ καθεστώτος τῶν γενῶν ἐκπηδᾷ ἡ πολιτεία, χρησιμοποιοῦσα ὡς βάσιν αὐτῆς τὰς ἀντιθέσεις τῶν τάξεων, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν ὄρων παραγωγῆς καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἀσυμβιβάστου πρὸς αὐτὰς καθεστώτος τῶν γενῶν. Ὡστε ἡ ἀνατροπὴ τῆς κοινοτικῆς οἰκονομίας τῶν γενῶν προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτείας. Αὕτη εἰς τὴν θέσιν τῆς κοινότητος τοῦ αἵματος τοποθετεῖ τὸ κριτήριον τοῦ ἔδαφους. Εἰς τὴν θέσιν τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας καὶ ὀργανικῆς ἐνότητος, τὴν ὁποῖαν ἐξέφραζεν ὁ γενάρχης πρὸς τὰ ἔνοπλα μέλη τοῦ γένους, τοποθετεῖται ἡ ἐξωγενὴς δημοσία ἐξουσία. Οἱ ὑπάλληλοι τῆς, ἔχοντες τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων, ἴστανται ὑπὲρ πάντας καὶ αὐτῆς ἐπὶ τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποῖαν φορολογοῦν διὰ νὰ ἀποζήσουν. Οὕτω ἀπὸ τῆς ὀργανικῆς ἐποχῆς τῶν γενῶν μεταπίπτουμεν εἰς τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τῶν πολιτειῶν.

Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ῥωμαίων, ὁμῶς, ὠλοκλήρωσε τὴν

καταστροφὴν τῶν κοινοτικῶν πολιτειῶν τῆς ἀρχαιότητος.³ Ἡ βαρβαρικὴ ἀτομοκρατία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου ἀνέτρεψε τὸν κολασμὸν τῶν ἀδικούντων ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν πολιτῶν, μελὸν τῆς κοινοτικῆς πατριᾶς. Ἡ ἐν τῇ κόγχῃ ἀλληλοεξοικονόμησις πτωχῶν καὶ πλουσίων, ἱκανῶν καὶ μὴ, ἀντεράπη: διότι μόνον ἡ ἐνάσκησις ἐμπορικῶν πράξεων ἢ ἡ ἀχαλίνωτος προβολὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἀπέδιδε πλέον τὴν ιδιότητα τοῦ ἐλευθέρου ρωμαίου πολίτου. Τοῦτο καὶ μόνον ἐνόθευσε τὴν παραγωγικὴν κοινοπραξίαν καὶ ὑπέσκαψε θρασύμως τὰ θεμέλια τῆς κοινοτικῆς ἀρετῆς διὰ τῆς ἀραιώσεως τοῦ ἐπιχωρίου πληθυσμοῦ καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῆς ἐθελοντικῆς ὑπερεργασίας. Ἀντὶ δὲ τῆς προγραμματισμένης ὑπὸ τῆς κοινοτικῆς ἀποικιστικῆς λειτουργίας κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν βυζαντινὴν χιλιετίαν ἤκμασεν ἡ ληστοπειρατεία καὶ ὁ συμμοριτισμὸς τῶν νέων νομάδων, οἱ ὁποῖοι ἐσηματίσθησαν ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν κοινοτικῶν πατριῶν. Ἡ συνανάμιξις μετὰ ληστοπειρατῶν τῆς Δύσεως καὶ ἡ προβολὴ τῆς ἀχαλίνωτος αὐτονομίας τοῦ ἰδιώτου προετοιμάζουν τὴν κατεργασίαν τῆς ἐμφανίσεως «Ῥωμιοῦς», ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐν τῇ μετέπειτα παρακμῇ διακριτικὸν σημάσις διφυοῦς καὶ κατηγόρημα δηλωτικὸν πράξεως αἰσχροῦ.⁴

Ὡς ἐπὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ ἑλληνισμός, διασπάσας τὸ κλασικὸν μέτρον, ἤρχισε διαλεγόμενος μὲ τὸ χάος, οὕτω πως καὶ τὸ Βυζάντιον, ἐπέκεινα τοῦ Λόγου, ἐκφράζει τὴν μεταφυσικὴν ὑστερίαν πρὸς τὸ ἄγνωστον γίγνεσθαι, τὴν ὁποῖαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα διανοίγει εἰς τὴν συνομιλίαν μὲ τὸν ἀντολικὸν στοχασμὸν.

Ὅπου ἡ χαρὰ ἀποκταίται μὲ τὸν πόνον, ὅπου ἡ πίστις λυτράνει τὸν ἀνθρώπον, καθ' ὅτι ἡ προσωπικὴ σχέσις μὲ τὸν Θεὸν εἶναι ὁρὸς διὰ νὰ πιστεύσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἑαυτόν του, ὁ ἰδανικὸς τύπος τοῦ κοινοβίου συμπυκνώνει τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, στεγάζων αὐτάς ὑπὸ τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀπολύτου. Τὴν αὐθεντίαν αὕτη ἐκφράζει ὁ στοχασμὸς τῆς πολιτείας τῶν μοναχῶν. Ἡ κλασικὴ ἠθικὴ ἐν αὐτῇ μεταφυσικοποιεῖται εἰς ἓνα χωρὸν δοκιμασίας. Ἡ ἐναρμόνισις τῆς πειθαρχίας μὲ τὴν ἐλευθερίαν—ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ὑφίσταται περιθώριον δι' ἐλευθερίαν—συντελεῖται εἰς τὸ Βυζάντιον διὰ τοῦ κοινοβιακοῦ προτύπου τὸ ὅποιον, στεγνόν, μὲ μυστικὴν κλειστότητα ἐφέσεως πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἐκφράζει τὴν νέαν μορφήν τῆς δικαιοσύνης. Οὐχὶ κοινωνιολογικῶς, ἀλλὰ ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἡ θεωρία περὶ πλήρους καὶ ἀδιαλείπτου φεουδαρχικῆς ἡγεσίας εἰς τὸ Βυζάντιον παραγνωρίζει τὴν βαθυτέραν οὐσίαν του, αὐτὴν αὐτὴν τὴν μυθικὴν ὑπαρξίν του. Διότι ἡ βυζαντινὴ πρόνοια, ἡ ὁποία διευκολίνει τὸ κοινόν βιον τῶν ἀκριτῶν, ἡ ἄπαιστος τάσις πρὸς περιορισμὸν τῆς φεουδαρχίας, ἡ ταῦτις τῶν πτωχῶν πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ ἡ δίωξις τῆς μεγάλῃς ἰδιοκτη-

1. Β. Λαοῦρδα, «Γένος καὶ ἀριστοκρατία τῶν Ἀθηνῶν», *Κοινωνιολογικὴ Ἐπιθεώρησις*, τ. I, σσ. 34-36.

2. Α. Zimmer, *Αἱ πολιτεὶαι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος*, μετ. Μ. Τσαμιδοῦ, Ἀθήναι 1930, σ. 162 κ.ε.

3. Κ. Καραβίδα, *Ἡ κοινότης*, Ἀθήναι 1935, τ. I, σ. 170.

4. Κ. Καραβίδα, *Ἐνθα ἄνωτέρω*, σ. 177.

σίας τῶν εὐγενῶν, ἡ ἄσκησις τῆς «ἐξαιρέσεως» ὑπὲρ τῶν μοναχῶν ἐκφράζουν, κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἐτὶ τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἀπρόσωπον τάσιν τῆς κοινοβιακῆς ἐξισοπεδέσεως τῶν πιστῶν.¹ Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξέφρασε καὶ ὁ στοχασμὸς τῶν καλογήρων τῆς Ἀνατολῆς: τὴν ἀταξικὴν συνειδήσιν, οὐχὶ ὡς κίνημα καὶ δύναμις, ἡ ὁποία δὲν ὑπηρετεῖ τὴν οἰκονομίαν, διότι μισεῖ πᾶν τὸ ἐπίγειον, τὸ στατικόν.

Εἰς τὸ ἀγαθοποιὸν πλάσιον τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ μικροκόσμου ὁ Ἑλλήν ἐξῆ ἀπομονωμένος ἐν τῇ τοπικῇ κόγχῃ του, «ἐν ὀρρωδίᾳ καὶ φόβῳ» ἀλλὰ καὶ ἐν μερίσιν ἀσφαλείᾳ ἔναντι τοῦ κατακτητοῦ, χάρις εἰς τὴν θαράκιαν καὶ ἐπιφάνειαν τὴν ὁποίαν ἡ τοπικὴ του κόγχη παρέσχεεν.

Ἐγκαταπαρμένα αἱ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς Ἀνατολίας μέχρι τῆς κυρίας Ἑλλάδος, καὶ πέραν αὐτῆς, καὶ δὴ συστοίχως πρὸς τὰς γαιοοικονομικὰς ἀντιθέσεις τῶν ἐλληνικῶν χώρων, καθίσταντο πυρῆνες καὶ φορεῖς ἀναπεπταμένης ἐθνικῆς συνειδήσεως, διὰ πρώτην φοράν τόσον στενῶς συνυφασμέναις μετὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἐνῶ ἡ ἀρχαία κοινότης ἐθεμελιόυτο ἐπὶ ἠθικῇ τινοῖς περὶ δικαιοσύνης ἀντιλήψεως, τὴν ὁποίαν ἐπαισίσανεν ἡ γαιοοικονομικὴ πραγματικότης αὐτῆς, αἱ νεοελληνικαὶ κοινότητες ἐστεγαζόντο συνδυάζουσαι μεταφυσικὰς τὸ κοινωνικὸν δεῶν τοῦ ὀρθοδόξου στοχασμοῦ πρὸς τὴν ὑπαρξίν των. Καὶ οὕτω ὡς ἐθνικὸν δίκτυον ἀταξικῆς διαρρύσεως περιέσφιγγον δόλοκληρον τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, δίκην νέας ἐλληνικῆς Ἀμφικτυονίας μετὰ μεταφυσικὴν δομὴν εἰς τὸ ἠθικὸν των ὑπόβαθρον, ἀλλὰ καὶ κοινὴν μοῖραν εἰς τὴν ὀδύνην καὶ τὸν πόνον των.² Ἡ ἀπειλὴ τοῦ θανάτου ὀργάνει τὴν κοινοβιακὴν συνειδήσιν καὶ ζῶηρευε τὸν πολιτικὸν μικροκοσμὸν τῆς κοινότητος ἐν τῇ ἐλβεγιακῇ τοῦ ἀπομονώσεως. Ἡ αὐθαιρεσία τῶν ὀργάνων τῆς ὀθωμανικῆς ἀπολυταρχίας, συνδυαζομένη πρὸς τὴν ἀπὸ θάνατον ἐλαστικότητα τοῦ «δικαίου», δραστηριοποιεῖ τοὺς «ραγιαδες» καὶ ἐναλλάσσει τραγικῶς τὰ αἰσθητάματα ἐνοχῆς των πρὸς ὀφειλὴν ἀπεριόριστον. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπέκεινα τῶν ὑλικῶν σχέσεων ἡ τῆς ἰδιοκτησίας, ὁ νέος ἐλληνισμὸς ἀναπλάθει τὴν ἀρχαίαν του παράδοσιν, βιών ἐπέκεινα τῶν καταλοίπων τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου. Εἰς αὐτὸ ἄλλωστε τὸν διευκολύνει ἡ μουσουλμανικὴ κατοχὴ, ἡ ὁποία, ἀπησχολῆσιν εἰς ἐξωτερικοὺς πολέμους, θά διησφάλιζε καλύτερον διὰ τῆς κοινότητος παρὰ διὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ τὴν φορολογίαν καὶ τὸν καταλογισμὸν τῆς ὁμαδικῆς εὐθύνης εἰς τοὺς ραγιαδες.³

Ἡ ὀθωμανικὴ καταπίεσις, ὁ ἀταξικὸς κοινωνικὸς στοχασμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τὸ ἐν ἀναπτύξει αἰσθημα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως κινεῖν τὸν πένθιμον πλεόν ἐλληνισμὸν εἰς τὴν λιτὴν σχεδίαν τοῦ κοινοτικοῦ βίου. Εἰς τὰς κοινότητας ἐξησφαλίζετο ἡ βίωσις τῶν ραγιαδῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰλικρινὴς συντροφικότης, τὸ συνεχὲς προγυμνάσμα τῆς αὐτογονιμοποιήσεως καὶ ἡ ὁλοκληρώσις τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου συνειδήσεως εἰς τὴν κατάφασιν τῆς κοινοτικῆς ὁμάδος. Ἦσαν κοινοπραξίαι στρατευομένων μελῶν (βιοῦσαι εἰς ἀποκρήμους κατὰ βάσιν κόγχας), τὰ ὁποῖα εἰσέφερον ἐν αὐταῖς ἐλευθέρως, αὐθρομήτως καὶ ἀνεπιβουλεύτως ὁλόκληρον τὴν ἀπαιτουμένην χειρωνακτικὴν εὐρετικὴν, ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ δημιουργικὴν δύναμιν,⁴ προσέτι δὲ καὶ τὴν ἀτομικὴν ἰδιότητα κατὰ τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα αὐτῆς στοιχεῖα.

Ἀπόλυτος ὑπῆρξεν ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν κεντρικὴν παραγωγικὴν καὶ οἰκονομικὴν γενικῶς ἐπίδοσιν. Ὁ καθεὶς συνεισέφερε τὰ πάντα πυρετικῶς, μάλιστα δὲ μετὰ τὸσαύτης πίστεως εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κοινότητος, ὥστε λογικῶς νὰ κρίνεται ὅλος περιττὴ ἡ ἐκτὸς τῆς κοινοπραξίας πρόβλεψις τοῦ ἰδιαίτερου ἀτομικοῦ κέρδους. «Ὁ ἕνας δι' ὅλους καὶ ὅλοι διὰ τὸν ἕνα»,⁵ αὐτὸ ἦτο τὸ ἰδανικόν, πρὸς τὸ ὁποῖον, ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἐξεβίαζε τοὺς Ἑλλήνας καὶ ὁ ἀπολυταρχισμὸς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ διαστολὴ οἰκονομικῶν συμφερόντων εἰς τὰ μέλη τῆς κοινοτικῆς κοινοπραξίας ἀντέκειτο πρὸς τὸ ἀρχέγονον συντροφικὸν πνεῦμα, δηλαδὴ τὸν ὁμαδισμόν, ὁ ὁποῖος ἀνεπτυχθεὶς ἐλευθέρως τῶν δεσμῶν τῆς ἀτομικῆς κτήσεως. Καὶ οὕτω ὡς συνθεῖς ἀσκητικῆς περηνόας καὶ προβολῆς «λεβεντιάς» ἀναπλάσσεται ἤδη ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν μεσαίωνα ἡ λιτὴ σχεδία τῆς κοινοτικῆς πατριᾶς. Οἱ Ἑλλήνες εἶχον ἐγείρει ὑψηλὰ τοιχώματα ὁμαδικῆς αὐταρκείας, χάρις ἀκριβῶς εἰς τὴν συνοχὴν τοῦ κοινοτικοῦ τῶν κυτάρου, με ἥθος σεμνότητας καὶ ἀνδρείαν καὶ φιλοτιμίαν ὑψηλὴν.

Ὅσον ἡ νεοελληνικὴ κοινότης δὲν ὑπῆρξε προϊόν ἐξωτερικῆς τινοῦ κατασκευῆς, ἄλλο τόσον καὶ τὸ ἠθικὸς συμπαγὲς αὐτῆς δὲν ἐξηγεῖται βάσει τῆς οἰκονομίας. Εἰς τοὺς νεωτέρους Ἑλλήνας ἡ οἰκονομία ὑπῆρξε μέσον, οὐδέποτε σκοπός.⁶ Τοῦτο διότι ὁ νέος ἐλληνισμὸς, ἡγαγασμένος νὰ διατηρήσῃ τὰς κοινότητάς του ἀπὸ τῆς προκεχωρημένης Ἀνατολίας μέχρι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν, ὥρειλε νὰ ἀνεγείρῃ φρούρια (ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ἡ περίπτωσις τῆς Μάνης), ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διασφαλίσῃ τοὺς ὑποδομένους ἀπὸ πάσης ξένης ἀφομοιώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καταστήσῃ τὰς ψυχὰς πλεόν ἀδελφοποιητάς. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ τεῖχος τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν κοινοτήτων ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς εἰσπράκτορας νὰ εἰσέρχωνται ὀπλι-

1. Δ. Τσάκωνα, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήναι 1969, σσ. 86-87.

2. Δ. Δανιηλίδη, *Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθήναι 1934, σ. 138 κ.ε.

3. Δ. Δανιηλίδη, *ἐνθα ἀνωτέρω*, σ. 129 κ.ε.

4. Κ. Καραβιδά, *ἐνθα ἀνωτέρω*, σ. 101 κ.ε.

5. Δ. Δανιηλίδη, *ἐνθα ἀνωτέρω*, σ. 129 κ.ε.

6. Πρβλ. Κ. Καραβιδά, *ἐνθα ἀνωτέρω*, σ. 122.

σμένει και υπό πολλὰς προφυλάξεις εἰς τὰς κοινοτικές ἐστίας.¹ Ὑπῆρχον αἱ κοινότητες οὐχὶ ἐν ὀνόματι τῆς οἰκονομίας, ἀλλ' ὥς ἠθικός καὶ πολιτικός σύνδεσμος, κυρίως ὁμοεθνῶν καὶ εἰτα ὁμοδόξων.

Ὁ F. Boulanger ἀναφέρει: «Οἱ Ἑλλήνες, διὰ τὴν ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν κατακτητῶν, ὠργανώθησαν εἰς τὰς κοινότητας, ὠνόμασαν τιμητὰς καὶ εἰσπράκτορας διὰ τὴν ὀρίσωσι καὶ τὴν εἰσπράξωσι τοὺς φόρους τοὺς ὁποίους ἕκαστος ἀρχηγὸς οἰκογενείας τῆς κοινότητος ὠφείλει νὰ πληρώσῃ ἀναλόγως τῶν ἰδίων αὐτοῦ εἰσοδημάτων. Ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος εἶχον δικαίωμα ψήφου, αἱ ἐπιβαρύνσεις τῆς κοινότητος κατενέμοντο ἀναλογικῶς μεταξὺ ὅλων τῶν πολιτῶν· πάντες οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ ἡμερομίσθιοι ἐξηρέθησαν πάσης φορολογίας καὶ τὸ μεριδίον τῶν κατενεμῆθη μεταξὺ τῶν εὐπορωτέρων τῆς κοινότητος. Ὁ συνεταιρισμὸς αὐτὸς, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀρνητικός, ἐπειδὴ δὲν ἦτο παραγωγικός, ἀλλ' εἶχεν ὥς σκοπὸν νὰ ἱκανοποιῇ τὴν ἀπλησίαν τῶν τυράννων, παρήγαγεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐν ἄλλο σύστημα συνεταιρισμοῦ διὰ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας, τὰς βιομηχανικὰς, τὰς ἐμπορικὰς καὶ τὰς ναυτικὰς ἐργασίας, σύστημα διέπον ἐν μέρει ἔτι καὶ σήμερον τὰς διαφόρους συναλλαγὰς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Τὰ πολιτικὰ δικαιώματα τῶν πτωχῶν τῆς κοινότητος διετηρήθησαν, διότι οὗτοι δὲν εἶχον χάσει τὸ δικαίωμα ψήφου. Ὅλοι, ἄλλωστε, ἐνεπυχόντο ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆν τοῦ χωρακτηῖρος καὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἰσότητος αἱ ὁποῖαι δέκρινον πάντοτε τοὺς Ἑλληνας. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα, ἐνισχυόμενα ἐκ τῆς καταπίεσεως τόσον τῶν πλουσίων συμπατριωτῶν των, ὅσον καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων, συνέβαλον εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν δεσμῶν τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἀδελφωσύνης. Καὶ οἱ ἐργάται οὐδέποτε εἰργάζοντο εἴτε εἰς τοὺς ἀγροὺς εἴτε εἰς τὰ ἐργαστήρια, ἐπὶ ἡμερομίσθῳ. Πάντοτε εἰχόντων νὰ μοιρασθῶσι μετὰ τῶν ἰδιοκτητῶν τὸ καθαρὸν προϊόν τῶν γαιῶν τὰς ὁποίας αὐτοὶ εἶχον καλλιέργησαι ὅσον διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας, αὐτοὶ ἦσαν ὀποχρεωμένοι νὰ δεχθῶσι τοὺς ὅρους αὐτοῦς, ἐφ' ὅσον ἐπιέζοντο, ἂν ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὰς χρηματικὰς ἀγαυμάξεις τὴν Τοῦρκο, καὶ ἂν ἑτέρου ἀπὸ τὴν θλιβεράν προσοπτιαν νὰ ἴδωσι τὰ ἴδια αὐτῶν ἀγροκτημῶνα νὰ παραμένωσιν ἀκαλλέργητα καὶ ἄγονα. Τοιοῦτοτρόπος ἐγκατεστάθη ἐν Ἑλλάδι τὸ συνεταιρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον διέπει ἀκόμη καὶ τῶρα τὴν καλλιέργειαν τῶν γαιῶν, σύστημα συνιστάμενον εἰς τὴν ἐξῆς συνάλλαγιν: ὁ κτηματίας συμφωνεῖ μὲ ἓνα ἢ περισσοτέρους καλλιεργητὰς διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν γαιῶν αὐτοῦ ἐπὶ ὠρισμένα ἔτη. Ὅλα τὰ ἐξόδα τῆς ἐκμεταλλείσεως τὰ μοιράζονται. Μετὰ τὴν ἀφαιρέσιν τῆς δεκάτης—τοῦ μόνου ὑπάρχοντος ἐν Ἑλλάδι φόρου ἐπὶ τῶν γαιῶν καὶ καταβαλλομένου εἰς εἶδος—καὶ τῆς σπορᾶς τοῦ ἐπομένου ἔτους, μοιράζονται εἰς δύο ἴσα μέρη, τὸ ἐν διὰ τὸν κτηματίαν, τὸ

ἄλλο διὰ τοὺς καλλιεργητὰς. Ἐπειδὴ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι γενικὸν ἐν Ἑλλάδι, εἶναι πολλὴ δύσκολον νὰ εἴρῃ κανεὶς ἡμερομίσθιους ἐργάτας· εὕρισκε κανεὶς μόνον μεταξὺ τῶν προσφυγῶν ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν Ἑλλήνων καὶ μεταξὺ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ζητοῦσιν ὡς ἡμερομίσθιοι ἀκριβῶς τὴν ἀναλογία ἐκ τῶν καθαρῶν προσόδων τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν γνωρίζουσιν καλῶς νὰ ὑπολογίζωσι.»²

Ἡ σουλτανικὴ φεουδαρχία ἐνίσχυσε τὴν βίωσιν τῶν μικρῶν οἰκονομικῶν ἐστίων τῶν ραγιάδων.³ Στερουμένη πάσης κοινωνικῆς προοδικῆς καὶ καθυστερημένη ὡς πρὸς τὴν ἐπωφελεῖ συγκέντρωσιν καὶ ἰδίᾳ ἐπένδυσιν τοῦ κεφαλαίου, ἐκάλυπτεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀναρχίᾳ τῆς τῆν ἐπιβίωσιν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν ὑποδοῦλων, τὴν ὁποίαν συνεῖχεν ἡ ἀμοιβαία τούτων κοινοβιοκότης.

Ὑπὸ τοιαύτην παράδοσιν ἠθικῆς συνεκτικότητος εὐλογον ἦτο ἡ πρώτη ἐν τῇ φιλελευθέρᾳ διασπορᾷ ἀποίκις τῶν νέων Ἑλλήνων νὰ συνιστᾷ εἶδος προγεφυρώματος τῶν δουλωμένων διασπῆκτων ἐν τῇ ξένῃ. Οἱ ἀπόδημοι, κατ' οὐσίαν μὴ διασπώμενοι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἀτομικῆς κτήσεως, συνεισέφερον μέγα μέρος τῆς οἰκονομικῆς τῶν ἱκμάδος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν κοινωφελῶν ἔργων, ἥτοι τὴν κοινωνικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς μικρᾶς τῶν πατρίδος, μὴ ἐπιτυχόντες οὕτω τὴν πληρῇ ἐξαστικοποίησιν τῶν κατὰ τὰ δυτικά πρότυπα.

Αἱ κοινοτικαὶ ἐστῖαι οἰκοδομοῦν τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους ὡς καθ' ὑπέρβασιν τοῦ Λόγου δρῶσαν ἐννοίαν, τῆς ὁποίας τὸ θεμελιωτικὸν αἶσθημα ὑπαγορεύει ἡ σφοδρὰ πρὸς τὸ κράτος ἀντιπαλία. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἐπέκαιε τῆς οἰκονομικῆς ἐπιβιώσασα ἔθνικῃ ἰδέᾳ διετηρεῖτο ἐν τῇ καθαρότητι τῆς μόνον ἐφ' ὅσον κατεδίδετο φανερῶς ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Καὶ τὸ κράτος εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Καθ' ὅσον ὅμως τὸ ἔθνος ἐδίδετο φανερῶς ὑπὸ τοῦ κράτους ἐν τῇ διασπορᾷ ἡ ὑπὸ τὸν ζυγόν, δίσσώξεν ἐν τῇ ἀμύνῃ τὸν ἑαυτόν του. Ἀφ' ἧς ὅμως, τῇ παρεμβάσει ἰδίως τῆς οἰκονομίας, τὸ ἔθνος συνεβίβασθη πρὸς τὸ «ἀπελευθερωθῆν» κράτος, κατέστη ἕκτοτε προϊόν λογικῆς σκοπιμότητος, ἐννοία ἐστραμμένη πρὸς ἀποκλειστικὴν ἱκανοποίησιν συμφερόντων ἢ γενικώτερον ἑλλῶδων σκοπῶν.⁴ Τοῦτο συμπίπτει μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς οἰκονομικῆς χειραφετήσεως τοῦ ἰδιώτου ἐκτὸς ἢ καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν κοινότητα. Εἶναι ἡ στιγμή τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Τὴν κοινωνικὴν τάξιν παρ' ἡμῖν δὲν σχηματίζει μόνον ἡ οἰκονομικὴ χειραφετήσις τοῦ ἰδιώτου (ἐννοία καθ' αὐτὴν ἀγνωστος εἰς τὴν ἐλληνικὴν κοινότητα), ἀλλὰ καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ κατακτητοῦ, πρᾶξις αὐτόχρημα προδοτικῇ, τὴν ὁποίαν

2. F. Boulanger, *Ambelakia*, Paris 1875, σσ. 84-88.

3. Δ. Δανηλίδη, *ἔνθα ἄνωτέρω*, σ. 129.

4. Π. Κανελλοπούλου, *Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας*, Ἀθήναι 1932, σ. 88 κ.ε.

1. Δ. Δανηλίδη, *ἔνθα ἄνωτέρω*, σ. 135 κ.ε.

ἡ μὲν ἐπίσημος Ἑκκλησία ἀντεμετώπιζε δι' ἐξωεκκλησιασμοῦ, ἡ δὲ κοινότης ἐθεώρει τὸν καθ' οἶον δῆποτε τρόπον εἰσελθόντα εἰς τὸν ἐξωκοινωνικὸν σχηματισμὸν ὡς ἐθνικὸν ἀποστάτην. Ἡ ἐθνικὴ ἐξέλιξις τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καθίσταται ἀπαρχὴ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ προσδένεται μὲ τὴν πολιτιστικὴν κατωτέραν ἔννοιαν τοῦ ἐξισλαμισμού, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπορροφεῖται ὡς κοσμοπολιτικῇ διαφυγῇ ὑπὸ ξένων πολιτισμῶν τῆς Δύσεως (φραγκολοβαντισμός). Ἡ κοινωνικὴ τάξις σημαίνει σμίκερσιν τοῦ κοινοτικοῦ «ἐγώ», διὰ τῆς νίκης τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, ἀρνήσιν τῆς δικαιοσύνης τοῦ πλησίου, ὑπερνίκησιν τῆς ἠθικῆς ἐνότητος διὰ τῆς ἐνώσεως ἀτομικῶν συμφερόντων.¹ Κυρίως ὁμως κατὰ τὴν περιόδον τῆς τουρκοκρατίας ὁ σχηματισμός τῆς ἐννοίας «κοινωνικὴ τάξις» ἐσήμαινε προσχρησιν εἰς τὴν τάξιν τοῦ κατακτητοῦ. Ἡ στροφή αὕτη, οὐδόλοε προσδιορίζουσα τὸ ἦθος τοῦ νέου ἑλληνισμού, δὲν εἶναι ἀμοιρὸς τῆς διαχώσεως τῶν «φιλελευθέρων» ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως—αἱ ὅποιαι οὐδέποτε ἔπαυσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιδραστικῶς νὰ ὀπισθοδρομοῦν τὴν κοινοτικὴν αὐτονομίαν τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος εἰς βάρος τῆς κοινοτικῆς συνοχῆς τῶν Νεοελλήνων (ἰδίᾳ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουσούκ-Καϊναρτζή τοῦ 1774, ἡ ὁποία ἀνέπτυξε τὸ ἐμπορικὸν ἀτομικιστικὸν πνεῦμα). Πέραν τῶν ἀνωτέρω, τὰ κατὰλοιπα τῶν φραγκικῶν κοινωνικῶν ἐπιβιώσεων εἰς τὴν Ἑπτανήσον (ἀρχοντολόγιον), συνδυαζόμενα πρὸς τὴν καστικὴν χειραφέτησιν ἐνίον ἡμερογρόντων (κοτζάμπασισμός), προβάλλουν τὴν ἔννοιαν «κοινωνικὴ τάξις» ὡς ταυτόσημον μὲ τὴν διάσπασιν τῆς ὁμαδικῆς συνοχῆς τοῦ κοινοτικοῦ μας κυττάρου.

Τὸ ἀρχοντολόγιον συνιστᾷ ἐπιβίωσιν τῆς φραγκικῆς φεουδαρχίας τοῦ μεσαίωνα ἐπὶ χώρῳ ἑλληνικῷ, ἐνθ' ὁ κοτζάμπασισμός ἐστὶν *παρέκκλισις* τοῦ κοινοβιακοῦ πνεύματος, κληροδοτηθέντος εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Βυζαντίου, προσανατολισμένους ὁμως εἰς ἕν πνεῦμα «νεοφραγκικόν».

Ὁ τελευταίος συνεχίζει ἐξωτερικῶς πὺς τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, διατηρῶν τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς, χωρὶς νὰ προχωρῇ εἰς ἰσομέτρον διαφορὴν τῶν οἰκονομικῶν βαρῶν, γεγονὸς τὸ ὅποτον διασπᾷ τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος, τὴν *ἀδελφότητα*. Πρόβλημα συνεπῶς ἑλληνικότητος δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον, τίθεται ὁμως εἰς τὸν κοτζάμπασισμόν. Οἱ λόγοι τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως τῆς ἰδίας «καταπιεστικῆς» τάξεως δὲν εἶναι ἀπλῶς οἰκονομικοί, ἐφ' ὅσον ἀμφότεροι οἱ κοινωνικοὶ αὐτοὶ σχηματισμοὶ τῆς νεοελληνικῆς φεουδαρχίας εὐρίσκονται εἰς τὴν ἡγεσίαν τῆς παραγωγῆς καὶ διοικήσεως ὑπὸ τὰ ἴδια κοινωνικὰ δεδομένα, ἐξ οὗ καὶ ἡ στάσις ὅσον καὶ ἡ σχέσις τῶν δύο αὐτῶν τάξεων ἐναντι τῆς κατοχῆς εἶναι διάφορος. Τὸ ἀρχοντολόγιον λαμβά-

νει τὸ πνευματικόν τοῦ πρότυπον ἀπὸ τὴν *φραγκοκρατίαν*, ἐνθ' ὁ κοτζάμπασισμός εἰς τὴν συμβίωσιν του μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν διαπιστώνει ἐν τῇ ὑπεροχῇ του τὶ τὸ *ξένον καὶ τὸ κατώτερον*. Πάν ὅτι διαλεκτικῶς εἶναι *ἀνώτερον* διὰ τὸ ἀρχοντολόγιον, εἶναι *κατώτερον* διὰ τὸν κοτζάμπασισμόν. Οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι λόγοι πολιτιστικοὶ δύνανται τόσον οὐσιωδῶς νὰ διαφοροποιήσουν τὴν αὐτὴν *καταπιέζουσαν* τάξιν, ὥστε εἰς βασικώτατον πρόβλημα (ὡς αἱ σχέσεις τῶν μετὰ τὸν κατακτητὴν) νὰ διαφέρουν ριζικῶς. Ὁ κοτζάμπασισμός διατηρεῖ πάντοτε ποιάν τινα ἐπαρὴν μὲ τὴν παράδοσιν, ἐνθ' ὁ ἀρχοντολόγιον αἰσθάνεται τὴν τιμὴν του καὶ ὡς ἀρετὴν νὰ τὸ θεωροῦν προέκτασιν τῶν Φράγκων.² Εἰς τὸν ἐκφραγισμόν ἀνευρίσκει τὴν διέξοδον τῆς παρακμῆς· διότι ὁ ἀρχων, «φραγκογέννητος καὶ δυνάστης», ἔχει κυρίως συνειδησιν τῆς ταξικῆς του ὑπεροχῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς καστικῆς κοινωνίας τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα μετὰ τινος ἀποχωρήσεως νεοπλουτικῆς, ὡς ἀσυνειδήτῳ προφανῶς κατάλοιπον ρωμαϊκῆς-πρωτογόνου φεουδαρχίας. Καὶ ἡ φεουδαρχία ὑπῆρξεν ἡ ἀρνήσις τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανισμοῦ, ἡ διασπάσασα τὴν κοινοβιακότητά του. Ἀντιθέτως, ἡ ἐν τῇ χερσαίᾳ Ἑλλάδι ἀναπτυσσομένη φεουδαρχία ἔχει ἀπολέσει τὴν ἔντονον ταξικὴν τὴν ἰδιότητα, διότι ζῇ τὴν ἀλληλεγγύην τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ ὅταν ἀκόμη διαπραγματεύεται ὡς ἔμπορος, χωρὶς ἐν τούτοις ἡ συνειδήσις τῆς νὰ εἶναι ἀπολύτως ἐμπορικῇ.

Συνεπείᾳ τούτου, ὅσον ὁ κοτζάμπασις, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ὡς ἄνω διαγραφείσης κατευθύνσεως, δύναται καὶ ταξικῶς ἀκόμη νὰ ἀποστατήσῃ, προκειμένου νὰ υλοποιηθῇ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ, τόσον δυσκόλως ὁ ἀρχων δύναται νὰ αὐτοπαραιτηθῇ τῶν νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν του δικαιωμάτων διὰ τὴν χάρισιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Τὴν ἐπτανησιακὴν φεουδαρχίαν, ἐπέκεινα τῆς οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, προσδιορίζει, ὡς ἰδιαιτέρον κοινωνικὸν σχηματισμόν, τὸ στενὸν καστικὸν τῆς πνεύμα, δηλαδὴ ἡ ἀλαζονεία τῆς εὐγενείας τοῦ αἵματος, ἡ ὁποία οὐδαμῶς ἐπῆρασε τὴν γνησίαν πατριαρχικὴν ἐπιβίωσιν τῶν χερσαίων καὶ ἰδίᾳ ὀρεινῶν κοινοτικῶν ἐστιῶν. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβὸς ὁ κοτζάμπασις εἶναι συμφιλισμένος πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰστορίαν τοῦ ἡ τούλῳσιον προσπαθεῖ νὰ εἶναι, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀρχοντα, ὁ ὁποῖος τυγχάνει φορεὺς τῆς ξενοκρατίας καὶ οὐδαμῶς αἰσθάνεται ὡς Νεοελλήν ἢ Χριστιανός. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε καὶ ἀρνέται νὰ πολεμήσῃ ὑπὲρ τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας, ἡ ὁποία εἶναι βυζαντινὴ καὶ συλλαμβάνεται μόνον ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἀνατολῆς, ἐνθ' διὰ τὸ ἀρχοντολόγιον ὡς ὀριακὸν αἵτημα καθίσταται αὐτόχρημα γελοῖον. Τούταντιον, ὁ κοτζάμπασις, ὅσον καὶ ἐὰν πολιτικῶς πρέπει νὰ αἰσθάνεται ποιάν τινα ἀλληλεγγύην πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς, παραμένει πιστὸς εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἑλληνικῆς κοι-

1. Δ. Τσάκωνα, *Προβλήματα ἑλληνικότητος*, Ἀθήναι 1970, σσ. 46-62.

2. Δ. Τσάκωνα, *Προβλήματα ἑλληνικότητος*, Ἀθήναι 1970, σ. 55 κ.ε.

νόητος. Ἡ καστική διάταξις τοῦ ἀρχοντολογίου ἐνέχει ὁμοιομορφίαν, διότι παρουσιάζει ἐνιαίαν στάσιν εἰς ὅλα τὰ προβλήματα (ἀπῆχει δὲ ἐσκεμμένην καὶ λογοκρατικὴν τοποθέτησιν τῶν πολιτικῶς ὀργανωμένων τάσεων τῆς Εὐρώπης), ἐνθ' οἱ κοτζαμπάσηδες—χωρὶς νὰ ἔχουν ἐγγίσει τὴν θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν ἐξόμωσιν—δὲν ἔχουν συνειδητῶς καὶ ἐν πληρότητι σχηματίζει ἐντὸς τῶν τὴν ἰδεολογίαν τοῦ καταπιεστοῦ, ἀντιδρῶντες μᾶλλον ἐνστικτωδῶς καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ταξικῆς τῶν χειραφετήσεως.¹

Κατ' ἐπέκτασιν τῶν δυτικο-καστικῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἀρχοντολογίου εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ἢ τοῦ κοσμικοῦ πνεύματος τῶν Φαναριωτῶν καὶ τῆς «ξενοφερμένης» βαυαρικῆς, θὰ σηματοθεῖται μετὰ τῶν παλαιῶν Ναυπλίου - Κερκύρας - Ἀθηνῶν καὶ Σμύρνης ἡ πρώτη φραγκολεβαντινίζουσα νεοελληνικὴ ἀριστοκρατία ὡς ἡγέτις δύναμις τοῦ ἀπελευθερουμένου κράτους. Ὡς πρότυπον κατασκευῆς τῆς ἀριστοκρατίας αὐτῆς δὲν ἔχρησάμενος τὸ πνεῦμα τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ, οὔτε ἠθικῶς ἀνώτεροι μορφαὶ βυζαντινῆς εὐγενείας, ἀλλ' ἀντιδραστικὰ σύμβολα τῶν Φράγκων, τῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν γαλλικὴν Ἑπανάστασιν χρόνων. *Ἐκτοτε χρονολογεῖται παρ' ἡμῶν ὁ σχηματισμὸς τῆς ἐννοίας κοινωνικῆς τάξεως ὑπὸ τὴν πλεόν σύγχρονον αὐτῆς μοσφίην*, ἀρχεται δὲ ἡ συγκρότησις τῆς ἰδιοτελείας τῶν μεγάλων συμφερόντων διὰ «κοινωνικῶν» ἢ «πολιτικῶν» ἐπαφῶν καὶ προσδίδουσιν μὲ τὴν Δύσιν. Ὁ ἄκρατος ἀτομικισμὸς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολυτέλεια τῶν μεγάλων ἀστών, ἡ ὁποία κραυγαλέως ἀντιτίθεται πρὸς τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον τῆς χωρικῆς κοινότητος, ὑποστασιάζουσιν, ἐπέκεινα ὀρθοδόξου θρησκευτικῆς πίστεως ἢ σφαιρικῆς καὶ οἰκονομικῶς ἐξισορροπημένης ἐθνικῆς ζωῆς, τὸ «πνεῦμα» τῆς νέας ταξικῆς ἡγεσίας.² Τὸ μέχρι τῆς χθδς ἐπαρχιακὸν κρατίδιον ἤρχισεν αἰφνιδίως νὰ στροβιλίζεται εἰς τὸν δαιμονιῶδη τυφῶνα τῶν υπολοίπων λαῶν τῆς Γῆς.³ Τὸ ἀρχοντολόγιον καὶ ὁ φαναριωτισμὸς κατ' ἀνάγκην ὀφείλου νὰ σχηματίσουν τὴν διανόησιν καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων τοῦ κρατιδίου. Ἡ ἀριστοκρατία αὐτὴ ἀπρηνεῖτο τὸν αὐτοπροσδιοριστὸν χωρικὸν τοῦ Μορέως καὶ τῆς Ρούμελης, τὴν πρωτόγονον ἀλλὰ καὶ κοινοβιακὴν τὴν οἰκονομίαν, διότι μετετόπισεν ὀριστικῶς τὸν ἄξονα τῆς πολιτικοκοινωνικῆς πρωτοβουλίας εἰς τὰ ἀστικά κέντρα.⁴

Πλὴν ὅμως ἡ μετατόπισις αὐτῆς ἐσημείωσε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μεταμορφῶσιν τῶν ἐξειληγμένων οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν μορφῶν τῆς Δύσεως (ἐκβιομηχάνισις καὶ κοινοβουλευτισμὸς) ἐν Ἑλλάδι, συνε-

1. Δ. Τσάκωνα, *Ἑλληνισμός*, Ἀθήναι 1962, σσ. 55-58.
2. Δ. Τσάκωνα, *Χριστιανικὴ κοινωνιολογία καὶ ἐλληνισμός*, Ἀθήναι 1954, σσ. 111-115.

3. Γ. Οἰκονομίδης, *Στοχασμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν πνευματικὴν ζωὴν*, Νέα Γράμματα, 1935, σ. 639.

4. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1969, σ. 182 κ.ε.

πεῖα τῶν ὁποίων ἡ νεοφαναριωτικὴ ἀριστοκρατία ἀνετράπη περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος διὰ τοῦ κινήματος τῶν ἐκκολαπτομένων ἀστών τῆς βενιζελικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνάπτυξις ὅμως τῆς μετὰ τὸ 1909 ἐλληνικῆς οἰκονομίας ἀνέβρε κοινωνικῶς ὑπερνηκτικῆσαν τὴν τάξιν τῶν ἐν τοῖς ὑποστατικοῖς τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων βιοῦντων κοτζαμπάσηδων (ζώντων μάλιστα κατ' ἐξελισσομένην παρέκκλισιν τοῦ κοινοβιακοῦ πνεύματος), οἱ ὅποιοι, καθ' ὅλως περιέργον καὶ ἐν ταυτῷ νόμιμον τρόπον, προσεχώρησαν εἰς τὸν μετριοπαθῆ σοσιαλισμόν. Ἡ ἐν λόγῳ μετάστασις τοῦ οἰκονομικοῦ φθίνοντος κοτζαμπασμοῦ εἰς τὸν μετριοπαθῆ σοσιαλισμόν (τοῦ Ἰωνος Δραγούμη, τοῦ Δημητρίου Γούναρη) ὑπῆρξεν ἐθνικῶς νόμιμος πορεία, ὅσον ἀκριβῶς εὐλογος ἦτο ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀρχοντολογίου νὰ διαλεχθῇ πλήρως πρὸς τὴν ἀστικὴν τάξιν.

χαρακτηριστικά τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ

Βασικὰ χαρακτηριστικά τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς οὗτος ὀλοκληρώνεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) τὸ μυθικόν

Ἰσχυρὰν βίωσιν τοῦ μύθου, τοῦ μυθικοῦ, πραγματώνουν μόνον λαοὶ οἱ ὅποιοι ἐξῆσαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἰδίως τὴν πτώσιν μιᾶς αὐτοκρατορίας διὰ νὰ καταστῶν μετέπειτα ἀνέστιος καὶ ὡς ἐν διαπορᾷ.

Ὅπως εἰς τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἀνεμετρεῖτο μὲ τὸ χάος, οὕτω καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν διερευνᾷ τὴν μεταφυσικὴν. Ὁ Λόγος ἵσταται πρὸ τῶν συμφορῶν εἰς τὴν ἡμερον αὐτάρκειάν του «μέτρον», ἐνθ' ὁ μῦθος ἀπαξιώνει πᾶσαν ἐπικύρωσιν τῆς λογικῆς. Ὁ μῦθος ἐνσκήπτει ὡς ρομφαία τραγικότητος, ἐκεῖ ἔνθα τὸ ἀνικανοποίητον διαλαμβάνει τὸ ποθητόν, ὅπου ἀκριβῶς ἡ μοῖρα συντρίβεται ὡς πραγματικότητα.

Οἱ ὅχαιοι, συγκεκινημένοι «ραγιάδες» τῶν πρώτων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας θὰ μεταποιηθοῦν συντόμως ὁρμηκῶς, διότι ἡ μυθοποίησις τῆς Ἀλώσεως σημεῖρα συνειδητοποιεῖται ὁλονέν περισσότερον εἰς γεγονὸς πνευματικῶν ἐντὸς τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ὁ κόσμος τῶν γεγονότων θὰ μεταμορφωθῇ πλεόν μόνον διὰ τῆς πράξεως. Ἡ μέθη τῆς ἐλπίδος, ἀντλοῦσα ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσιν ἢ τὰς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεις, κινεῖ εἰς δράσιν, διὰ νὰ καταστῇ πραγματικὸν τὸ ἀπραγματοποίητον.⁵

Ἡ Μεγάλη Ἰδέα ἐμπεριέχει ἐν τοσούτῳ—ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ τοῦ ἁλόγου—τὸ αἰσθημα τῆς κοινο-

5. Πρβλ. Ι. Σουκουτρή, *Μελέται καὶ δοθρα*, Ἀθήναι 1956, σσ. 431-515.

βιακής ἐξισοπεδώσεως καὶ μυθοποιεῖ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἐπεὶ αὕτη ἐξῆσε πράγματι μόνον ἐφ' ὅσον κατεδιώκετο φανερά ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Ὁ ἐθνισμὸς τῆς Μεγάλης Ἰδέας εἶναι προῖον ἀλόγου μυστικῆς ἀνάγκης (τὸ ὁρθόδοξον ἄλογον ταυτίζεται πρὸς τὸ κοινοβιακόν), ἐνθ' ὁ ἐθνικισμὸς τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐστράφη πρὸς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπιδίωξιν ὀλίγων συμφερόντων καὶ ἐλλόγων σκοπῶν.

Πρὸς τὸν ἐθνισμόν τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀντεστρατεύθη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τὸ ἐλλαδικὸν κράτος τῶν Ἀθηνῶν, τὸ κράτος τὸ ὅποιον, καταστὰν λογικόν, ἀπέστη πάσης μυθικῆς προστενέσεως. Ὡς μετὰ τὴν Ἀλωσην τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ πεπαιδευμένοι Φαναριῶται βιώνουν τὴν τέχνην τῆς κλιμακώσεως καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τῆς φασιστικῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας οὗτοι ἀφελληνιζόμενοι ἐξελληνίζουν τὴν Δύσιν, οὕτω πῶς καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν ἰδρύσιν τοῦ «κράτους τῶν Ἀθηνῶν» οἱ «λογικοὶ Ἑλλαδίτες», δηλαδὴ οἱ ἀπλοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι δὲν καταθλίβονται ἀπὸ τὸ βάρος τῆς καταπίεσεως αὐτοκρατορίας, νικοῦν τοὺς «μυθικοὺς» Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι προστενίζουν εἰς τὴν ἀνασύστασιν τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ πολυεθνικοῦ Βυζαντίου. Οὕτω πῶς ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα ἡττάται εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ ἐπιβιώνῃ εἰς τὴν βυζαντινὴν Κωνσταντινούπολιν. Συντελεῖα τούτου, πρὸς τὰς Ἀθήνας στρέφονται εἰς τὸ ἐξῆς τὰ βλήματα ὅλων τῶν λογοκρατουμένων Ἑλλήνων,¹ διὸ καὶ ἡ ἐκ 5.000 κατόικων τεχνική καὶ μεταβιακή αὐτὴ πρωτεύουσα τοῦ κρατιδίου ἀπορροφεῖ τὴν ἱκμάδα ὅλων τῶν πνευματικῶν κέντρων τοῦ ἑλληνισμοῦ, θέτουσα ὑπὸ τὴν πνευματικὴν καὶ ὀλικὴν κηδεμονίαν τῆς καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν Κωνσταντινούπολιν.

β) ἡ λεβεντιά

Ὁ νέος τύπος τοῦ ἑλλήνος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος προετοιμάζει τὴν Ἐπανάστασιν, εἶναι ἡ τελεῖα νίκη τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ. Ἀποκαλύπτει διὰ τῆς ἠθικῆς ρώμης του τὴν ἀνδρικήν συνείδησιν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ νεώτερος Ἕλληνας μετέστη εἰς τὴν ἰδανικὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου ἡ μονοσήμαντος λέξις «ἥρωικος» κατέστη ἡ ἔννοια διὰ τῆς ὁποίας παρίσταται ἡ δύναμις. Εἰς τὴν νεοελληνικὴν ὑπάρχει ἡ ἀμετάφραστος λέξις τῆς «λεβεντιάς», ἡ ὁποία ἐπέκεινα τῆς δυνάμεως συνδυάζεται καὶ πρὸς τὸ ἦθος. Σύνθεσις ἡθους καὶ δυνάμεως καθίσταται ἡ ἀνεπανάληπτος αὕτη δι' ἄλλον λαὸν ἔννοια.² Προκύπτει ἀπὸ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολέμων καὶ δὲν συνιστᾷ πρᾶξιν εἰκαστικῶς παραστατικὴν, ὥς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἐμπλεων ἦθους ἐνατένισιν τῆς ἥρωικῆς προβολῆς. Τίποτε δὲν πικραίνει τόσον τὸν Νεοέλληνα, δὲν τὸν

ἐκθῆτει τόσον εἰς τὸν οἶκτον τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸ μῖσος τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅσον ἡ σωματικὴ ἀσχημία. Ὁ «Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ» θὰ ἦτο δι' ἓνα βόρειον λαὸν ἀσυγκρίτως αὐτοκτονία εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως εἶναι ὁ ἥρως ἐνὸς λαϊκοῦ ἥρωος, ὁ ὁποῖος θυσιάζει εἰς τὴν ὁραιότητα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ζωὴν του.³ Πρόκειται διὰ μίαν αἰσθητικὴν ἐκδήλωσιν ἐθνικοῦ ἰδεαλισμοῦ, οὐδεμίαν προφανῶς σχέσιν ἔχοντος μετὰ τὴν «μασκαράταν» τῆς δυτικῆς ἱπποσύνης. Ἡ λεβεντιά διὰ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καθίσταται ὁ ἀντίπαλος τοῦ ἡμετέρου μεσαιῶνος.⁴ Εἶναι ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ ἀξιοποίησις τοῦ Ἀντρωμένου τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ σαρτατικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἐφηβικοῦ σώματος, ἐνθ' παραμένει ἀκέραιον, προσδέχεται τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἡθους.

Τὸν ἔθνικον τύπον τῆς νεοελληνικῆς λεβεντιάς σφοδρῶς ἀντιμάχεται ἡ ἐκλογικευμένη ἡγεσία τοῦ ἀπελευθερωθέντος κρατιδίου. Βαυροκρατία καὶ φραγκολεβαντισμὸς, διαλύοντες εἰς τὴν λογικὴν τὴν ἀνόφελον κατ' αὐτοὺς «λεβεντιά», προετοιμάζουν ἀθελήτως τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀστικής τάξεως. Ἐκτοτε συντρίβεται ἡ ἐπικὴ ἀντιμετώπισις τῆς ζωῆς, παρακάμει τὸ δημοτικὸν τραγούδι καὶ ὁ ἀκριτικός κύκλος, καὶ διαλύεται ὁ ἀταξικός χαρακτήρ καὶ ἡ ἀνδρική ἐνατένισις τῆς ζωῆς.

γ) τὸ κοινοβιακόν

Ὁ ἀκρότατος ἐξευτελισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸν καταξιοῦται εἰς τὴν κοινοβιακὴν οἰκονομίαν, τὸ ἰδεατὸν τοῦτο σχῆμα τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης. Τὸ ἐν λόγῳ κοινωνικὸν ἰδανικὸν ἐνέχει ἐπαναστατικὴν ἑκφρασιν, συνεπείᾳ δὲ τούτου ἐδέχθη ἀπηνὴ ἐπίθεσιν τῆς καπιταλιστικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας τὰ συστατικὰ στοιχεῖα καθίστανται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λογικά. Ὁ φιλελευθερισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνος ἀπηνήθη τὴν πνευματικὴν βᾶσιν του καὶ κατέστη ὄργανον ἐδαφικῆς ἐπεκτατικῆς κινήσεως, τῆς ὁποίας κύριον χαρακτηριστικὸν τυγχάνει ἡ σκοπιμότης τῆς οἰκονομικῆς διεισδύσεως. Πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν ζωῆς σαφῶς ἀντιτίθεται τὸ κοινοβιακὸν ἰδεῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ ἐπίγειον δέον πρέπει νὰ σχηματισθῇ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῆς κοινωνίας τῶν ἀγγέλων καὶ τῆς μοναστικῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ἀξιολογικῶς ἴστανται ὑψηλά.⁵ Κατὰ τοῦτο ὁ σύγχρονος Προτεστάντισμός εἶναι ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως τοποθετημένος εἰς τὴν «δεξιάν», ἐνθ' ἡ Ὁρθοδοξία συνιστᾷ κοινωνικῶς προοδευτικὴν δύναμιν. Ὁ κοινοβιακὸς στοχασμὸς τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀταξικός καθ' ἑαυτὸν, κατάρθρωσε δι' ἄλματος νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ

3. Δ. Δανιηλίδης, *Νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθῆναι 1934, σ. 77 κ.ε.

4. Σ. Μελά, «Ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ Κορνάρου», *Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία*, τευχὸς 104, σ. 649.

5. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος*, Ἀθῆναι 1969², σσ. 60, 187.

1. Ι. Δραγοῦμη, *Ὁ ἑλληνισμὸς μὲν καὶ οἱ Ἕλληνες*, 1903, 1909, *Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς 1913*, Ἀθῆναι 1927, σ. 166 κ.ε.

2. Σ. Γεδεών, «Ὁ Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ στὸ σχολεῖον», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 42, σσ. 799-800.

άντικειμενικόν δέον του ἐν τῇ ὑπερνικήσει τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς περιγύρου καὶ ἀνεξαρτήτως πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς τεχνικῆς.¹

Ἡ γαιοοικονομικὴ στενότης τῆς ἐδαφικῆς μας πτυχῆς καὶ ἡ ἀγνοία ὅσον καὶ ἡ ἀδυναμία μελέτης τῶν θησαυρῶν τοῦ ὑπεδάφους δὲν ἡνθόουν τολμηρὰς οἰκονομικὰς πρωτοβουλίας, ἀντιθέτως μάλιστα ἐξώθουν εἰς τὴν λιτὴν σχεδιάν ἑλληνικοῦ βίου. Τὴν λιτὴν μάλιστα αὐτὴν σχεδιάν ἐθέρμαιναν ἡ θαλπωρὴ τῆς ἀδελφότητος τῶν ραγιάδων, δοθέντος διὰ τὰς πᾶσαν στιγμὴν, ἂνευ μάλιστα ἀποχρώσεως αἰτιολογίας, ἡ αὐθαιρέσια τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ ἡδύνατο νὰ ἀφαιρέσῃ τὰς κεφαλὰς τῶν. Εὐλογον ἦτο ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας νὰ μὴ ἀναπτύσσωνται οἰκονομικὰ κίνητρα, ἡ δὲ ἐπιβίωσις τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος δὲν εἶχε τόσον οἰκονομικὸν ὅσον ἐθνικὸν χαρακτήρα. Δυσχερὲς ἦτο ὑπ' αὐτὴν τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα νὰ λειτουργήσῃ ὁ γραπτός νόμος, ὁ ὅποιος ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ρύθμισιν σχέσεων τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας. Ἐφ' ὅσον μάλιστα ἡ κοινότης ἐβασίζετο εἰς τὴν αὐτάρκειαν, οἱ δὲ ραγιάδες ἀλληλοεξοικονομοῦντο ἐν αὐτῇ χωρί νὰ ἀποσκοπῇται κέρδος ἡ ἀμοιβαία καταδολιεύσεις,² δὲν εἶναι παράδοξον διατὶ ἡ δικαιοκρατικὴ λογοκρατία ἐχαρακτήρισε τὴν συνεταιριστικὴν κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων ὡς εἰδός τι πλατωνικοῦ ἢ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐπιστημονικώτερον θὰ ἦτο νὰ ἐξητάζομεν τὴν κοινότητα ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ λοιποῦ περιγύρου τῆς, λαμβάνοντες μάλιστα ὑπ' ὄψιν, ἐκτὸς τῆς αὐθαιρέσιος τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, καὶ τὸν ἐξηροθερικὸν χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς κόττης, φερούσης ἀκραίαν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν πρόβλεψιν τῆς βιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Ἡ ἠθικὴ αὐτῆς συμπύκνωσις, ἐνισχυθεῖσα διὰ τῆς ἄκρας ἀλληλεγγύης τοῦ χριστιανικοῦ «συνεταιρίζεσθαι», ἐκορυφώθη εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων, ὅπου τὰ κέρδη διενέμονται ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου συντελεσθεῖσαν ἐργασίαν, τὴν δὲ *περιοσίαν* του ὁ καθεὶς ἐκράτει ὡς *ἄλοῦς θεματοφύλαξ* χάριν τῆς περὶ αὐτὸν *μικρᾶς κοινότητος*.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης οὐδαμῶς ταυτίζεται πρὸς τὸ *μῖο*. Ἡ σλαβικὴ, μαυροχόματος καὶ πλούσια εἰς ἔκτασιν κοινότης ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀραιότητα πληθυσμοῦ, διηρεῖτο δὲ σαφῶς εἰς κτηνοτροφικὴν καὶ γεωργικὴν ζώνην. Ἡ γεωργικὴ ζώνη διείπετο ὑπὸ αὐστηρὰς οἰκονομικῆς ἰδιοκτησίας. Μόλις ὅμως ἡ γεωργουμένη γῆ ἐκουράζετο, οἱ χωρικοὶ προέβαινον εἰς νέαν κατὰ οἰκονομίαν διαμονὴν τῆς βοσκουμένης γῆς, διὰ νὰ γεωργήσῃ αὐτὴ μετὰ τὴν σειράν της, τὴν δὲ κουρασμένην ἐκ τῆς γεωργίας γῆν, ἐλευθέραν τῆς ἀτομικῆς κτήσεως, παρέδιδον εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς κτηνοτροφίας.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ σλαβικὸν *μῖρ*, ἡ ἑλληνικὴ κοινότης ἐστηρίζετο εἰς στενὸν πετρότοπον, ἐπὶ τοῦ

ὁποίου ἐβάρυνε δυσανάλογος ἐπαύξεισις τοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σχέσεις γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας εἰς τὸν ξηρὸν τόπον τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ὑπῆρξαν δυσχερέσταται, ἡ δὲ ἀνώμαλος μορφή τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ δυσχέρειαι τῆς συγκοινωνίας ἔτεινον εἰς τὴν αὐτάρκειαν δι' ἀμοιβαίας ἐξοικονομήσεως τῶν ἐν τῇ κοινότητι βιούντων.

Ἡ πετρώδης ἑλληνικὴ κοινότης ἐστηρίζετο εἰς τὴν γαιοοικονομικὴν πρόβλεψιν βιώσεως τῶν μελῶν τῆς, τὰ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον ἐπερίσσειον, κατ' ἀνάγκην διωχετεύοντο εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, ἐνθα συνεζίζετο ἡ κοινωφελεία. Ὅλοι οἱ κίνδυνοι ἐβάρυνον, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν φεουδαλισμὸν, ἀμφοτέρους τοὺς κοινοπρακτοῦντας ἐξ ἴσου. Ἡ «μισακάρικη» κοινοπραξία εἰς τὰ ἐλεύθερα χωρία ἢ ἡ κολληγικὴ κοινοπραξία εἰς τὰ τσιφλικία ἐγένετο ὡς ἐξῆς: ὁ μὲν ἰδιοκτήτης συνέβαλλε διὰ τῶν σπόρων, ζωαρκείας ἀροτριῶντων ζώων καὶ αἰγοπροβατοποιμίων, ὁ δὲ κολληγὸς προσέφερε τὴν προσωπικὴν του ἐργασίαν. Ἡ ἠθικὴ ἀλληλοεξοικονομήσις ἦτο ἡ μόνη ἀπάντησις εἰς τοὺς κλιματολογικοὺς αἰφνιδισμοὺς καὶ ὅχι ὁ γεωργικὸς δανεισμός ὁ ἐπὶ τοῦ συστηματικοῦ χρηματεμπορίου καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνανδρίας τῶν ἐπὶ εὐφυΐᾳ ἀμυλλόμενων εὐπόρων τάξεων βασιζόμενος, ὁ ὅποιος κατ' ἀνάγκην ὀδηγεῖ εἰς διάλυσιν τῆς ἀγροτικῆς ἐστίας.

Διαφέρει προσέτι ἡ κοινότης ἀπὸ τὸν *συνεργατικὸν συνεταιρισμὸν*, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ, ὑπὸ ὄρους ἀμοιβαίως ἐπωφελεῖς καὶ διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ διὰ τὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον, ἐπέκτασιν τραπεζικῶν πιστώσεων ἐν τῇ ἀγροτικῇ οἰκονομίᾳ. Ἐνθ' οἱ συνεργατικοὶ συνεταιρισμοὶ ἀποτελοῦν ἐνδοκαπιταλιστικὰ μορφώματα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, τείνοντα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν παραγωγῶν ἐμπορικῆν ἐκμετάλλευσιν τῶν προϊόντων τῶν, ἀντιθέτως ἡ ἑλληνικὴ κοινότης: α) δὲν νοεῖ τὰ μέλη τῆς ὡς ἀτομικῶς συμπράττοντας ἰδιώτας, ἀλλ' ὡς σύνολον ἀνθρώπων, συνδεομένων διὰ ψυχικῶν δεσμῶν, ἐπέκεινα πάσης ἁμέσου ὠφελείας καὶ σκοπιμότητος, καὶ β) ἀγνοοῦσα τὴν ἀτομικὴν βούλησιν τῶν μελῶν τῆς, ἄσκει ὑπερατομικὸς τὸν λειτουργικὸν τῆς ὑπ' εὐθύνῃ τῆς βιώσεως τῶν μελῶν τῆς, ἀσχετὸς σταθμητῶν χρηματικῶν κερδῶν ἢ ζημιῶν ὡς ἰδίαν αὐτῆς ἐξουσίαν. Ἡ κοινότης δὲν βλέπει τὰ μέλη τῆς κατὰ τρόπον ἀφηρημένον, ὡς οἰκονομικῶς ὁρθὰ ἄτομα (*homo oeconomicus*), ἀλλὰ σφαιρικῶς, ὡς συγκεκριμένους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι διαμορφώνουν ὁλόκληρον τὸν βίον τῶν μετὰ τὰς πτυχὰς του ἐντὸς τῆς κοινότητος. Ἐπίσης ὁ παραγωγικὸς συνεταιρισμὸς δὲν διαθέτει σφαιρικὴν σύλληψιν τῆς οἰκονομίας: δύναται νὰ παραγάγῃ ἐν καὶ μόνον προϊόν χωρὶς νὰ δύναται νὰ διασφαλίσῃ τὴν κοινοτικὴν αὐτάρκειαν, δηλαδὴ ἀποτελεῖ μίαν μεγάλην οἰκονομικὴν μονάδα παραγωγῆς, λειτουργοῦσαν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας καὶ διαφέρουσιν ἀπὸ τὰς ἄλλας μεγάλας ἐπιχειρήσεις ὡς

1. Δ. Τσάκων, *Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθήναι 1969, σ. 85 κ.ε.

2. Κ. Καραβίδα, *Ἡ κοινότης*, Ἀθήναι 1935, I, σ. 270.

πρὸς τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν κερδῶν. Ἡ ἐλληνικὴ κοινότης ἔχει παραγωγικοὺς σκοποὺς ἀξιοποιήσεως τοῦ ἐδάφους ἀνεξαρτήτως τῆς ἰδιωτικο-οικονομικῆς ὠφελείας, δηλαδὴ δὲν λειτουργεῖ ὡς αἱ ἄλλαι ἰδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις, αἱ ἔχουσαι ὡς ἀποκλειστικὸν τὸν σκοπὸν ὀρθολογικὴν ἐπένδυσιν τοῦ κεφαλαίου καὶ τὴν μεγιστοποιήσιν τοῦ κέρδους. Ἡ ἐκεῖθεν τῶν Ἀλλεων Δύσις οὐδέποτε ἐγνώρισε τὴν κοινοτικὴν προϊστορίαν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ συνεπῶς προσέδωκεν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας χαρακτηριστὰ ἀκροτάτου ὑποκειμενισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τοῦ ἐλληνικοῦ κοινοτισμοῦ.

Ἡ κοινοτικὴ συντροφικότης διαγράφεται ὑπὸ τοῦ Κ. Καραβίδα ὡς ἐξῆς: «Αὕτη ἀπὸ οικονομικῆς μὲν ἀπόψεως ἀνεφέρετο εἰς τὸν καθορισμὸν ὅχι τῆς μερίδος δι' ἑν, περιωρισμένην ἢ ἀπεριόριστον, ἠδὲνυτο ὁ καθεὶς ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐργασίᾳ κοινοπρακτικῶν συνεταιρῶν—οὕτε δὲ καὶ τῆς μερίδος ἦν ἐδικαιοῦτο ἐπὶ τῶν κερδῶν (κέρδη ἄλλωστε δὲν ἐμοιρῶντο)—ἀλλ' ἢ μὲν κοινὴ ἐργασία, ὅντως κοινὴ καὶ εἰς τὴν αἰωνιότητα ἐκτεθειμένη, ἐθεωρεῖτο καὶ εἰς αὐτὴν ὅχι ὡς ἐπιχειρήσις, ἀλλ' ὡς ἐγγύησις καὶ βάσις τῆς βιώσεως, ὅλα τὰ κέρδη δὲ εἰσῆρχοντο προσαυξητικῶς. Ἐξ αὐτῶν μόνον ὁ καθεὶς εἰσέπραττεν ὅτι διὰ τὸ δριον τῆς ὁμοιομόρφου ἄλλως συντηρήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του ἐχρειάζετο. Ὑπ' αὐτὴν ὄθεν τὴν ἔννοιαν, ἡ συντροφικότης ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρόσωπον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐάν τις εἰσῆρχετο κατ' ἀρχὴν ὡς μαθητευόμενος εἰς τὴν ἐκεῖ ἰσχυρὰν νεοελληνικὴν «κομπανίαν» θὰ ἐμάνθανεν ἐντὸς ὀλίγου τοὺς χειρισμοὺς τῆς ἐργασίας ὡς ἐνεργὸς καὶ ἐπὶ ἴσοις «συντροφος» μέσα εἰς τὴν κολοσσαίαν συχνὰ περιουσίαν τῶν προηγηθέντων ἐν τῇ ὁργανώσει τῆς ἐργασίας. Καὶ ἕως ἐντὸς ἀπὸ εἰσέλθῃ καὶ τὴν συντροφίαν πᾶς τις ἐπὶ μόνῳ τῷ τίτλῳ τοῦ συγγενοῦς ἢ τοῦ ἀπλοῦ γειτόνος καὶ «συγχωριανοῦ» ἐνὸς οἰουδῆποτε ἐκ τῶν παλαιότερων συντρόφων. Οὕτω ὁ νεαρὸς ἐπίκουρος καθίστατο ἐντὸς ὀλίγου ὁμότιμος σύντροφος, μὴ φέρον οὐδὲν ἑτερον κεφάλαιον μετ' αὐτοῦ ἐκτὸς τῆς αὐστηρᾶς κοινοτικῆς ἀγωγῆς, συνιστάσεως ἐγγύτησιν περὶ τῆς ἐντελὸς εἰλικρινοῦς καὶ μέχρι θανάτου ἀφωσιωμένης εἰς τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν νέας δυναμικῆς ἀνθρωπίνης ὁμάδος.»¹

Τὴν ἐλληνικὴν κοινότητα συγκροτοῦν δύο παράγοντες: (α) ἡ «καθοδηγητικὴ ἀρχή», ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸν χαρακτηριστικὸν κοινωνικὸν τύπον τῆς, καὶ (β) ἡ ὑπὸ καθεστῶς ἰσοτιμίας βιοῦσας κοινωνικὴ ὁμάς. Ὁ ἐκπροσωπὸν τὴν καθοδηγητικὴν ἀρχὴν εἶναι πρῶτος μετὰ τῶν ἴσων, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον σεβασμοῦ ἀλλ' ὅχι καὶ φόβου· ἡ δύναμις του, κατὰ βάσιν, εἶναι ἠθικῆς φύσεως καὶ ἀντλεῖται ἐξοθεν, ἀναγνωρίζεται δὲ κατὰ κύριον λόγον ἡ ἐγνωσμένη ἀρετὴ καὶ ἱκανότης του καὶ δευτερογενὸς ἡ αὐταρχικὴ δεξιότητά του. Τοιαυτὴ ὑπῆρξεν ἡ ἠθικὴ φυσιογνωμία

τοῦ «πρωτόγερου» πατριαρχικοῦ ἐπιγόνου τῆς γεροντοκρατίας εἰς τὸν νεοελληνικὸν χρόνον. Ἐνθ' ὑφίσταται κατὰ βάσιν ἰσότης δικαιωμάτων μετὰ τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶς, ὁ ἀνδρὰς ἔχει ποίαν τινα προήγησιν, διότι μετέχει τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ φέρει τὰ ὄπλα. Αἱ σχέσεις τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, ἀλλὰ καὶ τῶν παλαιότερων πρὸς τὰς νεωτέρας γενεάς, εἶναι ἡ τῆς ἀδελφοποιίας. Ἡ παιδεία ἀσκεῖται ἡρέμως καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος ἐμψυχώνεται, τὰ δὲ τέκνα κερδίζουν, χάρις εἰς τὴν ὑπακοὴν τῶν ἀλλὰ καὶ τὴν πλουσίαν μάθησιν τῶν παλαιῶν, ἐγκαίρως τὴν οικονομικὴν τῶν χειραφῆτησιν εἰς τὴν κοινοτικὴν παραγωγήν. Ἡ ἀπουσία συναισθήματος μειονεκτικότητος εἶναι συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι, βασικῶς, δὲν ὑφίστανται κοινωνικαὶ διαφοραὶ, οὐδ' ἡ μετ' αὐτῶν συνδεομένη κοινωνικὴ πίεσις, ἀντιθέτως μάλιστα προβάλλει μία ὑγιὲς αὐτοσυνείδησις τῶν ἀτόμων, ἡ ὁποία συμπαράκολουθεῖ ὅχι τὰς «ἀνοικτάς», ἀλλὰ τὰς «ἐξησφαλισμένας» κοινωνίας. Ἡ εὐγένεια τῶν διανοητικῶν σχέσεων στηρίζεται εἰς τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν καὶ τὴν αὐτοεγκράτειαν, τὴν ὁποίαν ἡ ἠθικὴ τῆς κοινότητος, ὡς ἀντικειμενοποιηθὲν διὰ τῆς ἱστορίας πνεῦμα, διδάσκει διὰ τοῦ ἀξιώματος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκοπὸς καὶ ὅχι πρᾶγμα ἢ μέσον τῆς οἰκονομίας.²

Ἐνθ' ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς ἀπὸ τοῦ κινήματος τῶν ἡσυχαστῶν μέσῳ τοῦ Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ ὑπῆρξε μέχρι καὶ τῆς Μικρασιατικῆς ἐπὶ Καταστροφῆς οὐτοπικὰ ἐπαναστατικὸς, αἰτούμενος τὸν ἀκρότατον ἐξευτελισμὸν τῶν κοινωνικῶν ἀπὸ τοῦ μεταφυσικόν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ῥέπον ἀσυνειδήτως εἰς τὴν καταίωσησιν τῆς κοινοβιακῆς οἰκονομίας ὡς ἰδεατοῦ σχήματος τῆς κατὰ κόσμον δικαιοσύνης, ἀντιθέτως τοὺς ἐλληνοκεντρικὸς παρηκολούθησεν ἡ ἀσθένεια τῶν συλλεκτῶν: κοινωνικὸς συντηρητισμὸς καὶ ἀστικοποίησις διαμετρικῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν κοινοτικὴν συνείδησιν τῶν. Ἡ ἐπὶ τὸν κοινωνικὸν προβλήματος στάσις τῶν—ἰδίως μετὰ τὸ 1922—ὑπῆρξεν ἀντίθετος καὶ ἐν ταύτῃ ἀντιφατικὴ πρὸς τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις τῆς κοσμοθεωρίας τῶν. Ἡ ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ συνείδησις τῶν ἐλληνοκεντρικῶν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀπολέσῃ τὸ Ἔθνος τοὺς πολιτικῶς ὀρθοὺς προσανατολισμοὺς του. Καί, ἀντὶ οἱ ἐν ἀνόδῳ κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ νὰ στεγασθοῦν ὑπὸ προοδευτικὴν πολιτικὴν ἐκφρασίν τῶν ἐλληνοκεντρικῶν, ἐτράπησαν, ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας κοινωνικῆς προσγειώσεως τῶν τελευταίων, πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν κοσμοπολιτικοῦ τύπου.

Ἡ μόνῃ ἐρμηνεία ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀκατανοήσιν τῶν ἐλληνοκεντρικῶν εἶναι ὅτι, ἂν καὶ δημοτικιστὰ κατὰ πλειοψηφίαν, κατὰ βάθος ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν λογιωτατισμὸν, ἐσχημάτιζον δηλαδὴ κατὰ κά-

2. W. Bernsdorf, «Gesellschaftsform», «Genossenschaftliche», εἰς W. Bernsdorf Wörterbuch der Soziologie, Stuttgart 1969, σσ. 359-360.

1. Κ. Καραβίδα, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 200.

ποιον τρόπον τὸν λογιωτατισμὸν τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὸ μοιραῖον ὅσον καὶ ἀκατανόητον τοῦτο γεγονὸς διὰ λαὸν πατριαρχικῶν ἐπιβιώσεων ἐμεγέθυνε τὴν ἔντασιν τῆς κοινωνικῆς ἀγωνίας ἐν Ἑλλάδι, ὥς καὶ ἐκ τοῦ προσθέτου λόγου ὅτι εἰς τὰς βαλκανικὰς καὶ βιομηχανικὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τὰ σύνορα τῆς ἀκράειας ἀντιδράσεως καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κομμουνισμοῦ παραμένον συγκεχυμένα. Ὅσον εὐκολὸς εἶναι ἡ μετάστασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πόλου πρὸς τὸν ἕτερον, τόσον δύσκολος καθίσταται ὁ προσανατολισμὸς τῶν δύο αὐτῶν τάσεων πρὸς κοινωνικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι εὐθυγράμμως πηγάζουν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως.

Ὅθεν μεταξύ τοῦ μαρξιστοῦ Γεωργίου Σκληροῦ καὶ τοῦ ἑλληνορθόδοξου Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, δηλαδὴ μίᾳ τυπικῆς ἀντιθέσεως, ὁποῖα προσιδιάζει μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν ὄχρον, δηλαδὴ μεταξύ προοδευτικῆς ἐπαναστατικῆς ἐξωστρεφείας (κοσμοπολιτικῆς μορφῆς) καὶ γηγενοῦς ἐσωστρεφεῶς κοινοβιακότητος (ὀρθόδοξος στοχασμός)¹ πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὰς κλιμακώσεις τῶν ἑλληνοκεντρικῶν.

Οἱ ἑλληνοκεντρικοὶ διεσταυρώθησαν καὶ συνεπλάκησαν μὲ τὰ πολιτικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τῶν, συνεπείᾳ δὲ τούτου, καὶ ἀναλόγως τῆς θέσεως τὴν ὅποια λαμβάνουν ἐναντί τῆς οἰκονομίας, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτοὺς εἰς *ἀριστοκρατικούς*, *φιλελευθέρους*, *παρεμβατικούς* καὶ *σοσιαλίζοντας*.

ΟΙ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

Χαρακτηριστικὸν τῶν ἀριστοκρατικῶν ἑλληνοκεντρικῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀποστασία τῶν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τῶν, ἡ ἀδυναμία τῶν νὰ γεφυρωθοῦν πρὸς τὸ λαϊκὸν σῶμα καὶ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς τῶν, προσέτι δὲ κατετρύχοντο ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας ὅπως διὰ τοῦ αἰσθηματισμοῦ προσεγγίσουν τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα.

Περικλῆς Γιαννόπουλος.² Ἀριστοκράτης τῆς ἑλληνικότητος ἦτο ὁ Γιαννόπουλος. Ὑπὸ γαλλικὴν ὀπτικήν καὶ μὲ συνέργειάν του τὸν Ἱππόλυτον Ταιν καὶ τὸν Μπαρρὲς πλησιάζει τὸν ἀρχαῖον κόσμον. «Ἐθνική», συνεπὲς εἰδωλολατρική, εἶναι ἡ ἱστορία του καὶ δὲν ἔχει τίποτε παράλληλον πρὸς τὸ κοινοβιακὸν φρόνημα τοῦ λαοῦ· ὁ Γιαννόπουλος δὲν στεγάζεται ὑπὸ τὴν θαλπωρὴν τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας.

Ὅμως διάφορος εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Ἰωνος Δραγοῦμη. Αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὴν κοινότητα, ζῇ τὸ πνεῦμα τῆς ἐντόνου ἀδελφότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀντιθέτως, ὁ Γιαννόπουλος ἀπῆλθε τὸ ἄστυ, διεσπασμένον, ἀτομικιστικόν, μὲ πλήθος ἀντιθέσεων.

1. Δ. Τσάκωνα, «Γ. Σκληρὸς (Κωνσταντινίδης)», *Ἀρχεῖον Κοινωνιολογίας καὶ Ἱθιεύς*, Ἀθήναι 1944, σσ. 37-39.

2. *Νέα Γράμματα*, τόμος 1-3 ἀφιερωμένος εἰς τὸν Π. Γιαννόπουλον, Ἀθήναι 1938. Δ. Αἰζογιάννου· Ἑλληνικοῦ, *Ἀπαντα Περικλῆ Γιαννοπούλου*, Ἀθήναι 1963.

Ἐὰν ὁ Δραγοῦμης εἶναι λαός, ὁ Γιαννόπουλος εἶναι τὸ ἄστυ. Ὁ Γιαννόπουλος δὲν ἐνδοσκοπεῖται. Ἐχει *ἐξωστρέφειαν*. Στερεῖται ἠθικῆς ἀγωνίας. Οὐδαμῶς συλλαμβάνει τὴν ταῦτισην ὠραιότητος καὶ ἀρετῆς. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος προεβάλλετο *ἐσῶθεν* καὶ κατὰ τοῦτο τὸ μοναδικὸν ἄλλωστε σημεῖον του προήγαγε τὸν χριστιανισμόν. Ὡς ὁ Βενιζέλος ἀπὸ πολιτικῆς ἐξωστρέφειας ὠδήγησεν εἰς τὴν γεωγραφικὴν μόνον σύλληψιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἠθικῶς ἐκτεθειμένος ἐναντί τοῦ ἑαυτοῦ του κρατῶν ἑλληνο-τουρκικὸν σύμφωνον, ἐνθ' ὑπῆρξεν ὁ ἡγήτωρ τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, οὕτω πῶς ὁ Γιαννόπουλος ἦτο ποιητὴς τῆς ἑλληνικότητος, χωρὶς ποτὲ οἱ στίχοι του νὰ ἐνωθοῦν πρὸς τὸ λαϊκὸν σῶμα. Ἐνθ' ἐπροπαγάνδιζεν ἐν πανελληνίῳ αἷτημα τὸ ὅποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μεταποιηθῇ εἰς δημοτικὸν τραγούδι, ἐν τούτοις τὸ μόνον τὸ ὅποῖον ἐπέτυχεν ἦτο νὰ τὸ παραδόσῃ εἰς τὰ ἐξαστικοποιούμενα «τζάκια», εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκλεκτούς, εἰς ὅσους διέθετον μίαν σχετικὴν «μόρφωσιν» καὶ ἀπὸ κοσμικὴν μανίαν ἠθελον νὰ τὸ ἀκολουθήσουν. Ἡ ἑλληνικότης τῶν «ἐκ Γαλλίας» ἦτο χριστιανικῶς ἀμφισβητούμενη, προτεσταντικὴ, εἰδωλολατρική, «διαφωτισμένη». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἐγένετο κτῆμα τῆς Διανοήσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐπολέμησε καὶ οὐδαμῶς ἡσθάνθη τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ παλληκαριοῦ, τῆς Διανοήσεως ἡ ὁποία ἴστατο μακρὰν τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας. Τὸ αἷτημα τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Γιαννοπούλου ἦτο μὲ τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν· κοινωνικῶς ἐγεφύρωνε τὴν φεουδαρχίαν ἡ ὁποία ἀπῆρχετο μὲ τὴν ἀνερχομένην ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς τῶν. Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν παρακμῆς δυσκόλως ἐπιβιώνει ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις. Ὅσον ὁ Καβάφης—αὐτὸς ὁ ἐπικαιρὸς ἔφηβος τῆς βυζαντινῆς παρακμῆς, ὁ «ἀσελγὼν ἐν ναφῷ»—ἐξῆλθε τὸ 1912, τόσον ὁ Γιαννόπουλος συνέλαβε τὴν καταστροφὴν τοῦ 1897. Τὸ αἷτημα τῆς ἑλληνικότητος δὲν ἦτο ἀνάγκη τῶν «σαλονιδῶν». Ἐπρεπε νὰ ἐκκινήσῃ ἐκ τῶν κάτω, ἀπὸ τὸν λαόν, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν οἰκογένειαν, τὴν οἰκίαν τοῦ χωρικοῦ, καὶ νὰ προβάλλεται ὀλονὲν ὑψηλότερον, ὀλονὲν περισσότερον «κάθετον», κατὰ τὴν ἐκφρασὴν τοῦ Σολωμοῦ.

Δι' αὐτὸ, ἐὰν ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς *σοσιαλιστικοποιεῖ* τὴν Μεγάλην Ἰδέαν—ὡς ὁ Ρήγας συλλαμβάνει τὴν βαλκανικὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ κέντρον τὸ Πατριαρχεῖον—ὁ Γιαννόπουλος ἀστικοποιεῖ τὴν ἀριστοκρατικὴν μορφήν τῆς. Εἶναι τόση ἡ ἀπόστασις τοῦ Γιαννοπούλου ἀπὸ τὸν Κοσμάν, ὅσον ἐκείνη ἡ ὁποία χωρίζει τοὺς φιλελευθέρους ἀπὸ τὴν σοσιαλδημοκρατίαν. Φιλελεύθερος ὑπῆρξεν ὁ Γιαννόπουλος, αἰσιόδοξος, «ἐστέτ» καὶ ὠραιοπαθής, χωρὶς τὸ ἱστορικὸν βάρος τῆς πεσμένης αὐτοκρατορίας, γεννηθεῖς εἰς ἑλληνικὸν ὑπαιθρον, ἄστεγος, ἀπολῶνιος τῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς χαρᾶς.

Ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος, ὠραίος, μεγαλόστομος, ἐξωστρεπής, ὑπῆρξεν ὁ *προδρόμος* μίᾳ ἀριστοκρατικῆς ἀναβιώσεως τῆς ἑλληνικότητος διὰ τῶν

πλέον ἐκλεπτυσμένων ἀσθῶν τῆς ἐποχῆς του, εἰς μίαν ἀνεπικαίρων στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ γενεὰ τοῦ 1912 ἀνέβαζε τὴν μειωμένην Ἑλλάδα τοῦ 1897 ἀπὸ τὰς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸ ὕψος τῶν βουνῶν τῆς Μακεδονίας, μὲ μόνον βιωμὰ τῆς τοῦ δημοτικῶ τραγουδοῦ καὶ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν. Ἄλλ' οἱ πρόδρομοι δὲν δημιουργοῦν μὲ τὰς ἰδίας τῶν χεῖρας οἰκοδομοῦν δι' ἑκείνων οἱ ὁποῖοι ἐρχονται ἀργότερον. Δι' αὐτὸ ἀνῆκε εἰς τὸν Περικλῆν Γιαννόπουλον ὁλόκληρος ἡ τιμὴ τῆς προετοιμασίας.

ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ

Ὑπάρχει μὰς μερὶς ἑλληνοκεντρικῶν ἡ ὁποία διανοεῖται μὲ τὰς κατηγορίας, δηλαδὴ μὲ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Εἶναι οἱ πρῶτοι συνειδητοὶ ἑλλήνες ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι συνδύοντες τὸ αἰτήμα τῆς οἰκονομικῆς αὐτοπαρέχειας τοῦ ἀτόμου, κλασικὸν αἶτημα τοῦ 19ου αἰῶνος, μὲ τὴν ἀξίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἰδίως ὡς αὕτη ἐκφράζεται εἰς τὴν λαϊκὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Οἱ ἑλληνοκεντρικοὶ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ εἶναι οἱ πρῶτοι Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι συνειδητότερον καὶ αὐτῆς ἀκόμῃ τῆς ἀριστοκρατίας διασποῦν τὸν ἀταξικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ, προσδίδοντες αὐτὸν μὲ οἰκονομικά-ταξικά αἰτήματα. Εἶναι κατὰ βάσιν φουσταναλλοφόροι, οἱ ὁποῖοι, ἐνθ' φέρουν μέσα τῶν τὴν ἀγνόητα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, βιάζονται νὰ ὑπερκεράσουν κοινωνικῶς τὴν ἀριστοκρατίαν, νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ἑλληνικά σύνορα, κάποτε δὲ νὰ κηρύξουν τὴν βιολογικὴν ὑπεροχὴν τῶν φουσταναλλοφῶρων εἰς τὸν ὅχρον τῆς Βαλκανικῆς καὶ τοῦ μεσανατολικοῦ περιγύρου τῆς. Ἡ παιδείσις τῶν εἶναι χθამαλῇ, δι' αὐτὸ καὶ «προφασσάrouν» τὸν ἑλληνισμὸν ὅχι ὡς πνευματικὴν πρᾶξιν, ἀλλ' ὡς φυσικὴν κατάστασιν. Ὅσον καὶ ἂν ὑπερέχουν ἐξ ἀπόψεως πνευματικῶ ἐπιπέδου ἀπὸ τὸν μέσον τύπον τῶν γραμματισμένων τῆς ἐποχῆς τῶν, ἡ σύγκρισίς τῶν μὲ τοὺς ἀντιστοίχους διανοουμένους τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἔθνικισμοῦ ἀποβαίνει εἰς βάρος τῶν. Κυρίως διότι ἡ ἑλληνικὴ *συνεχὴς* εἰς τὴν πνευματικὴν μας ζωὴν, ὡς ἐκ τῆς ἐμφιλοχωρήσεως τῆς τουρκοκρατίας, δὲν ὑπερβόησεν τὴν συγκρότησιν τῶν πνευματικῶν ἐκείνων πρότυπον τὰ ὁποῖα θὰ ἐδημιούργουν τὴν νεο-ἑλληνικὴν ἀναγέννησιν.

*Πέτρος Βλαστός.*¹ Τὸ κλασικώτερον παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἰδιότυπου τάσεως παρουσιάζεται ἀναγλύφως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ. Ὁ Βλαστός αἰσθάνεται τὸ γένος ὡς βιολογικὴν ὀντότητα. Ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως θέλει νὰ τὸ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν βιολογικὴν ὁλοκληρίσιν. Ἡ βιολογικὴ ὁλοκλήρισις ἐμπεριείχε τὴν ἐνδόμωχον ἀνησυχίαν τῆς ἀσι-

κῆς τάξεως, ὡς πρὸς τὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας ἡδύνατο νὰ ἔχῃ διὰ τὸ ἔθνος ἡ πιθανὴ ἀποτυχία τοῦ μεγαλοϊδεατικοῦ ἐγχειρήματος. Ὁ φόβος τῶν ἑλληνοκεντρικῶν φιλελευθέρων ἀσθῶν, διὰ θὰ συνεκρουόντο κατ' ἀνάγκην μὲ τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καθίστα αὐτοὺς ἀνησυχούς ὅχι τόσο διότι θὰ ὑπερρεοῦντο εἰς πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν, ὅσον διότι ἡ ρῆξις τῶν μὲ τοὺς μεγάλους συμμάχους τῶν, κυρίως δὲ μὲ τὴν βρετανικὴν πολιτικὴν, ἦτο ἀναγκαία, ἐφ' ὅσον ἡ Ἀγγλία ἐπεζητεῖ τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν ἀντιθετικῶν συμπεφορώντων εἰς τὰ Δαρδανέλλια καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Τελικῶς ὁμοῦ ἡ ρομαντικὴ ἐνατένισις τοῦ βυζαντινοῦ μεγαλείου ἀπεδεικνύετο ἰσχυροτέρα τῶν κατηγοριῶν τῆς πολιτικῆς λογικῆς. Ἀκριβῶς αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Βλαστός ἐμεγέθυνεν ἑσωτερικῶς εἰς πληρῆ ἀπομόνωσιν κατὰ τὴν αὐτοεξορίαν του εἰς Βομβάν ἢ Ἀγγλίαν, τὸν ρόλον τῆς βιολογικῆς προηγίσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Πλὴν ὁμοῦ ἡ περίεργος αὐτῆ καὶ γερὴ κρίσις τοῦ στερεοκινήτου καὶ ὀρεσιγενεοῦς περιπατητοῦ, ὅταν συνέχεται εἰς γάμον μὲ τὴν ἐμπορικὴν συνειδήσιν τῆς Δύσεως, καταντᾷ ἐπικίνδυνος ἐξαμβλωματισμός. Ἐθνικὸς στερεός, ἀλλὰ κοινωνικῶς ἄγνος καὶ ἀπρόσιτος. Ἐξ ἀπόψεως προσωπικῆς ἠθικῆς, ὁλοκληρωμένος, ἀλλ' ἄνευ ὁρατότητος οἰκουμενικῆς. Τὸ «σαρούχι» καὶ ἡ ἐμπορία δὲν συμφιλιώνονται, προέρχονται ἀπὸ βασικῶς διαφόρους κόσμους, ὡς ἀκριβὸς τὸ ἦθος τοῦ «Μπαρμπαγάρου», ὅταν συναρῇται μὲ τὴν ἐμπορίαν τῆς Δύσεως, καθίσταται κοινωνικῶς ἐξαμβλωματισμός. Ἐὰν τοῦτο συνέβῃ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πάλλῃ καὶ τοῦ Ἑφταλιώτη, μοιραῖον ἦτο νὰ ἐπισυμβῇ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Βλαστοῦ. Μόνον ὅτι εἰς τὸν Βλαστόν ἡ βιολογικὴ ὁλοκλήρισις τῆς φυλῆς, τὴν ὁποίαν ἀνέγειρεν εἰς ἐμπειρικὰς ἀγγλοσαξονικὰς κοινωνιολογίας, μετεβλήθη εἰς ἕνα ἀκατανόητον νεογραικὸν ἐμπορικὸν ἔθνικισμὸν, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἀκόμῃ ἀνθίσῃ καὶ ἀποδόσῃ καρποὺς ἀναγεννήσεως, παρουσίασε τὰ πρόωρα φαινόμενα τῆς «στανικῆς», βιαίως ἐπεμβάσεως ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἔπρεπε ἀπὸ φεουδαρχικὴν νὰ μεταποιηθῇ δικτατορικῶς—ἂν εἶναι ποτὲ δυνατόν—εἰς φιλελευθέραν. Ἐπεζητεῖ δηλαδὴ, ἄνευ ἀποχρόντος λόγου, νὰ διοργανώσῃ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ φιλελευθερισμοῦ βεβιασμένως, «στανικῶς», μὲ ὀργανολογικὰς ἀναλογίας, χωρὶς κἂν νὰ ὑπάρξῃ ἰδιαιτέρος πρὸς τοῦτο λόγος καὶ οὐδεμία μάλιστα ἐκ τῶν κάτω πίσις. Αὕτη ἦτο ἡ τερατώδης, ἀσφαλῶς μὴ συνειδητῇ, «ἐσχάτη συνέπει» τῆς πορείας τοῦ Βλαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκόμιζε τὸν φασισμόν πρὶν ἀκόμῃ δημιουργηθῇ ἄστικὴ κοινωνία, ὁ ὁποῖος κατεπολέμει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔθνος ἐν ὀνόματι τῆς φυλῆς.

Κατὰ τοῦτο ὑπῆρξεν εὐζωνικὴ ἡ κοινωνιολογία του, συνεπεία δὲ τοῦτο εὐρέθη ἱστορικώτερον τοποθετημένος τὴν τελευταίαν στιγμήν ὁ ὁμοιδεάτης του Ἴων Δραγούμης διὰ τῆς προσχωρήσεώς του εἰς τὴν

1. Π. Βλαστός, εἰς «Βασικὴν Βιβλιοθήκην», Ἀθήναι (1956), τόμος 26, σσ. 279-316.

σοσιαλδημοκρατίαν. Ἡ πορεία ἀπὸ τοῦ Βλαστοῦ εἰς τὸν Δραγούμην εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς εὐζωνικῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν μικροαστικὴν καὶ σοσιαλιστικὴν κοινωνιολογίαν. Εὐζώνος ἦτο ὁ πρῶτος, νατουραλιστῆς καὶ σχηματοποιημένος εἰς βιολογικὴν κλειστότητα ἀρχαιοελληνικὴν ἄνθρωπος ἦτο ὁ δεύτερος, ὁ ὁποῖος μετεποιεῖ τὰ οἰαδήποτε προοδευτικὰ κοινωνικὰ σχήματα εἰς ἀκατάβλητον καὶ ἀκραϊφνὴ ἐθνικισμόν. Ἐὰν ὁ βιολογισμὸς ἀνέπτυξεν εἰς τὸν Βλαστὸν τὴν φασιστικὴν διάθεσιν, ὁ οἰοσδήποτε φασισμὸς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Δραγούμη μεθίστατο εἰς σοσιαλδημοκρατίαν. Ὁ πρῶτος ὑπῆρξε πρωτοελληνικὸς φυσικὸς τύπος Γραικοῦ, ὁ δεύτερος ἦτο ὁ προοδευτικότερος ἠθικὸς ἀναβαθμὸς τῆς πορείας τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθισμού.

*Γιάννης Βλαχογιάννης.*¹ Μεταξὺ τοῦ Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ ἓνα ἀτελέστατον καὶ παντελῶς ἀπροβλημάτιστον λογιωτατισμόν, καὶ τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, ὁ ὁποῖος ἀναγεννᾷ ὑπὸ ἀστικὴν μορφήν τὸ 1821, δὲν παρεμβάλλεται ὁ ταξικὸς Γεώργιος Σκληρὸς, οὔτε ὁ *δοθόδοξος* Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἰς τὸν Καμπούρογλου δὲν ὑπάρχει κἀν ἡ ὑποψία τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν, ὅπως συστηματικὰ τὴν ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Γεώργιος Σκληρὸς εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα. Ἀντιθέτως, εἰς τὸ ὑποσυνείδητον τοῦ Βλαχογιάννη ὑφίσταται αἱ ταξικαὶ ἀποχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι μετ' ἀποστέρησιν καταδικάζονται ἐν ὀνόματι ἐνὸς ἀνδρουμένου *νεοαστισμοῦ*, αἰτούντο νὰ οἰκειοποιηθῇ καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἀταξικὰς ρίζας τοῦ 1821. Οὕτω αἱ ἐθνικαὶ ἀταξικαὶ ρίζαι προσεγγίζονται, καθορῶνται ὑπὸ τὸν φακὸν τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδὴ πρωτογόνως καὶ ὄχι οὐσιαστικῶς, οὐδέποτε δὲ μὲ πνεῦμα συγκαιρινόν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Βλαχογιάννης ζῇ τὴν ψυχολογίαν τῶν ἡρώων τοῦ μεγάλου ξεσηκωμοῦ. Κατὰ κάποιον τρόπον ἡ ἰδίᾳ ἀκριβὴς ἀπόστασις χωρίζει τὸν Βλαχογιάννην ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντην, τὸν ἐρημίτην, ὁ ὁποῖος ζῇ τὸ Βυζάντιον ὡς ἀνάμνησιν, διὰ νὰ τὸ προβάλῃ ὡς προσδοκίαν. Ὡς «κλέφτης ληστοφυγοδικῶν» εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν τῆς μεταβαρικῆς Ἑλλάδος ἐνέσκηψεν ὁ Βλαχογιάννης, ἦτο δὲ μία «ἐθνικὴ ἐξαιρέσις», ἡ ὁποία περισυνελέγη ἀπὸ ἀνευθύνους ἀστούς διὰ νὰ τὸν χρησιμοποίησουν ὡς τεκμήριον ἀποδείξεως τοῦ «ἐλληνισμοῦ» τῶν. Οἱ νεοέλληες ἡγετικοὶ ἀστοὶ τῆς βενιζελικῆς ἐποχῆς εἶχον τὸσον ἀμφισβητουμένην τὴν ἐλληνικότητά τῶν, καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς ἐντονωτέρας ἀστικῆς τῶν συνειδήσεως, ὥστε ἔπρεπε νὰ γεφυρώσουν τὴν ἀντίφασιν τῶν αὐτῶν μὲ ἐμβλημα ἀγνόητος, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπελγείν ὁ Βλαχογιάννης. Ὡς ἄνθρωπος, ἦτο ὁ ἀγνὸς φουστανελλοφόρος τὸν πνεύματος. Οὕτω ἄλλωστε ἐξηγεῖται καὶ ὁ βενιζελισμὸς του. Ὡς τὸ 1821 ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀστικοῦ βενιζελι-

1. Γ. Βλαχογιάννης, εἰς «Βασικὴν Βιβλιοθήκην», Ἀθήναι (1955), τόμος 28, σσ. 229-294.

σμοῦ ὁ Βλαχογιάννης ἦτο τὸ πρόσχημα τῆς ἐλληνικότητός του (μιάς ἐλληνικότητος ἀναποδείκτου, ἐφ' ὅσον εἶχεν ἥδη καταστῆ οἰκονομικῇ). Συνεπῶς, μὲ ἐμβλημα τὸν Βλαχογιάννην ὁ ἀστικὸς βενιζελισμὸς ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ συλλειτουργηθῇ μετὰ τὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία δι' αὐτὸν ἔχει φορμαλιστικὴν σημασίαν.

Ἐνταῦθα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι, ἐνῶ μὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Γουδὶ ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς ἐπιβάλλεται τῆς κοινωνιακῆς Ἑλλάδος, ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν ὀπισθοδρομεῖ ἀνεπανορθώτως τὸ αἷτημα κοινωνικῆς μας ἀναγεννήσεως. Διὰ τὴν εἰς τὴν ἀτομικιστικὴν Δύσιν, ἐνθα αἱ κοινότητες ἐξημελώθησαν ἀπὸ μίαν ἀστικωτέραν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας καὶ ὡς κέντρα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, ἡ πρὸς τὸν φιλελευθερισμόν ἐξέλιξις ὑπῆρξεν εὐλογος καὶ νόμιμος διαδικασία. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα, ὅπου αἱ κοινότητες ἰδρύθησαν ὡς ἐθνικὸι σύνδεσμοι ὁμοεθνικῶν καὶ ὁμοδόξων, λυτρούμεναι εἰς τὸ ἀξίωμα «ὄλοι γιὰ τὸν ἕνα καὶ καθένας γιὰ ὅλους», οἱ ἄνθρωποι εἶχον κοινωνικῶς ἀπελευθερωθῇ μέσα εἰς τὴν κοινότητα, διὸ καὶ ἡ εἰσδοχὴ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀποτελεῖ ἀνασταλτικὴν διαδικασίαν, ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ πρόοδον. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἐφ' ὅσον αἱ ἐλληνικαὶ κοινότητες ἰδρύθησαν ἀπὸ *ἐθνικῶς λόγους*, πραγματοποιοῦσαι μὲ εὐαριθμὸν ἔστω ἐξαιρέσεις τὸ κοινοβιακὸν αἷτημα, εἴτε ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀλληλεγγύης τῶν ραγιαδῶν, εἴτε ἐκ τῆς κοινότητος τῆς μοίρας τὴν ὁποῖαν ἐπέβαλλεν ἡ αὐθαίρεσις τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, ἡ «ἀποκάλυψις» τοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς Δύσεως διωχέετο τὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν πρὸς μίαν ἐννοίαν αὐτόχρημα εὐδαιμονιστικὴν καὶ ἀστικὴν, αὐτὴν δὲ κυρίως ἴθλεον ὁ Βλαχογιάννης νὰ ὑπηρετήσῃ. Ἐλλειψις εὐρύτερας ἱστορικῆς αὐτοσυνειδήσεως, δίχως κατανοητικὴν ἐρμηνείαν τοῦ 1821, μὲ κοινωνικὴν δεοντολογία ἀφορητῶς ἀτομικιστικὴν (στενὸς ἀστικὴν) καὶ συνεπῶς μὲ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τυφλὴς ὑποδουλώσεως εἰς τοὺς ξένους, προβάλλεται εἰς τὴν πνευματικὴν ἀγορὰν αὐτὸς ὁ σκληροτράχηλος καὶ ἀπειλητικὸς ἀστὸς τοῦ '21. Ἐνθ' ἐπῆναι τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ παληκαριοῦ, τελικῶς ὁ ἀστικὸς—δημοτικιστῆς αὐτός—ὄχι ἓνα πολιτικόν, ἀλλὰ τεχνικὸν νεοφανισμὸν, χάρις εἰς τὰς δολοπλοκίας τοῦ ὁποίου θὰ διησφαλίζετο ἡ καθεστηκυῖα τάξις μακρὰν παντὸς ἠθικοῦ ὁράματος. Ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο «Κλέφτης» τοῦ Μεγάλου Σηκωμοῦ, ἐνθ' ὑπερέβαινεν ἐντὸς τοῦ ὁστούς, διὸ καὶ συνέχευε νὰ διδῇ ἀκεραίαν τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὸ κίνημα τοῦ Γουδὶ· ἐθεώρει ἑαυτὸν ὅτι ἦτο Λαός, ἐνθ' ἀντιθέτως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀγνὴ φάσις τοῦ φραγκοντυμένου λογίου, τὴν ὁποίαν ἐγκατέλειπεν ἡ βυναροκρατία.

Ὅση ἀπόστασις χωρίζει τὸν δημοτικιστικὸν φορμαλισμόν ἀπὸ τὸν λογιωτατισμόν, τὴν ἀκριβὴς ἦτο καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀπόστασις ἡ ὁποία διεχώριζε τὸν

Βλαχογιάννην ἀπὸ τὸν λογιωτατισμὸν τῶν συγχρόνων του. Οὐδέποτε διανοήθη ὁ νεοελληνικὸς φερελισμὸς νὰ βίωσιν ὑποστασιακῶς καὶ νὰ ἀναπλάσῃ ἐκσυγχρονισμένους τὴν νεοελληνικὴν παράδοσιν. Κομματικῶς μόνον ἐκαβγάδιζε διὰ τοὺς τόνους καὶ ρητορικῶς ἀνεφέρετο εἰς τὰ σύμβολα τῆς παραδόσεως, χωρὶς νὰ δυνήθῃ ποτὲ νὰ ἀρθῇ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς κατάφασιν. Μὲ ἡθικὴν ἔνδειαν ὀσιπλοῦντων οἱ νεοελληνεῖς ἄστοι διανοοῦμενοι, ὀρεσιγενεῖς ἢ «σοφιστευμένοι», προδίδοντες τὴν ἀγροτικὴν τὴν προέλευσιν, οὐδέποτε ὑπερεκέρασαν τὸ λογιωτατικὸν σύνορον, καὶ ὅταν ἀκόμη ὡς δημοτικισταὶ αὐτοαπεκαλοῦντο «ἐλληνοκεντρικοί». Αὐτοὶ δὲ οἱ ἴδιοι οἱ «ἐλληνοκεντρικοί»—οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ οἱ πλέον ἐνδιαφέροντες—εἰς τὴν μεγίστην τῶν πλεινότητά δὲν διέθετον κανενὸς εἶδους κοινωνικὴν ἀγωνίαν. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη τὴν ἀπέκτον, ἀπὸ ἑλλειψιν καθολικωτέρας παιδείσεως, ἐπετύγχανον δι' ἐνὸς καὶ μόνον, πλὴν ὅμως ἐπικινδύνου, ἄλματος τὴν μετάσταςιν τῶν εἰς τὸν κομμουνισμὸν. Εἰς τὰς βαλκανικὰς ἢ βιομηχανικὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τὰ σύνορα τῆς ἀκραίας ἀντιδράσεως καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι συγκεχυμένα. Ὅσον εὐκόλος εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πόλου πρὸς τὸν ἄλλον, τόσον δυσκόλως ἐπιτυγχάνεται ὁ προσανατολισμὸς τῶν εἰς προηγουμένας κοινωνικὰς μορφάς, ὡς τὸ κοινόβιον, αἱ ὁποῖαι εὐθυγράμμως πηγάζουσιν ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἢ τῆς κοινοτικῆς ζωῆς. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ μόνον ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βαλκανικὸς ἔθνικισμὸς δὲν ἡδυνήθη πνευματικῶς νὰ ἀνανεωθῇ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν κοινωνικὴν ἀνασυνταξίν του, ἀντιθέτως πρὸς τὸν βαλκανικὸν κομμουνισμὸν, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Τίτο ἐπεχείρησε νὰ οἰκιοποιηθῇ τὰς ἔθνικὰ σύμβολα καὶ νὰ ὑπερκεράσῃ τὸν στόχου τῆς ἔθνικης πολιτικῆς τῆς Κεντρο-Δεξιᾶς.

Ὁ βαλκανικὸς ἔθνικισμὸς, εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, περιήρχετο ἀλληλοδιαδόχως εἰς τοὺς ἄστούς καὶ τὸ προλεταριάτον, εἰς τὴν ἀσπερόεσσαν καὶ τὸ σφυροδρέπανον, εἰς τοιοῦτο μάλιστα κοινωνικῶς ἀνεξήγητον σημεῖον, ὥστε ὁ Τίτο εἰς τὴν μακεδονικὴν πολιτικὴν του νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ὑπέρτερον τοῦ Μιχαήλοβιτς, ἐνθ' εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο κατ' ἐξοχὴν παραδοσικοί, ὡς ὁ χωρικὸς στοχασμὸς τοῦ Β. Ρῶτα καὶ ὁ Σικελιανὸς τοῦ «Ἀλαφροῖσκιωτου», προσεχώρου εἰς τὴν μαρξιστικὴν ἄριστηρον (ἄνευ μάλιστα ἀντιστοιχίῶν ἐπεκτατικῶν αἰτημάτων, ὡς ἐκείνων τοῦ Τίτο). Ἐλεψε παντελῶς ἡ παιδεία εἰς τοὺς ἐλληνοκεντρικοὺς καὶ ἡ παράδοσις ἀπεσκορακίσθη. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ λόγιου περιωρίσθη εἰς τὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν τῆς λαϊκῆς χωρικῆς ζωῆς (δημοτικισμὸς) ἢ εἰς τὸ συντακτικόν (καθαρευουσιανισμὸς). Συνεπεία τούτου, ἡ δυτικὴ ἀνεμοφιλολογία τῆς παρακμῆς εἰσήλασε βιαίως εἰς τὰ κράτη τῶν βαλκανίων χοιροβοσκῶν, οἱ ὅποιοι ἐσπούδαζον Proust, ἀντὶ νὰ μελετοῦν καὶ νὰ ἐμπνέωνται ἀπὸ τὴν σοσιαλιστικὴν ἔκφρασιν τῆς ἐλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, προ-

ετίμων τὸν ἐμφύλιον πόλεμον· ἀντὶ δὲ νὰ πραγματώσουν τὴν ἰσότητά τῶν ἀγαθῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν ἐδίδασκεν ὁ χριστιανισμὸς τῶν πρώτων αἰώνων ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινότης, μετέφεραν τὸ ταξικὸν μῖσος καὶ τοὺς καπνοὺς μιᾶς ἐπαναστάσεως δῆθεν νέας, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη πραγματοποιηθῇ κατ' ἀληθινώτερον τρόπον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν μετ' αὐτὸ συνεχισθεῖσαν κοινοβιακὴν ζωὴν τῆς τουρκοκρατίας.

Ἐπὶ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς δυσχερὲς δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξις εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἀπετέλεσεν ἀληθῆ πνευματικὴν πρωτοπορίαν, καὶ τοῦτο συνέβη καθ' ὅλας περίπτους τὰς ἱστορικὰς αὐτῆς φάσεις.

Διὰ τὸν συνετελέσθη τὸσον εὐχερὲς ἡ ἀφελῆς μετὰστασις τὴν νεοελλήνων ἀστών ἀπὸ τὸ καθεστὸς τοῦ Μεταξᾶ εἰς τὸ καθεστὸς τοῦ ΕΑΜ, ἀπὸ τῆς ΕΟΝ εἰς τὴν ΕΠΟΝ. Οἱ περισσώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς ἡσυχίας ἱστορικῶς ἀσυνειδητοποίητοι, μετ' σχῆμα σκέψεως κατ' ἐξοχὴν ἀφελές.

Μεταξὺ Γεωργίου Σκληροῦ, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐπαναστατικὴν κοινωνικὴν ἐξωστρέφειαν, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τὴν γηγενῆ ἐσωστρεφῆ ὀρθοδοξίαν, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Βλαχογιάννην. Κύριος ὅμως ἐκπρόσωπος τῆς τρίτης αὐτῆς τάσεως εἰς τὴν ὁποῖαν ἐντάσσεται καὶ ὁ Βλαχογιάννης εἶναι ὁ ἴων Δραγοῦμης.

Ἡ ἀπόστασις τοῦ Δραγοῦμης καὶ ἀπὸ τὰ δύο ρεύματα εἶναι ἰσομερής. Χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύνθεσιν, τὴν ἐπιζητεῖ. Συνέχεια τῆς πορείας Δραγοῦμης εἶναι ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης. Τοποθετεῖται ὅμως εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα τοῦ δραγουμισμού, καθ' ὃ βενιζελικός.

Οὗτω ἡ ὁμάς τῶν φιλελευθέρων ἐλληνοκεντρικῶν (Βλαστός, Πάλλης, Βλαχογιάννης) ἐδίδασκε μίαν πρωτόγονον ἐξωτικὴν κοινωνιολογίαν καὶ δὲν διεσταυρώθη μὲ τοὺς κοινωνικοὺς προβληματισμούς. Ἀδυνατήσασα νὰ ζήσῃ ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπαναβιώσῃ τὰς κοινωνικὰς παραδόσεις ἐκσυγχρονισμένους, μετεπειθήθη εἰς φοκλοκρικὸν πρωτογονισμὸν ἢ φερελισμὸν σύστοιχον πρὸς τοὺς ἐπιδημικοὺς καθαρολόγους—ἀδύναμος νὰ καθοδηγήσῃ τὸν λαὸν πρὸς εἰδὸς τὴν νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Γιάννης Ἀποστολάκης.¹ Ὁ πνευματικῶς βαρύτερος τῶν φιλελευθέρων ἐλληνοκεντρικῶν ὑπῆρξεν ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης. Οὗτος ἠσθάνετο ὅτι ἐπασχεν ἀπὸ ἐνέργειαν, διότι παρέδερνεν εἰς χῶρον ἔθνικῶς κενόν, διὸ καὶ ἐπέζητι ριζικὴν εὐθύγραμμον ἀντιμετώπισιν τῆς νοθείας. Ἐξ ἑνὸς ἐνὸς λαὸν ἀγνοοῦντα παντελῶς τὴν παράδοσιν του, δι' αὐτὸ καὶ ἡγανέκει, καταλαμβάνετο ὑπὸ σφοδρὰς δυσανεκείας, διότι ὡς διανοούμενος ἦτο ἡγανκασμένος νὰ ἀναληφρῇ τὸν χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον ὁ λαὸς ὑπελείπετο. Ἀλλ' ὁ ἴδιος

1. Γ. Ἀποστολάκης, *Ἡ ποίησις στὴ ζωὴ μας*, Ἀθήνα 1923.

δεν είχε διάθεσιν να σταυρωθῇ. Ὁ Ἀποστολάκης ἦτο ὁ ἴδιος λαὸς μὲ προβυζαντινὰς πνευματικὰς καταβολὰς εἰς τὰς ρίζας του, δι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπεζήτητε κανενὸς εἰδους μελαγχολικὴν σταύρωσιν εἰς τὸ Ὅρος τῶν Ἑλαίων ἢ τὸν Γολγοθᾶν. Ἀντελήφθη ὁμῶς ὅτι ἔπρεπεν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ κυρίως πεδίου νὰ καταπολεμήσῃ τὴν «νεοελληνικὴν πραγματικότητα» ὡς τὴν πλέον ἀδίστακτον ποσότητα. Ταυτοχρόνως πικρῶς συνειδητοποιοῖ ὅτι ὡς μόνῃ ποιότητι παρέμενεν αὐτὸς ὁ ἴδιος. Τραγικῇ, ἐκκωφαντικῇ σκηνῇ, ἡ ὁποία διαδραματίζεται εἰς τὴν συνείδησιν ἐνὸς ὑγιоῦς ἀνθρώπου, ἔχοντος ἐπίγνωσιν τῆς μηδαμινότητός του καὶ προβυζαντινὴν κλασικὴν ἀρθρωσιν εἰς τὸν λόγον του.

Ὁ εὐθύγραμμος δημοτικὸς λόγος δὲν ἔμπορεῖ νὰ ζήσῃ τὴν διχοστασίαν τῆς ὑποστασιακῆς ψυχῆς τῆς Εὐρώπης. Διὸ καὶ ὁ ἀσοφίστευτος ἀντιτίθεται πρὸς τὴν διόγκωσιν τοῦ «ἔσμου»—αὐτοῦ τοῦ κονιορτοῦ τῆς συμβιβασμένης πνευματικῆς ζωῆς—καθίσταται ἀψῶς δι' αὐτὸ καὶ προβάλλεται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του ὡς «ὑστερικὸς» καὶ «θρασυτάτος», ὡς «παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν». «Τζουτζέδες τῆς Δύσεως» ἀπεκάλει συλλήβδην ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του ὁ Ἀποστολάκης ὅλους τοὺς ἀρχιεπίδωας καὶ νομικιστάς, οἱ ὁποῖοι μορφῶνουν σχολαστικῶς τὴν ζοῆν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πνεύματος χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐμπνεύσουν πίστιν εἰς ἰδανικά, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν οἱ ἴδιοι πρότυπα ζωῆς ὡς ἠθικαὶ προσωπικότητες, ἰδίως χωρὶς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν νεοελληνικὴν ἀναγέννησιν. Οὕτω καὶ πάλιν ἀπεκάλυπτεν ὅτι ἔπρεπε νὰ μείνῃ βαθύτατα μόνος.

Ἐπρεπε νὰ αὐτοσταυρωθῇ *Ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε δρᾶμα*, ἔπρεπε νὰ σηκώσῃ εἰς τοὺς ὤμους του τὴν εὐθύνην τοῦ νεοελληνικοῦ μύθου, *χωρὶς νὰ εἶναι φιλόσοφος*. Εἶναι τῆς μοίρας τοῦ τόπου αὐτοῦ κάθε «ἰδέα ριζιμιᾶ» νὰ ἀνθίξῃ ἐπὶ αἰμάτων. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν δρᾶμα, ὅταν ἱστορικῶς ἀποκτήσουν συνείδησιν, ἀντιλαμβάνονται ὅτι τοὺς ἀναμένει ἡ σταύρωσις. Οὕτω ὁ Ἀποστολάκης «δυνάμει» εἰσῆλθε κατά κάποιον τρόπον εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ γερὸς ἄνδρας μὲ τὴν προβυζαντινὴν ἀρθρωσιν, ἐφ' ὅσον ἀπεκλεισθῇ καὶ ἔμεινε μόνος, ἐνῷ γύρω του συμφύρεται ὁ «ἔσμος», ἤρχισε νὰ προβάλλῃ τὸ Συναίσθημα ὑψηλότερον τοῦ Λόγου, τὴν Πίστιν ὡς μοναδικὸν τρόπον κατανοήσεως αἰσθητικῆς. Τὸ δορικὸν στοιχεῖον τοῦ «κακοτράχαλου ἀγωνιστοῦ» ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὴν «γλυκεῖα ἀθωότητα τοῦ παιδίου», εἰς τὸ αἶτημα «ἀλληλεγγύης πρὸς τὸν διπλανό μας». Ὁ ἀντάρτης ὥφειλε νὰ αὐτοαπομονωθῇ, νὰ «στοιχειώσῃ» μὲ τὸν χριστιανισμόν καὶ ἐκτιμῶν τὴν προφητικὴν ὁμῆγυριν τοῦ Gundolf καὶ τοῦ George νὰ ζήσῃ ἀνήσυχος, διχασμένος, ὁρμητικὸς καὶ καταλυτῆς, μεταφυσικὸς καὶ δορικὸς ταυτοχρόνως. Ἡ εἰσβολὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀποτελεῖ, ἐν τούτοις, δι' αὐτὸν ἠθικὴν διχοστασίαν, διότι τὸ σῶμα του ἀσυνειδήτως ἔλκεται ἀπὸ τὴν Μητέρα Γῆν.

Μίαν τοιαύτην διχοστασίαν δυσκόλως ἡδύνατο νὰ τὴν ζήσῃ ἡ λαϊκὴ ἑλληνικὴ ψυχὴ, ἡ ὁποία ἔχει ἓνα ἅπλουν καὶ στερεὸν νόμον ζωῆς, ὡς ἑλληνικὴ φύσις. Ἡ διχοστασία αὕτη ὠδήγησεν εἰς ἠθικὰς κρίσεις καὶ ἑσωτερικὰς ἀντιθέσεις τὸν Ἀποστολάκην. Καὶ ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἀρχεῖται διευρυνόμενον τὸ δρᾶμα του.

Ἀπλοῦς, ἀσοφίστευτος ἄνδρας, τοῦ ὁποῖου τὸ ἦθος τῆς ζωῆς προήλθεν ἀκέραιον ἀπὸ χῶμα ἑλληνικόν, ἔπρεπε νὰ ζήσῃ δρᾶμα χωρὶς τὴν θέλησιν του, καὶ τοῦτο διότι τὸ ἔθνος ἔσπερειτο *Μνήμης* καὶ ἔχει τὴν φυσικὴν ἱστορίαν του ἐπέκεινα ἰδανικῶν. Ὁ «παρὰμυθὰς» ἔπρεπε νὰ ἀναχθῇ εἰς μυθοποιόν, ὁ κακοτράχαλος ἀντάρτης ὥφειλε νὰ διδάξῃ Προφητικὴν, τὴν πλαστικότητα τῆς Φύσεως ἔπρεπε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ μαρτύριον τῆς Ψυχῆς. Μία τοιαύτη δόνη ἦτο *βαρεῖα θητεία*, δοκιμασία ἀβάστακτος διὰ τὸ πνεῦμα ἐνὸς φουστανελλοφόρου.

Ζῶν αὕτην ἀκριβῶς τὴν διχοστασίαν ὁ Ἀποστολάκης οὐδέποτε ἔπαυσε προτρέπον μὲ παρρησίαν ἀκαμπτον καὶ ἀσοφίστευν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐπαυαβιάσουν τὸ πνεῦμα τοῦ «Μεγάλου Σηκωποῦ», τὸ ἀρρενωπὸν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, καὶ νὰ ἔχουν μέτρον συγκρίσεως τὸ ὑψηλὸν πνευματικὸν ἦθος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Οὕτω πῶς ἐσκέφθη ὅτι ἡδύνατο νὰ προσγειώσῃ ἀναγκαστικῶς τοὺς συγχρόνους του εἰς ἓν εἶδος νεοελληνικοῦ χριστιανισμοῦ. Οὕτω πῶς καὶ ὁ Καποδίστριας, μόλις ἐφθασεν εἰς τὸ Ναύπλιον, ἐκάλεσεν εἰς τὴν φρεγάδαν του τοὺς ὀπλαρχηγούς—γράφει ὁ Θείριος—καὶ τοὺς λέγει: «Ἡρώες! Κολοκυθία! Ψεῦτες καὶ κλέφτες εἰσθε ὅλοι σας!» Κατ' ἀνάλογον τρόπον φέρεται καὶ ὁ Ἀποστολάκης εἰς τὴν ἔθνικὴν πολιτικὴν καὶ παιδείαν μας. Βλέπει εὐκρινῶς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ δὲν ἀναπτύσσει τοῦ λαοῦ τὰς δυνάμεις, οὐτε ἰσχυροποιεῖ τὰς ἐκδηλώσεις πρὸς τὰς ὁποίας τὸν ὠθεῖ ἡ ἰδιοσυγκρασία του, ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρ του. Ἡ τελειοποίησις τοῦ λαοῦ εἰς ἔργα τὰ ὁποῖα αὐτὸς προτιμᾷ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὁμαλὴν ἀνάπτυξιν. Καὶ τότε ἀκριβὸς ὁ ἔθνομιστὸς ταυτίζεται μὲ τὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ τοιαύτη δόνη δὲν συνέχει τὴν «ἡγεσίαν», ἡ ὁποία θέλει ἀπλῶς «νᾶναι στὰ πράματα». Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀνυπόφορον εἰς τὸν Ἀποστολάκην. Καὶ ἀκονίζει τὴν ὕβριν του, ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν «κομψῶν σοφιστῶν» τῆς «ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνιολογίας».

Αὐτὸς ὁ μαγκουροφόρος τοῦ «κακοτράχαλου Μοριᾶ» δὲν εἶναι συνεχιστὴς τοῦ καντανιανοῦ, οὐτε ἰδεοκράτης. Δὲν εἶναι ἴσως οὔτε George. Δὲν ἐπρόλαβεν ἀκόμη νὰ γίνῃ ἀστός, καὶ ἀπέμεινε ὡς ὁ *τελευταῖος* τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ ἀρματολικοῦ πνεύματος τοῦ 1821. Μεταξὺ Ἀποστολάκη καὶ ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οὐδὲν μεσολαβεῖ. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ὑπάρχει *κενὸν* εἰς τὸ δεύτερον ἡμῖς τὸν παρελθόντος αἰῶνος. Διότι ὁ Ἀποστολάκης δὲν ἐγεννήθη, ἀλλὰ «ἐξεπετάχθη» ὡς περιέργως *ἐξαίρεσις ὑγείας* ἐντὸς τῆς παρασιτικῆς ἀτμο-

σφαίρας τῆς «φραγεμένης Ἀθήνας». Καί ἀκριβῶς διότι εἶναι περίεργος, ἀφύσικος ἐξαιρέσις ὑγείας ἐν τὸς τοῦ τέλους, δι' αὐτὸ φυσικὸν ἦτο νὰ παραβλαφθῇ ἡ κοινωνικὴ του ἀκεραιότης, ἰδίως ἡ ὀρθότης τῶν κοινωνικῶν του προσανατολισμῶν. Ἐνθ' ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Εὐρώπης «σοσιαλιστής», συντόμως κατέστη κοινωνικῶς «ἀστός», χωρὶς νὰ ἔχη βαθύτεραν ἐπίγνῳσιν τῶν κοινωνικῶν ἀδυναμιῶν του. Δὲν κατενόησεν ὅτι ἡ ἐλληνικότης ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνικῆς δὲν εἶναι ἄρνησις, οὔτε συντηρητισμός. Εἶναι, ὡς ἀκριβῶς ὁ δημοτικισμός εἰς τὴν συνείδησιν τῶν πρώτων του φορέων, ροπή πρὸς δημιουργίαν νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, νεοελληνικοῦ πνεύματος, ἀξιοποίησις τῆς ἀταξικῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος καὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης (*ταξική δικαιοσύνη* ὡς αὕτη προβάλλεται ἀπὸ τὴν καθολικότητα τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συνθηκῶν καὶ ἐδαφικῇ ἀεραερίῳσις).

Ῥωθεῖται πρὸς μίαν πολεμικὴν κατὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀκατανόητον (δι' ὅσους ζοῦν συνειδητῶς τὸ κοινοβιακὸν πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας). Καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι δὲν κτυπᾷ τὸν σοσιαλισμὸν ὡς προῖόν τῆς εὐδαιμονιστικῆς Δύσεως, ἀλλ' ὡς αἷτημα δικαιοσύνης, ἀπὸ σκοπιᾶς πλήρως εὐθυγραμμισμένης πρὸς τὴν ἀστικὴν θέσιν. Συνέχεται τοὺς Ἕλληνας «σοσιαλφιλόλογους» ποὺ φοροῦσαν φιογκάκια καὶ σμόκιν» μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ἐλληνικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ ὁποία δὲν εἶναι «καπελαδοῦρα καὶ δημοσιοῦπαλληλὶς» ἀλλ' ἀκέραιον αὐτὸ τοῦτο αἷτημα τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ἐνὸς μεγάλου λαοῦ, τὸν ὁποῖον βαρύνει μεγάλῃ ἱστορικῇ συνείδησι καὶ κληρονομίᾳ. Τὸν Ἀποστολόκην παρηκολούθησεν ἡ ἀσθένεια τῶν συλλεκτῶν: ὁ κοινωνικὸς συντηρητισμός, ποιά τις ἐξαστικοποίησις, ἡ ὁποία ἦτο ὅλας ἀντίθετος πρὸς τὴν κοινοτικὴν συνείδησιν τῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξῆσεν ὡς δρᾶμα ὁ Συκουτρῆς—καὶ εἶναι τὸ μειονεκτικόν του σημεῖον—ὁ Ἀποστολάκης δὲν ἠδυνήθη κἀν νὰ ὑποπείσῃ, ἀπὸ ἑλλειψιν γενικωτέρας κοινωνικῆς παιδείας. Δηλαδὴ δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ κοινωνικὴ στάσις του ὑπῆρξεν ἀντίθετος, θὰ ἔλεγον ἀντιφατικὴ, πρὸς τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις τῆς φιλολογικῆς του τοποθετήσεως. Οὕτω πῶς ἐξηγεῖται καὶ ὁ βενιζελισμὸς του. Εἶναι προτὶν τῆς φουταελλοφορικῆς πολιτικῆς του συνειδήσεως, ἐξωστρέφεια ἐνὸς διανοουμένου, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴν μαθητείαν του εἰς τὸν George καὶ τὸν Karlayl, δὲν ἠδυνήθη, ὡς καὶ ὁ Ψυχάρης, νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐδίδασκε γεωγραφίαν ἀντὶ ἠθικῆς. Ἡ ἀδυναμία μεταποίησεως τῆς πολιτικῆς εἰς πνεῦμα καὶ ἡ συνεπεία τούτου σχηματισθεῖσα ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ συνείδησις τῶν ἐλληνοκεντρικῶν ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ μὴ στεγασθοῦν αἱ ἐν ἀνόδῳ κοινωνικαὶ δυνάμεις ὑπὸ προοδευτικὴν τινα πολιτικὴν ἔκφρασιν τῶν ἐλληνοκεντρικῶν ἀντιθέτως, μάλιστα, ἐκ τῆς ἀκατανόησις τῶν τελευταίων ἐστράφησαν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν, μοιραῖον ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ ἐξηγήσιμον φαινόμενον, τὸ

ὁποῖον ἐκλόνισε τὴν πρὸς τὰς κατωτέρας τάξεις προσέλασιν τῆς ἐθνικῆς παρατάξεως.

ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΚΟΙ

Οἱ παρεμβατικοὶ τῆς ἐλληνικότητος παρακολοῦθον τὴν ἀναπτύξιν τῶν φασιστικῶν ἰδεῶν καὶ εἶναι πνευματικὰ τέκνα τοῦ μεσοπολέμου. Ἀδυσώπητος ἀντικομμουνισμός, ἀρνητικὴ κριτικὴ τῆς συγχρόνου τῶν πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς Ἑλλάδος, κραυγαλέον αἷτημα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν, ὑπερτίμησις τῆς σημασίας τοῦ κράτους καὶ δημιουργικὴ σύνθεσις τῆς διγλωσσίας (καθομιλουμένη) εἶναι τὰ κυριώτερα αἷτημά τῶν. Ὁ δημοτικιστὴς Ἰωάννης Μεταξᾶς ἐντάσσεται εἰς τὴν κίνησιν τῶν, ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἴστανται ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς καὶ ὁ Φῶτος Πολίτης.

*Ἰωάννης Συκουτρῆς.*¹ Τὸν διάλογον τυποκρατίας καὶ μαρξισμού ὄχλει σοβαρῶς περὶ τὸ 1930 ἡ παρέμβασις τοῦ Συκουτρῆ ὡς ἀνατροπέως. Ἡ σπαρτιατικὴ παρούσα του ἀναταράσσει τὰ λιμνάζοντα ὕδατα τῆς «πνευματικῆς» μας ζωῆς καὶ ἡ καθαυτὸ ἡγετικὴ μορφή του ἀκονίζει δραματικῶς τὸ σκληρὸν αἷτημα τῆς καθολικῆς ἀναπλάσεως τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ. Ἐξὼ ἀπὸ κάθε ἀστικὸν συμβιβασμὸν, μὲ ὁργανωτικὴν ἱκανότητα πολιτικῶν, θεληματικότητα Σπαρτιάτου καὶ ἡφαιστειογενῆ ἰδιοσυγκρασίαν ἀναμωρωτοῦ, φέρει τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν του: νὰ ἐξυπνᾷ συνειδήσεις, νὰ συνειδητοποιῇ τὴν γεφύρωσιν τοῦ νέου μετὸν βυζαντινὸν καὶ τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμὸν. Καὶ δίδεται ἀφιλοκερδῶς εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν, μὲ τὴν πολυμέρειαν ἡ ὁποία χαρακτηρίζει πάντοτε τὴν ἀπέραντον μοναζιάν. Εἶναι τὸσον «πολυμερής», ὥστε νὰ τὸν εὐρίσκουν πολυπράγμονα ὅσοι μετροῦν τὸν πλοῦτον τῶν ἐκλεκτῶν φύσεων μετὸν πενίαν τὴν ἰδικὴν τῶν, ὅσους δὲν ἀφίνει ὁ φθόνος νὰ ἀναγνώρισουν εἰς ἕνα τῶν συγχρόνων τὸν ὁλβον τῶν ἀγαθῶν τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἐκεῖνοι. Καὶ ἀκριβῶς διότι ἔχει τῆς ἀνωτερότητος τοῦ ἐπὶγνῶσιν εἰς ἐν κλίμα βαλκανικῶς κατώτερον καὶ ἠθικῶς ταπεινόν, δι' αὐτὸ καὶ ἀποδέχεται ὅλας ἐχαρίστωσας τὸν πολυμερῆ πόλεμον, τὸν ὁποῖον ἀντικρίζει ὡς κάθαρσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς σύμβολον νίκης. Ὁ πόλεμος εἰς τὸν ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ ἡ νίκη καὶ ὅχι ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἡ ἀπαραίτητος τροφή του. «Ἡ ἐπιτυχία δὲν εἶναι πάντοτε νίκη» εἶναι νίκη ἐξωτερικῇ, ἐξωτερικὸς πλουτισμὸς εἰς ἐπιτεύγματα καὶ κέρδη. Ἐνθ' ἡ νίκη συνυπάρχει κάλλιστα μετὸν ἀποτυχίαν εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, καθὼς ἡ ἀποτυχία τῶν 300 εἰς τὰς Θερμοπύλας.»

Αὐτὸς ὁ ἀδιάλλακτος τύπος τοῦ Σπαρτιάτου πολεμιστοῦ ἔχει ἀκριβῇ ἐπὶγνῶσιν ὅτι μόνον τῆς ἠθικῆς του ἀνδρείας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθολικῆς δειλίας καὶ ἀνευθυνότητος τῶν πέριξ. Ἀκόμῃ καὶ ἐκείνων οἱ ὁ-

1. Ι. Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ ἄρθρα*, Ἀθήναι 1956.

ποιοι ἐξ Ἰσου δειλοί, ὥς διδάσκαλοι, προσωρινῶς τὸν πλαισιώνουν, διὰ τὴν συμβιβασθῆναι ἐκ τῶν ὑπέρτερων μὲ τοὺς δύο πόλους τῆς φορμαλιστικῆς ἀντιμαχίας «τυποκρατίας-μαρξισμού». Ἄλλ' αὐτὸς ὑπερήφανος διεξάγει τοὺς ἀγῶνας τῶν ἰδεῶν ἀπὸ ἐσωτερικῆν ὠρίμανσιν πρὸς τὸ χρέος. Δὲν καταδέχεται νὰ ἀποκτῇ ὁπαδοὺς, ὅσονδήποτε καὶ ἂν τὸ θέλῃ ἡ γοητεία τῶν πιστῶν του. «Εἶναι ἀληθές ὅτι πολλοὶ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ κάνουν προπαγάνδας διὰ τὰς ἰδέας τῶν, σὰν νὰ φοβοῦνται ὅτι δὲν θὰ εἶναι ὀρθαί, ἂν δὲν τὰς ἀνεγνώριζον καὶ ἄλλοι, κατὰ τὸ δυνατόν πολυαριθμότεροι.» Ἄλλ' ἐκεῖνος γνωρίζει «ὅτι σημασίαν δὲν ἔχει τὸ περιεχόμενον τῶν ἰδεῶν ἐνὸς ἀνθρώπου, ἀλλ' ἡ ψυχικὴ δύναμις μὲν τὴν ὁποίαν τὰς κατέκτησε καὶ τὰς κατέχει, ὅχι τὸ τί πιστεύεις, ἀλλὰ τὸ πῶς πιστεύεις ὅτι πιστεύεις.» Ὅτι τὰς θεμελιώδεις, τὰς ζωτικὰς πεποιθήσεις σου ρυθίζει κατὰ βάθος ἡ μοῖρα σου, ὅχι τὰνῶπαλιν. Καὶ ἡ μοῖρα σου εἶναι κάτι ἀπόλυτος προσωπικόν· δὲν μπορείς μήτε νὰ τὸ δανεισθῇς, μήτε νὰ τὸ δανείσῃς.

Τὴν ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σουκουτῆρς διεστάρωσε τὸ ζῆφός του μὲ τὴν νεοελληνικὴν ζωὴν, τὸ κοινοτικὸν ἦθος τοῦ πολεμικοῦ ἄστεως καὶ ἡ κοινοβιακὴ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξιας δὲν ὑπῆρχον. Εἰς τὸ τέλος τῆς πνευματικῆς ζωῆς, περιεπύσσοντο ἢ ἀντεμάχοντο μαρξισμὸς καὶ φορμαλισμός, βολκανικὴ ἀγρυπτεία καὶ θεολογικὴ στενωπὴ, κινήματα ἀνευθύνον τότε συνταγματαρχῶν καὶ ἀκένωτος πολιτικὴ σοφιστεία κοινοβουλευτικῶν «τζίτζιφιόγκων». Ὁ Ἴων Δραγούμης εἶχε τυφεκισθῇ, ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος εἶχεν αὐτοκτονήσῃ, ὁ πόλεμος ἴστατο *παρὰ πόδας* καὶ κατ' ἐξοχὴν «ὥρῳ» μέναι ἡ νεοπλουτικὰ συμφέροντα» ἤρχιζον ἀστικὸς νὰ ἐπενδύουν τὴν ζωὴν μας. Τοιοῦτον κατωτέρων συμφερόντων φορεὺς οὐδέποτε κατεδέχθη νὰ γίνῃ ὁ Σουκουτῆρς. Ἀντιθέτως μάλιστα, γεννημένος μὲ τὴν σθεναράν θέλησιν νὰ δώσῃ εἰς τὸ νεοελληνικὸν χάος μορφήν ἐπέκεινα συμφερόντων, ἤθελε νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ζωὴν μας ἕως τὴν ποίησιν τῆς κοινοτικῆς ζωῆς τοῦ ἀρχαίου ἀστεως καὶ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν του. Τὸ ἰδανικὸν αὐτὸ ἐξωτερικὸς μόνον ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὴν κίνησιν τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, διότι ὁ πολιτικὸς αὐταρχισμὸς του δὲν ἦτο φυλετικὸς, ἐνεπνέετο μᾶλλον ἀπὸ μίαν νεοσπαρτιατικὴν ἀνανέωσιν τοῦ πλατωνισμοῦ. Πέραν τούτου ὁ Σουκουτῆρς, ὡς γνήσιος ἑλληνοκεντρικὸς, ἐπίστευεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἰς τὴν ἐξάνθρωπιστικὴν του δύναμιν ἐναντὶ καὶ αὐτῶν τούτων τῶν Γερμανῶν, κατὰ τὸ οὐσιώδες δὲ τοῦτο σημεῖον διαφορίζετο ἀπὸ τὸν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος εἰδίδεε προήγησησιν τῆς γεωγραφίας ἐναντὶ τῆς ἠθικῆς, ἀλόγηστον ἐκμετάλλευσιν τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων τῶν μεγάλων Δυνάμεων, ἀντὶ μίᾳς πλατωνικῆς ἀναμορφώσεως τῆς ἡγέτιδος τάξεως καὶ τῆς πολιταίας πρὸς τὴν ὁποίαν συνειδητῶς ἀπέβλεπεν ὁ Σουκουτῆρς. Διησθάνετο προσέτι ἐαυτὸν τεταγμένον νὰ καταστῇ ἡγή-

τωρ ἐνὸς μικροῦ ὁλοκληρωτικοῦ κράτους πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς αὐταρκειας, πλὴν ὅμως μεγάλων ἱστορικῶν προσδοκιῶν, τὰς ὁποίας ἡ σχολὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς τοῦ Klages, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο κοσμοθεωρητικὸς προσανατολισμὸς, ἐμεγέθυνον ἐπὶ τὸ μυθικώτερον. Ὅμως ἀντ' αὐτοῦ ὁ ἡγετικὸς ρόλος ἐδόθη εἰς μὴ συνειδητὸν μαθητὴν του, τὸν Μεταξῶν. Τοποθετημένος εἰς τὴν θέσιν τῆς πειθαρχημένης ἀνατροπῆς καὶ πιστεύων εἰς τὴν ἡθικὴν ἀνωτερότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ κράτους, ἐπίστευσεν ἀκραδάντως ὅτι ἡ νίκη δὲν συναρτᾶται μὲ τὴν τυχοδιωκτικὴν καὶ πρόσκαιρον ἐπιτυχίαν, ἀλλ' ὑφαίνεται διὰ μίᾳς ὁλοκληρωτικῆς ἐπανατοποθετήσεως τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ οἰκονομίας, εἰς τὸ βαλκανικὸν αὐτὸ ὁροπέδιον τὸ καταληφθὲν ἀπὸ κιβδηλοῦς ἀστους καὶ ἀμνήμονας γλυντοκόπους.

*Φῶτος Πολίτης.*¹ Τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν σφοδρῶς κατεπολεμεῖτο ἡ λογία παράδοσις ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν μίᾳς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως ἀμφισβητούμενης, δηλαδὴ τὸν γλωσσικὸν φορμαλισμὸν τοῦ δημοτικισμοῦ, ἐνῶ ἡ Ὁρθοδοξία χωρὶς κἄν ἔχνος πνευματικῆς ἀναγεννήσεως μονολιθικῶς ἐβίωνε τὴν τυποκρατίαν, ὅταν ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ ὡς *γεωγραφικὸν* αἶτημα ἐπιπτε διὰ νὰ λάβῃ τὴν θέσιν τῆς ἡ σοφιστείας, ἡ ὁποία ἐβιοῦτο ἐπέκεινα τῆς μνήμης τοῦ παρελθόντος, ἐνεφανίσθη ὁ Φῶτος Πολίτης, τῆρὸν ἀνεξαρτησίαν γνώμης καὶ παρρησίαν. Ὁ *ιδανισμὸς ἐν δόξη*, αὕτη εἶναι ἡ περίπτωσις του. Ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ γραμματεία παρεμερίσθη ἀπὸ τοὺς Βαναροὺς καὶ τὰ κλασικὰ γράμματα εἶχον καταστήσει γραμματικὴ καὶ συντακτικόν, τὴν ὥραν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Οἰκουμένικὸν Πατριαρχεῖον ἔπαυε νὰ εἶναι ἡθικὴ δύναμις μὲ ἀκτινοβολίαν πνευματικὴν ἕως τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ὤψωσεν ὁ Φῶτος Πολίτης τὸ ἀνάστημά του *ὅχι ὡς Ὁρθόδοξος, οὔτε ὡς Ἕλληνα, ἀλλ' ὡς ἡθιολόγος τῆς Ἀναγεννήσεως*, μὲ μίσος πρὸς τὴν ἡττοπάθειαν καὶ σκληρὸν πείσμα πρὸς τὴν ἀνευθυνότητα τῆς «νεοελλαδικῆς» ζωῆς. Ὡς ἐρημίτης ἐπλανήθη ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπιτυχίας εἰς τὸν ἐλλαδικὸν χῶρον.

Ὡς ὁ Ἴων Δραγούμης, οὕτω καὶ ὁ Πολίτης εἰς τὴν γραμματείαν τῶν συγγραμμάτων του δὲν ἠδυνήθη νὰ δικάσῃ τὴν ψυχὴν του. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐξῶθεν πρὸς τὴν παράδοσιν, τὴν μελέτην ἀρχαίων κειμένων, δεδομένου ὅτι ἦτο πιστὸς τῆς πνευματικῆς παραδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Πολίτην δὲν ἔπρεπε νὰ σχηματισθῇ μακρὰν τῶν ἀξιών τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα, δυσδιάκριτα διὰ τὴν ἐποχὴν του, κατεπαρμένα, ἀγνοημένα ὡς καὶ τὸ παρελθόν, δὲν ἠδυνάτω νὰ ὀμλήσουν εἰς τοὺς συγγραμμάτων του κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἱκανοποιηθῇ ὁ θεωρητικὸς ἐαυτός του. Καὶ τότε μόλις ἀντελήφθη ὅτι οὐκ ἦ σύνθεσις τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς

1. Φ. Πολίτης, *Ἐκλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του*, τ. I-II, Ἀθῆναι 1938.

ζωῆς ἀλλ' ἡ αὐστηρά ἀπὸ καθέδρας κριτικῆ ἀξιολόγησις τῆς καθίστατο ἔργον του. Βαρεῖα ἡ εὐθύνη, τὴν ὅποιαν περισσότερον συνειδητοποίησεν ὅτε ἐπέστρεψεν ἐκ δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοεργίσθη καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτέσῃ ὡς «λίθος» εἰς τὸ τέλμα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Εἶχε τὸ *σθένος* ἐνὸς κριτικοῦ ἰδεῶν. Διὰ τῆς παρουσίας του ἐτίθετο τελεία καὶ παῦλα εἰς τὴν ἀνευθυνότητα.

Τὸ ἰδανικὸν τοῦ Πολίτη πρὸς εὐρυσιν τοῦ Ἐγῶ, πρὸς κατανίκην του ἀχαλινώτου ἀτομισμού, ὁ πόνος του πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἰδανικὴν κατάφασιν τῆς ζωῆς παρελήφθη ἀπὸ τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἠνδρώθη. Μετεφέρθη ἐν τούτοις χωρὶς τὴν ἰσχυράν πνευματικὴν συνέχειαν τῆς Εὐρώπης, χωρὶς Γκαίτε καὶ Ἰψεν, εἰς ἐν βαλκανικὸν ὁροπέδιον, καταληγὼν ἀπὸ κιβδηλοῦς ἀστούς καὶ ἀριζήμονας γλεντοκόπους, ψυχικῶς οὐδεμίαν ἔχοντας σχέσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ παλληκαριοῦ, διακώψαντας δ' ἐν συνόλῳ καὶ πᾶσαν ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτὸν παράδοσιν.

Ἡ ἀναγέννησις τὴν ὅποιαν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Πολίτης διεχωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐποχὴν μας κατὰ τὸ *ἐνότης καὶ αὐστηρά πειθαρχία, ὡς καὶ ὀνομαστικότης τῶν ἀξιών* τὴν διέκριναν σαφῶς ἀφ' ἡμῶν. Ἡ μεταφορὰ λοιπὸν τοῦ ἀτομικιστικοῦ πνεύματος τῶν ἀξιών τῆς Δύσεως εἰς τὴν βαλκανικὴν Ἑλλάδα, ἠθικῶς ἐξητυλισμένη ἀπὸ τὴν ἀσέλγειαν τῶν Βαυαρῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἑξένων, ὁμοιάζει πρὸς ἐγγεληρμα ἱστορικῶς μὲν ὑπερβαῖον τὴν ἀντοχὴν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἠθικῶς δὲ ὑπερέμετρος ἀνώτερον τοῦ «κλεροκαταδικάκου» καὶ ἀναρρηκτικοῦ ἠθους τῶν ἀνευθύνων ἀστών μας. Ὑπ' αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις ὁ ὥρατος καὶ συνειδητὸς ἀστὸς τῆς Δύσεως, ὁ ἠθικολόγος Φότος Πολίτης, ὁ ὁποῖος μὲν τόσον πλουσίας ἠθικάς προκαταβολὰς ἐπέστρεψεν ἐξ Ἑσπερίας διὰ νὰ *κηρύξῃ* εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀνεπανορθώτως ἐσκόνταπεν εἰς δυσανάλογον κλίμα καὶ ὡς πρὸς τὴν προσωπικὴν ἀντοχὴν του καὶ ὡς πρὸς τὴν ἠθικολογίαν του. Ἐξ αὐτοῦ κυρίως τοῦ γεγονότος ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Πολίτη ὑπῆρξεν *ὀδνηρός*. Ἀνηυθύνετο εἰς ἄτομα ἐστερημένα ἰδεῶδους, τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται ὡς καταθλιπτικὸν βάρος καὶ τὸ παρακινεῖν χρέος εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ ἰδέα, ἡ ὁποία μόνῃ φαιδρύνει, ἀπωλέσθη, ἐνῶ ἡ σβέσις τῆς πίστεως καὶ ὁ τρόμος τοῦ θανάτου ἀποτελοῦν τὰ μέγα χαρακτηριστικὰ τῆς ἠθικῆς ἀτονίας μας ἐν μέσῳ χυδαίων τάσεων πρὸς υλιστικὰς ἀπολαύσεις τοῦ μαρμαροῦ.

Αἱ νεοελληνικαὶ ἀξίαι καὶ αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τὰς ὁποίας ὁ Πολίτης ἐπεδίωξε νὰ ἐπαναπατήρσῃ εἶχον παῖσαι πλέον νὰ εἶναι ζῶσαι, διότι ἡ αὐστηρά τάσις ἀλληλεγγύης πρὸς τὸν πλησίον καὶ εὐρύνσεως τοῦ Ἐγῶ ἐξέλιπον. Τὸ δημοτικὸν τραγούδι, ἐπὶ τῇ ἠθικῇ ἐλευθερίας τοῦ ὁποίου ἐπεδίωκε νὰ ἀναγεννήσῃ τὴν νεοελληνικὴν ζωὴν, δὲν ἤχεῖ πλέον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀστού, καθότι θεωρεῖται ὑπερνικηθεῖσα αἰσθητικὴ κατασκευή, ἡ ὁποία οὐτε

τὴν «φραγκολεβαντίζουσαν» πολιτικὴν ἡγεσίαν συγκινεῖ, οὔτε τὰς κατωτέρας ροπὰς τῆς ἀνερματίστου καὶ θλιβεράς ζωῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων ἐπηρεάζει. Διὸ τὴν ἐγγήγορσιν μιᾶς πεφωτισμένης παρεμβατικῆς ἡγεσίας τοῦ πνεύματος ἐπικαλεῖται ὁ Πολίτης, ἡ ὁποία, θέτουσα ὑπὸ τὸν ἐλεγχόν της περισσότερον τὴν Παιδείαν καὶ ὀλιγότερον τὴν Πολιτείαν, θὰ ἠδύνατο, χάρις εἰς τὴν ἀγρίαν εἰλικρίνειαν καὶ διδακτικὴν, νὰ διασφαλίσῃ τὴν εὐρυσιν τοῦ Ἐγῶ καὶ τὴν ἐπιστορφήν μας εἰς τὴν κοινοτικὴν παράδοσιν.

Διέλαθεν ὁμως τῆς προσοχῆς τοῦ Πολίτη, ὁ ὁποῖος σφοδρῶς ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῆς ἰδεοκρατίας, ὅτι ὁ ἀστικός μετασχηματισμὸς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς εἶχε διαμορφωθῇ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἡ ἀπληστία ἀπέτελει πρότυπον. Ἐνθ' ἡ Δύσις εἶχεν ὁμαλὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν, διότι ἡ μεσαιωνικὴ ἀριστοκρατία τῆς ἡτο νόμιμος, ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς διαρχίας ἀμοιβαίου σεβασμοῦ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς γαιοκτητικῆς ἐξουσίας τῶν εὐγενῶν, ἀντιθέτως ὁ ἀνατολικὸς δεσποτισμὸς, στερούμενος ἀριστοκρατίας, ἐστηριζέτο εἰς τὴν αὐθαρεσίαν καὶ εὐνοιοκρατίαν, τὴν ὅποιαν κατ' ἐξοχὴν ἀνεύθυνα στοιχεῖα, ὡς αἱ παρακοιμώμεναι ὀδαλίσκαι, ἢ οἱ ἐφηβοὶ τοῦ Σουλτάνου, παρεσκεύαζον. Ἐνθ' ὁ ἀτομισμὸς τῆς Δύσεως πρὸ τῆς ἐλευσεως τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως εἶχεν ἤδη προετοιμασθῇ ἀπὸ τὴν πεφωτισμένην δεσποτείαν, εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀνατολὴν ἐκυριάρχει ἡ ληστεία καὶ ἡ ὥμῃ βία ὡς μόνῃ μέθοδος πολιτικῆς ἐπιβολῆς. Ὅθεν ἡ ἐπαγγελία τοῦ ἀνωτέρου ἀστικοῦ ἠθους, τὴν ὅποιαν εὐηγγελίζετο ὁ Πολίτης, παραληφθεῖσα ἀπὸ τὴν δυτικὴν κοινωνίαν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς μίαν χώραν στερουμένην βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, χώραν ἀποκτησάσαν πολιτικὴν καὶ οὐχὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν, μάλιστα δὲ ὡς ἐπομένην φάσιν τοῦ σουλτανικοῦ δεσποτισμοῦ, χωρὶς νὰ προηγηθῇ πεφωτισμένη δεσποτεία.

ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΖΟΝΤΕΣ

Οἱ σοσιαλίζοντες ἐπιζητοῦν νὰ συγκεράσουν τὸ ἐθνικὸν ἀλτρωτικὸν αἷμα τῶν Ἑλλήνων μὲ τὰ κοινωνικὰ αἰτήματα τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἄν καὶ ἔχουν δυτικοευρωπαϊκὰς πνευματικὰς ἐπιδράσεις, προσπαθοῦν νὰ τὰς συγκεράσουν μὲ θεσμοὺς τῆς κοινοτικῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως (Ἰων Δραγούμης, Α. Παπαναστασίου, Δ. Δανηλίδης, Κ. Καραβίδας).

*Ἰων Δραγούμης.*¹ Τὸ δράμα τοῦ Δραγούμῃ ἦτο ἡ *ἐξαίρεσις*. Ἦθελε νὰ ζήσῃ ὡς ἐξαίρεσις ἐντὸς τῆς *καθολικῆς* ἀνευθυνότητος τῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας ἡ φασισγομένη καὶ κανονικότης εὐρίσκοντο ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως. Ὁ Δραγούμης, βαθύτατα *ἐλληνικός*, ἀντιτίθεται πρὸς μίαν ἐξουσίαν ἡ ὁποία, «ἐν

1. Ἰωνος Δραγούμῃ, εἰς «Βασικὴν Βιβλιοθήκην», τόμος 39, σσ. ζ'-110.

ονόματι» του ελληνικού Λόγου, απεργάζεται την άστικην επικράτησιν, την φορμαλιστικήν κανονικότητά.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐναντίον τῆς τοιαύτης μορφῆς πολιτείας κατευθύνει τὴν ὁργὴν του, αὐτὴν τελικῶς θὰ ζητήσῃ νὰ κατασυντρίβῃ ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐξαίρεσις θὰ γίνῃ καθολικότης. Ἡ ἐξαίρεσις εἰς τὸν Δραγοῦμην διαγράφεται ὡς ἀποστολή, δηλαδή εἶναι ὁ δρόμος ὅπου ὁ ἐξαιρετικὸς—ἔστω καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, κατὰ τὸν Jaspers—πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ πορευθῇ, μάλιστα δὲ ἀντιθέτως πρὸς πᾶν τὸ γενικὸν καὶ κανονικὸν τὸ ὁποῖον ἐκφράζει ἡ παραστρατημένη ἐξουσία.

Ἐκ τῆς ἐξορίας τῆς Κορσικῆς, ἐνθα συνυπάρχει μὲ τὸν βασιλόφρονα Ἰωάννην Μεταξᾶν καὶ τὸν σοσιαλιστὴν Δημήτριον Γούναρην—τὸν ἑλληνα ἑσσανιστικὸν ὁ ὁποῖος ὠμίλησε πρῶτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν περὶ τῶν ἐργατικῶν δικαίων καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικός—δυνάμει ἐκρινέσσετον νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς κοινωνικο-πολιτικὰς διαφοροποιήσεις.

Ἐνθ' ὁ συντηρητικὸς Ἰωάννης Μεταξᾶς προσπαθεῖ νὰ μαθητεύσῃ πλησίον του, ἀντιθέτως ὁ Γούναρης διαχωρίζεται ριζικῶς ἀπ' αὐτοῦ. Τὸ πλεόν περιεργόν ἐν ταύτῃ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Δραγοῦμης χωρίζεται ἀπὸ τὸν Γούναρην διὰ τῆς ἰδίας τεραστίας ἀποστάσεως ἡ ὁποία ἀπομακρύνει αὐτὸν ἀπὸ τὸν Βενιζέλον. Ὁ Γούναρης καὶ ὁ Βενιζέλος εἶναι οἱ *εὐρωπαϊοὶ*, ἐνθ' αὐτοὺς εἶναι ὁ *ἐλληνοκεντρικὸς*. Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Γούναρη καὶ ὁ ἄστικὸς τοῦ Βενιζέλου εἶναι τὰ σημεῖα τῆς ἀντιμαχίας του. Διότι καὶ οἱ δύο, Γούναρης καὶ Βενιζέλος, γεννῶνται πνευματικῶς ἀπὸ τὰς οἰασθῆποτε ἀντιθέσεις τῆς ἄστικῆς κοινωνίας (ἡ ὁποία εἶναι σύνολον ἀνθρώπων συνδεομένων εἰς τὰς δυτικὰς κοινωνίας ἀπὸ *συμφέρον*).

Ἀντιθέτως ὁ Δραγοῦμης, ἀπῆλθον τὴν ἰδέαν μιᾶς ἰσχυρᾶς ἠθικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ζῇ τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἐπέκεινα τῆς οἰκονομίας, ὡς ψυχικὸν δεσμὸν καὶ θαλπωρὴν διανθρωπίνων σχέσεων. Κάπου μεταξὺ τῆς ψυχικῆς ἀδελφότητος τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ δέους πρὸς τὴν πολιτείαν κείτῃ ἡ συνειδήσις τοῦ Δραγοῦμης. Εἰς λαὸν δὲ ὁ ὁποῖος ἀπώλεσε τὴν ὁδὸν τῆς παραδόσεως, καὶ συνεπῶς στερεῖται τῆς ἱστορικῆς του αὐτοσυνειδήσεως, τὸ δέον τῆς πολιτείας ἀντικαθίσταται τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ὁ ὑπερατομικὸς σχηματισμὸς τῆς κοινότητος ἀναλαμβάνει τὴν δυνατοποίησιν τῶν Ἑλλήνων ὡς αὐταξίαν σκοπὸν τοῦ ἔθνους. Ὅποιος γνωρίζει τὴν παράδοσιν δὲν καταδέχεται νὰ καταφύγῃ εἰς ὑπερνηκνέμενα σύμβολα παρακμῆς διὰ νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ. Ἀντιθέτως, μάλιστα, τίθεται ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως εἰς τὸ ἀριστερώτερον σημεῖον τῆς ἐποχῆς του χωρὶς νὰ φοβῆται, χωρὶς νὰ διστάζῃ, ὅταν μάλιστα εἶναι στερεωμένος βαθύτερον εἰς τὴν ἐθνικὴν του ὑπόστασιν, τὴν παράδοσιν τῆς γῆς

του, εἰς τὸ χῶμα του. Διότι αὐτὴ ἀκριβὴς εἶναι ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως, νὰ ἐκσυγχρονίσῃ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ στοχασμοῦ τῆς, νὰ ἀνανεώσῃ τὴν μορφήν διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται. Αὐτὴν ἀκριβὴς τὴν σύνθεσιν ἐπεχείρησεν ὁ Δραγοῦμης. Ἐνθ' ἦτο βαθύτατα ἐθνικὸς καὶ πατριωτικὸς ὁ λόγος του, ἀκραίως ἐλληνικὴ ἡ συνειδήσις του, ἐν τούτοις τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐνηγκαλίσθη κοινωνικῶς τὴν σοσιαλισμολογίαν, διὰ νὰ διδάξῃ τὴν μεταποίησιν τοῦ *κοινωνικοῦ σχήματος* εἰς *κοινωνικὴν συνείδησιν*, νὰ ὑποτάξῃ ἐν εὐρωπαϊκῶν σχήμα εἰς τὴν κοινοβιακὴν παράδοσιν τοῦ γένους, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ τὸ μεταποιήσῃ, νὰ τὸ ἀφομοιώσῃ, νὰ τὸ συνθλίψῃ ὑπὸ τὸν ὄγκον τῆς βαθείας ἠθικῆς συνειδήσεως τοῦ γένους αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον, χάρις εἰς τὴν ἠθικὴν του δύναμιν, πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς γενέσεως τῆς μηχανῆς, ἔξῃ ὑπὸ δικαιότερας κοινωνικὰς μορφάς (κοινότης). Ἐδῶ ἀκριβὴς ἔγκειται καὶ ἡ βαθύτερα διαφορὰ τοῦ κρατικῶς σοσιαλισμοῦ τῶν Γούναρη καὶ Παπαναστασίου ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν σοσιαλισμὸν τοῦ Δραγοῦμης. Ἐνθ' ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς τῶν Γούναρη καὶ Παπαναστασίου ὑπῆρξεν ἀπλὴ μεταφύτεσις τῶν ἰδεῶν τῆς Φαβιενῆς Ἑταιρίας καὶ τοῦ Γερμανικοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῆς Κοινωνικῆς Πιστικῆς, ἀντιθέτως ἡ προσχώρησις τοῦ Δραγοῦμης εἰς τὴν σοσιαλισμολογίαν ἀποτελεῖ ἐγγχείρημα ὅχι ἐθνικῆς ἀλώσεως ἀλλ' ἀξιοποιήσεως τοῦ σοσιαλισμοῦ εἰς τὴν ἐθνικὴν κοινοτικὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ κοινοβιακὸν πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας ἢ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἤδυνάτο νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ἑλληνικὸν τύπον σοσιαλισμὸν. Ἀλλ' ὁ Δραγοῦμης προχωρεῖ περισσότερον τοῦτου. Ἐπειδὴ πιστεῖ εἰς τὴν ἀφομοιωτικὴν δύναμιν καὶ ὕψηλὴν διακονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ, ἐπίσης, θεωρεῖ ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας παραμένει ἀμετάθετον διὰ τὴν δυτικὴν πολιτικὴν, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς στρατιωτικῆς ἀναμετρήσεως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος προκινδυνεύει. Ἄντ' αὐτῆς ὑπογράφει μὲ τὸν φιλελεύθερον ὀθωμανὸν πρίγκιπα Σαμαχεντὶν μουσικὸν σύμφωνον ἰδρύσεως διαδικτικῆς ἑλληνο-τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, μὲ πρωτεύουσάν τιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, προτείνει δὲ εὐρύτερας ὁμοσπονδιοποιήσεις ἐπὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ λοιπῶν χωρῶν, προσχωρῶν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, εἰς τὴν φαναριωτικὴν πολιτικὴν.

Ἐάν ἡ νεοελληνικὴ πνευματικὴ καὶ κοινωνικο-πολιτικὴ ζωὴ ἐταλαιπωρήθῃ κατὰ τὰ τελευταῖα πενήτη-κοντα ἔτη τοῦ νεοελληνικοῦ βίου, τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ἀδυναμίαν πολιτικῆς συνθέσεως τὸν ἰδεῶν τοῦ Ἰωάννου Δραγοῦμης πρὸς τὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου.

κοινωνιολογία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ

Τὸ Πνεῦμα μετὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ '21 ἀδυνατεῖ νὰ ἐνσαρκώσῃ εἰς Πράξιν καὶ νὰ ὀρθώσῃ ἕως τὴν Πολιτείαν τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ Ἀγωνιστοῦ. Ὁλόκληρος ἡ δυτικοκίνητος φαναριωτικὴ καὶ ὑπόλοιπος διανόσιος τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν διαπάλῃν τῆς μὲ τὸν κοινοβιακὸν στοχασμὸν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀδυνατεῖ νὰ γεφυρώσῃ διὰ τῆς Πολιτείας τὸ χάσμα τὸ ὁποῖον ὕφισται μετὰ τὸν νεοελληνικὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ μοναστικὴς σκέψεως. Τὸ πνεῦμα τῶν ἑλληνιζόντων πρὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἔχει ἀτονίσει εἰς τὴν ἀμυντικὴν πατριωτικὴν ἔξαρσιν τῶν δυτικοφρόνων λογίων. Ὁ ὀρθόδοξος, ἐξ ἁλλου, στοχασμὸς καταπίπτει ἢ παρανοεῖται ὡς συντήρησις, διότι οἱ λόγοι ἡθελήμενος ἄγνοοῦν τὴν οἰκουμενικὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιζητούσης τὴν ἀναγέννησιν τοῦ πολυεθνικοῦ Βυζαντίου ὑπὸ ἑλληνικὴν ἡγεσίαν. Ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀδυνατεῖ νὰ καταστήσῃ συγκαιρινὸν τὸ κοινοβιακὸν ἰδεῶδες τοῦ μοναχισμοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποῖο ἡ προῖοσα ἐξαστικοποίησις τῆς τὴν διαχωρίζει. Τὸ ὅτι ὁμοῦ ὑφίσταται ἰσχυρά τάσις πρὸς γεφύρωσιν τοῦ ἱστορικοῦ χάσματος καὶ πρωταρχικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πιστοποιεῖται κυρίως ὑπὸ τὸ αἰτίημα τῆς «εἰσφωτισμένης ἀπολυταρχίας» (despotisme éclairé), προβαλλομένης ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς διοικητικῆς ἀριστοκρατίας τῆς Μολδοβλαχίας.

Ἡ ἀδυναμία ὁμοῦ τῆς ἱστορικῆς συνθέσεως τῶν ὡς ἄνω ρευμάτων ἐνίσχυσε τὴν ἀπόλειαν ἰσορροπίας τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Ἐκτοτε ἡ διαρκὴς ἐπανάστασις—ἔστω ὑπὸ τὴν μορφήν ἀνευθύνων προσηλωτικῶν ἐκδηλώσεων—θὰ αἰτιολογήσῃ τὸ ἀπόλυτον αἶτημα τῆς ἀνεκφράστου εἰσέτι ἱστορικῆς καταξιώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς ἐξουσίας. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν ἀπόθεμα ἀληθειῶν ὑφίστατο ἐντὸς τῆς καθεστηκυίας τάξεως, διὰ νὰ ἀναγεννήσῃ ὁμαλῶς τὸν νεοελληνικὸν κόσμον, ποία ἄλλη δύναμις ἐκτὸς τῆς ἐπαναστατικῆς ἀπέμενε πρὸς ἀνανέωσίν του;

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ὅσοι λαοὶ ἐπαιδεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς πεφωτισμένης ἀπολυταρχίας διετήρησαν, καὶ ἂν ἡ παιδεία τὴν ἐκείνην δὲν εἶχεν ἀποτελέσματα διαρκείας, πέραν τῶν στιγμιαίων παρεκτροπῶν τῶν τὴν ψυχικὴν ἐπαφὴν τῶν μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς παιδείας αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν πεφωτισμένην ἀπολυταρχίαν ἀναπτύσσεται μάλιστα κατ' ἐξοχὴν καὶ ἀποκτᾷ τὰ σταθερώτερα τῶν μέτρων τῆς ἡ πολιτικῆς κοινῶνιά λαοῦ νινος.¹ Ἡ ἀδυναμία τῶν ἐνδοιμασίων λοιδώρων ἀληθείας νὰ δημιουργήσουν ἐν Ἑλλάδι μόνιμον καὶ ἀντικειμενικῶς παραδεξιμένην κατάστασιν βεβαίῳ ὅτι ἡ ἐπανάστασις

ἐπὶ τῶν παρηκμασμένων μορφῶν ζωῆς συνιστᾷ τὴν μόνην φυσικὴν τάξιν τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Οὕτω ἡ ἐπανάστασις κατατείνει εἰς τὴν νομιμοποίησιν τῆς ἀνατραπέσις παραδόσεως. Καὶ ἡ ἐπανάστασις αὕτη, μὴ πραγματωθεῖσα, αἰωρεῖται ἔκτοτε ὡς ἐπικίνδυνος ρομφαία ἐπιβολῆς.

Ἐάν αἱ ποικιλόμορφαι ἐξωγενεῖς παρεμβάσεις δὲν μετέστρεφον τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦς ὀρθοῦς αὐτοῦ προσανατολισμοῦ, ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους θὰ εἰσῆρχετο ὑπὸ σοσιαλιστικὸν καθεστὼς ἑλληνικοῦ τύπου μετὰ τὴν ὁλότητα τῶν ἐθνικῶς σκεπτομένων «μικροαστικῶν καὶ ἀγροτικῶν τάξεων του», αἱ ὁποῖαι εἶχον συνείδησιν ξένην πρὸς πάντα κοσμοπολιτισμὸν. Ἡ Ἑλλάς, καίτοι ἐξῆλθε χωρὶς ἰσχυρὰν γεωργικὴν παρουσίαν ἀπὸ τὸ 1821, ἠνδρώθη κοινοβιακὸς ἐκ τῶν γεγονότων ὅτι κατὰ βάσιν παρέμενε θεόπτωχος εἰς ἀστικούς προσχηματισμούς. Μάλιστα δὲ ἠνδρώθη ἀνεαργήτως τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τὰ ὅποια ἀπὸ τῆς βίσεως τῶν ξένων πρωτευουσῶν ἐξήτουν νὰ ἐπηρεάσουν τὸν νεοελληνικὸν κόσμον τῶν πατριαρχικῶν ἐπιβιώσεων. Κατὰ τοῦτο, ἄλλωστε, οἱ Ἕλληνες μετὰ τὸν λοιπὸν λαὸν τῆς Βαλκανικῆς (ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Τσέχους καὶ τοὺς Οὐγγρους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐπίσης ἐνταχθῇ εἰς τὴν βυζαντινὴν Ὁρθοδοξίαν) ἀποτελοῦν ἰδιαίτερον ὁμάδα, ἡ ὁποία ἐξελεῖχθη κατὰ τρόπον τελειῶς διάφορον ἀπὸ ὅ,τι οἱ λατινικοὶ καὶ ἀγγλοσαξονικοὶ, καθολικοὶ καὶ διαμφορῶμενοι, λαοὶ τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐσχημάτισαν δὲ πνευματικὴν κοινότητα μετὰ τοῦ νεωτέρου δυτικοῦ πολιτισμοῦ.²

Ἡ προκεφαλαιοκρατικὴ ἰδέα τοῦ κοινοβιακοῦ τρόπου ζωῆς συμπαρηκολούθησε τὴν ἀνθρώπινον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐξῆσε πράγματι, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον κατεδιώκετο φανερώς ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Τελικῶς, καὶ κατόπιν σκληρῶν ἀγώνων, ἀπεφάσισε τὸ κράτος (τὸ ἑλλαδικὸν κράτος τῶν κοτζαμπάσηδων διεδέχθη τὸ «τιμαριωτικόν» τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας) νὰ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τοῦ ἔθνους, ὅχι ὑποταχθὲν—ὅπως πιστεύεται ὑπὸ πολλῶν—ἀλλὰ συμβιβασθὲν πρὸς αὐτό· ὁ συμβιβασμὸς μάλιστα αὐτὸς ἐγένετο μὲ τὴν ἐνεργὸν μεσολάβησιν τῆς οικονομίας, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς ὁποίας τελεῖ πλέον ἡ πολιτεία.³

Τὸ ἑλλαδικὸν κράτος τὸ ὁποῖον προέβη εἰς τὴν παραχώρησιν αὐτὴν οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς ἑλληνίζοντας ἢ τὸν ὀρθόδοξον στοχασμὸν. Σχηματισθὲν ὑπὸ τὴν νοσταλγίαν ἢ κατ' ἀπομίμησιν τῆς ὁμιλίας βίαις τὸ ὀθωμανικὸν δεσποτισμὸς («οἱ προύχοντες εἰς τὸν Τοῦρκον μετὰ ὄνομα Χριστιανῶν», ἔγραψεν ὁ Καποδίστριας), ἀντὶ νὰ προσγειωθῇ εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔδαφος, κατέστρεψε τὴν παράδοσιν τῆς ἀμέσου ἀγροτικῆς καταναλώσεως τὸν προκεφαλαιοκρατικὸν κοι-

2. Δ. Θερειανού, Ἱ. Ἀδαμάντιος Κοραῖς, Τεργέστη 1889, τ. Ι, passim.

3. Π. Κανελλοπούλου, Ἡ κοινὴ τῆς ἐποχῆς μας, Ἀθήναι 1932, σ. 79.

1. Π. Κανελλοπούλου, «Νεοελληνικὴ πολιτικὴ κοινὴ», εἰς Ἑλληνικὴν Φωνήν, Ἀθήναι 22.2.1936.

νωνικών σχηματισμών αυταρχικών, επέφερε δὲ οὕτω φρικτὴν παραμέλησιν τῆς υπαίθρου. Ἡ ἀντιαγροτικὴ αὐτὴ νοοτροπία συνέτεινεν εἰς τὸν ἀπρόοπτον ὅσον καὶ ἀντιφυσιολογικὸν σχηματισμὸν τῆς μεγαλοπόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐκάστοτε εὐνοιοκρατικῆς κάστας τῆς οἰκονομίας. Ἀπόρροια μᾶς τοιαύτης ἀντιλήψεως περὶ ζωῆς εἶναι ἡ διὰ τεχνιτῶν μέσων (δασιμῶν) ἐπιβίωσις τῆς ὀσημέραι ἀνεδαφικῶς ἀναπτυσσομένης βιομηχανίας. Οὕτω εἰς τὴν θέσιν τῆς αὐτάρκους ἀγροτικῆς κοινότητος ἐτοποθετήθη ἀναιτιολογητῶς καὶ αἰφνιδίως ἡ βιομηχανικὴ ληστεία τῆς μεγαλοπόλεως. Ἐκτοτε ἡ τετμημένη εἰς μικρὰ λαϊκὰ σύνολα ψυχικὴ συνοχὴ ἔπαυσε νὰ θερμαίνεται καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἔτι τὸν λαογραφικὸν ρομαντισμὸν (1890-1910), προσχωρήσασα, δι' ἐπικινδύνου τῆς οἰκονομίας ἁλματος, εἰς τὴν κομποπολιτικὴν κοινωνίαν. Εὐλόγως συνέτεινε τῆς ἥκιστα συνειδητῆς αὐτῆς πορείας τῶν «φουστανατελλοφόρων» εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπομονωμένης ἀνθρωπομάξης καὶ τὴν υπερτίμησιν τῆς «μηχανῆς» εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ ἐγκατάλειψις τοῦ ἔθνισμοῦ, ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια καὶ ὁ ἀτελεῦκτος σκεπτικισμὸς πρὸς πᾶσαν μορφήν αὐτοθεμελιώτου ἑλληνικῆς ἀξίας, συγχρόνως δὲ ἡ προβολὴ τοῦ ἀγαλινώτου συμφέροντος τοῦ ἰδιώτου, ὁ ἀστικὸς δηλαδὴ ματεριαλισμὸς τῶν βιομηχανικῶς προκεχωρημένων λαῶν τῆς Δύσεως.

Ἡ κἀμῃς αὐτὴ συνδέεται πρὸς τὴν διάλυσιν τῆς *κοινοτικῆς ἐστίας*. Ἡ ἐπέκεινα τῆς ἠθικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ δημιουργία ὑλικὸν προϋποθέσεων ζωῆς τοῦ ἰδιώτου δίδει τὴν σκυτάλην εἰς τὸν ὀπορτουניσμὸν τῆς ἀνερχομένης ἀστικῆς τάξεως. Ἀνεγεννήθη οὕτω ὑπὸ νέαν ἔκφρασιν ὁ κοτζαμπασισμὸς, καὶ δὴ κατὰ τύπον μόνον νέον, ὑπὸ ἔκφρασιν συνδυασθεῖσαν πρὸς τὴν δημοκρατίαν καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸν, ἀκριβῶς διὰ νὰ καταστήσῃ καὶ τὴν δημοκρατίαν ὀνομαστικὴν καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸν εἰκοινικόν.¹ Συνεπῶς, ἡ ἐν Ἑλλάδι σχηματισθεῖσα ἀστικὴ τάξις—ἀντιθέτως πρὸς τὴν Δύσιν—στερεῖται πάσης προεργασίας πρὸς δημιουργίαν ἀνεκτῆς ἑθνικῆς ὑπάρξεως. Ἡ τάξις δηλαδὴ τῶν ἑλλήνων μεγαλοαστῶν τῆς βενιζελικῆς ἐποχῆς ἐκπηδᾷ ὡς ἴδια, ἀνεξάρτητος τῆς παραδόσεως, δύναμις καὶ ἐπιβάλλεται μέσφ τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος τοῦ 1909. Ὅριστικοποιεῖ τὴν παραμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν μεγάλων συμφερόντων κατὰ τὸ σύστημα τῆς κεφαλαιοκρατίας—πλήρως οὕτω ἀνατρέψασα τὴν καλοπροαίρετον ἐπαναστατικὴν κίνησιν—ἐν πλήρει ἀπεμπολήσει τοῦ κοινοβιακοῦ Βυζαντίου καὶ ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ ἀποκαταστήσῃ διὰ τῆς οἰκονομίας τὰς ἀληθεῖς ἀναλογίας τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς συστάσεώς του οὐδέποτε τὸ ἑλλαδικὸν κράτος, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἔκαμε νύξιν περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς τουρκοκρατίας (Ἀμπελάκια), σκοπί-

μῶς περιορισθὲν εἰς τὸ θέμα τῆς «αὐτοδιοικήσεως».

Ἐκτοτε ἡ παράδοσις, μετατραπεῖσα εἰς κληρονομίαν ἰδιωτικῶν συμφερόντων διὰ τῆς ἀποτελεματώσεως καὶ τοῦ πνέοντος ἐτεροπροσδιορισμοῦ, καθίστατο συνεχῶς περισσότερον στατικὴ καὶ φθίνουσα. Γόνος τῆς φθινοῦσης αὐτῆς στατικότητος εἶναι ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία. Ἡ λογικοποιήσις τῶν σχέσεων τῶν Ἑλλήνων μεταξύ τῶν κατέστη πλέον ἢ ἀναγκαῖα. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ λογικοποίησις τῆς ἀστικῆς τάξεως εἰς τὴν Δύσιν ἦτο ἀπόρροια μᾶς βιομηχανικῶς ἀρτίως ὀργανωμένης οἰκονομίας, ἡ ἐκλογίκευσις τῆς νεοελληνικῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας ἦτο ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Οὐχὶ τὴν νεοελληνικὴν ἀδελφοποιίαν ἀλλὰ τὴν ἀνεύθυνον διόγκωσιν τοῦ ἰδιώτου ἀνασύρει ὁ νεοελλὴν ἀστός.

Μία τοιαύτη ἀντίληψις περὶ ζωῆς, ἀνατρέπουσα τὸ κοινοβιακὸν αἶσθημα, συμπαράσχει καὶ τὴν περὶ δικαίου ἀντίληψιν τῶν νέων Ἑλλήνων. Συνεπῶς ἀκριβῶς τοῦτο ὁ νομικισμὸς καὶ τὰ κείμενα τῆς βασιλικῆς καὶ γαλλικῆς ἰδία νομοθεσίας ποσταστασίου τὴν ζῶην τοῦ νεαροῦ ἔθνους, συγκολλῶνται δὲ ὡς ἠθικῶς «ξένα» σώματα εἰς τὴν κοινοτικὴν ζῶην τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἡ συγκόλλησις αὐτῆς κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ δευτέρα φύσις, ἡ ὁποία, ἐκδιώκουσα βαθμιαίως τὴν παράδοσιν, ἀπέτελεσε πραγματικὴν κατὰστασιν, διαμορφώσασα τὴν φραγκολεβαντικὴν φυσιογνωμίαν τῆς χώρας, πραγματικὴν κατὰστασιν τὴν ὁποίαν δυσχερῶς πλέον ὁ ἐπιγεγενημένος ἑλληνισμὸς δύναται νὰ διακρίνῃ ἀπὸ τὴν πάλαι ποτὲ διαλάμψασαν κοινοβιακὴν ὑπαρξίν του. Καὶ τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ ὀργανικὴ ἐνότης τῆς παλαιᾶς κοινότητος διεσπάσθη ὑπὸ τῆς λογοκρατουμένης ἀστικῆς τάξεως, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε πλήρως τὴν πίστιν εἰς τὰς αἰσθηματικὰς ἀξίας τῆς ἀληθοῦς ἀλληλεγγύης (τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν τρὸπον οὐδ' αὐτὸς οὗτος ὁ κοτζαμπασισμὸς ἐπρόδωκε πλήρως). Ἡ ἔμφρασις πρὸς τὸ λογικῶς ὀρθὸν ἀντικατέστησε τὴν πίστιν διὰ τῆς γνώσεως.² Ἡ γνῶσις ὁμως τοῦ νεοελληνικοῦ συντηρητικοῦ κόσμου σημαίνει πλέον *διάσπασιν*, ἀκένωτον συζητητικότητα, αὐτοδιάλυσιν ἐν τῇ προσπάθειᾳ τῆς ἀποδείξεως.

Συνεπῆς ἐξέλιξις μᾶς τοιαύτης «ἀρχῆς ζωῆς» εἶναι ἡ μετὰστασις ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀναλύσεως εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν συμφέρον (ὑπὸ βαλκανικὴν τινα ἀπόχρωσιν, πρὸς τὸ ὅποιον ἄλλωστε ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς κινούμενον εὐθυγραμμίζεται τὸ κίνημα τοῦ προλεταριάτου). Ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία, ὅπως καὶ ἡ ἄρνησις τῆς (κομμουνισμός), *κοιμᾶται*, διασποῦν, ἀντλοῦν τὴν δυνάμιν τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ἐναντιώσεώς των πρὸς πᾶσαν ὀργανικὴν καὶ ὁλοκληρωμένην σύλληψιν ζωῆς τὴν ὁποίαν διετήρησεν ἡ ἑλληνικὴ κοινότης. Ὁ ἄνθρωπος οὕτω παύει νὰ συνδέεται πρὸς τὸν ἄλλον δι-

1. Π. Κανελλοπούλου, «Νεοελληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία», εἰς *Ἑλληνικὴ Φωνή*, Ἀθήνα 7.3.1936.

2. Ρ. Προβελγιόου, «Ἡ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία», *Νέα Ἑστία*, LIX, Ἀθήνα 1956, σσ. 145 κ.ε. καὶ 237 κ.ε.

ἐσωτερικῆς συγκινήσεως, παύει νά νοή τὸν πλησίον του πράγματι καὶ συμβάλλεται ἀπλῶς πρὸς αὐτόν. Πρώτιστον καὶ ὑστερόβουλον καθήκον πάσης ταξικῆς διασπάσεως ἦτο νά ἀναγάγῃ εἰς θεῖον νόμον τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν, ἰδίᾳ τὴν ὑπέρμετρον ἀνάπτυξίν της.

Ὁ Ρ. Προβελέγγιος, συνειδητοποιῶν ἀμεσώτερον τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς παρηκμασμένης συντηρητικῆς ἰδεολογίας, τονίζει ὅτι πλησιάζει εἰς τὸ τέλος τῆς ἡ μακαρία ἐποχὴ τῆς προαναλυτικῆς βεβαιότητος, ὅτι εἰσῆλθομεν εἰς τὴν φάσιν τῆς διηνεκοῦς ἀμφιβολίας, συζητήσεως καὶ ἀναζητήσεως περὶ ἐννοίας αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε ἀπετέλουν «ταμπού». Προβληματίζομεθα δηλαδὴ ἐν διασπάσει. Οὕτω ὁ ἰδεατο-ποικὸς συντηρητικὸς Νεοῦ Ἕλληνα πιστεῖ εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑβρί-ζει. Θέλει νά χαρίζῃ περιουσίας δι' ἐθνικοὺς σκο-πούς, ἀλλὰ καὶ νά ἐξαπατᾷ τὴν ἐφορίαν, ἡ δὲ σχέ-σις του πρὸς τὴν πατρίδα, τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν θρησκείαν καθίσταται παράδοξος καὶ ἀναρχικὴ.¹ Ὁ συντηρητικὸς Νεοῦ Ἕλληνα ἔπαυσε νά πιστεύῃ εἰς τὴν οἰκογένειαν ὡς εἰς ἀντικειμενικὴν ἀρχὴν, ἀφοῦ χά-ριν τῆς εἰδικῆς ἀφοσιώσεως εἰς ὁμάδα ἀνθρώπων τοῦ ἰδίου αἵματος ἐπιζητεῖ τὴν βλάβην καὶ διά-σπασιν ἄλλων ἀνθρώπων πρὸς ὄφελος τῶν ἰδίων αὐ-τοῦ. Διέσπασαν ἀκόμη τὴν ἐννοίαν τῆς πίστεως εἰς τὸ ἔθνος, ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ ἀκράτου ἀτομικισμοῦ του ὑπηρετεῖ τὴν οἰκονομίαν. Διαθέτει δὲ καὶ ἀπιστίαν πρὸς τὴν θρησκείαν, ἐφ' ὅσον ἐκτιμᾷ τὸν ἐπίσκοπον περισσότερον διὰ τὴν ἐθνικὴν του μαχητικότητα πα-ρὰ διὰ τὴν ἀσκητικὴν ἀρετὴν ἢ θεολογικὴν του σο-φίαν. Αὕτῃ ἡ νεοβαλκανικὴ προσκόλλησις εἰς τὴν διαλελυμένην ψυχὴν τῆς Δύσεως ὑποκρύπτει τὸ ἀ-καταλογίστως διογκωθὲν συμφέρον τοῦ ἰδιώτου (λο-γοκρατία).

Τὸν ἀντίκτυπον τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς συν-τηρητικῆς ἰδεολογίας ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν νεο-ελληνικὴν πολιτικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία ἐκ-φράζεται διὰ τοῦ κόμματος. Ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτη-τον γεγονός ὅτι τὰ νεοελληνικά κόμματα κατέστησαν οἱ ὄργανοι μόνον φορεῖς τῶν ἰδιοτελῶν ἐπιδιώξεων τῶν αὐτόνων, ἡ ἀπόρροια τῆς ἠθικῆς τῶν διαβρώσεως. Κατ' ἀρχὰς ἔδρασαν ὡς «ξενικά» καὶ «ἐγγώρια», ἀ-κολούθως δὲ ἐδίστασαν νά κινηθοῦν ὡς «γαλλικά», «ἀγγλικά» ἢ «ρωσικά».

Τὸ Κόμμα—ὑποχείριον τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρ-χίας—εἰς τὸ ἐλεύθερον κράτος ὁργανώνει ἀντιοικονο-μικὰς βιομηχανίας (οὐχὶ μάλιστα διὰ νά ἱκανοποι-ῇ αἷτημα σφαιρικότητος τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ νά ἀποκρούσῃ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι θὰ τὸ ἀπειλήσουν, ἀλλὰ διὰ νά ἐκπλοετα-ριοποιήσῃ τοὺς ἐκ τῆς ἐπαρχίας ἀγρότας). Ἀντι-μάχεται προσέτι καὶ κατανικᾷ τὸν νόμον, διὰ νά μεταβιβάσῃ εἰς τὸ δῆθεν ἐλεύθερον κράτος τὴν πλὴν

θλιβερὰν κληρονομίαν τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ Φω-τάτος γράφει ὅτι «ἐκαστος τῶν ραγιάδων εἶχε ἓνα Τούρκον σημαντικὸν προστάτην καὶ ὅλοι ὁμοῦ εἰς κάθε χωρίον καὶ εἰς ἐκάστην κώμην εἶχον ἐπίσης προστάτην δυνατὸν διὰ τὴν ἀτομικὴν τῶν ὑπαρξίν καὶ ὑπεράσπισιν». Μέσῳ αὐτοῦ τοῦ τούρκου προ-στάτου συνδέετο ὁ ραγιάς πρὸς τὸ τουρκικὸν κρά-τος. Μέσῳ τῶν ἰσαξίων διαδόχων τοῦ τούρκου προ-στάτου, τὸν ἑλλήνων τοπικῶν πολιτευομένων καὶ «παράγοντων», συνδέεται ὁ «ἐλεύθερος» Ἕλληνα πρὸς τὸ ἐλεύθερον ἑλληνικόν, τὸ ἐθνικόν αὐτοῦ κράτος.² Εἰς τὴν ἐλευθερίαν μετεβίβασθησαν οὕτω αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ συνῆθειαι τῆς δουλείας. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὁ νεώτερος Ἕλληνα δὲν μετέχει κοσμοθεωρητικῶς ἢ ταξικῶς τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἰμὴ μέσῳ προσω-πικῶν κομμάτων καὶ δὴ ἀνεξαρτήτως πάσης ἠθικῆς δεσμεύσεως. «Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον», γράφει ὁ Τροβενέλ εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Ἡ Ἑλλάς τοῦ Βα-σιλέως Ὁθωνος ἐκδοθεῖσαν ἀλληλογραφίαν, «νά εὑρῇ τις ἐν Ἑλλάδι τὰ ἵχνη τῶν ἀρχῶν ἐκείνων αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ ἄλλα συνταγματικὰ κράτη δημιουρ-γοῦν ἀντιθέσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον βαρείας, καὶ δικαιολογημένας».³

Ἡ καταστρατηγηθεῖσα κοινωνικὴ ἀδελφοποιία αὐταρκειας εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν, τὸ συνε-ταιριστικὸν ναυτικὸν καὶ τὴν ὀρεινὴν βιοτεχνίαν διέθετον ὡς ἰδανικὸν τύπον τῆς τὴν οἰκογένειαν καὶ ὑπέρτατον ἠθικὸν ἀναβαθμὸν τῆς τᾶς ἐκασταχοῦ κοι-νότητος. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἀνετράπη καὶ ἡ νεοελ-ληνικὴ ζωὴ προσέλαβε τὸν ἠθικῶς ἀρρυθμὸν χα-ρακτῆρα τῆς, ὅταν τὸ κέντρον «ἐξωοιγονήθῃ» ἀπὸ τὴν ἀστυφίαν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας κατέστη «ἐμβολωματικὴ» ἀνάγκη ἥδη ἐν ἐπιβιώσεως τῶν μετακινήθεντων πληθυσμῶν καὶ δὴ μέσῳ τοῦ κόμματος τὸ ὁποῖον, ἐγκαθιδρύσαν τὴν πολυνομίαν, ἔδιδεν εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν πάτρονα τὸ δικαίωμα τῆς καταστρατηγῆσεως πάσης ἐννόμου τάξεως, πρὸς ἐξυ-πηρέτησιν τοῦ τοπικοῦ του πολιτικοῦ παράγοντος. Διὰ τῆς συναλλαγῆς, τῆς ἐννοιοκρατίας καὶ τοῦ ἰδιω-τικοῦ συμφέροντος κατέστη δυνατὴ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἑλλήνων εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ τὸν κομμάτων καταρχαγὴ ἐκφράζει μόνον ἠθικὴν περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἑλλειψιν ἠθι-κῶν ἀρχῶν, τὴν διαφθοράν καὶ τὸν ρομπτισμὸν τῆς ἐννοιοκρατίας, τὴν ἀσυνέπειαν καὶ τὴν ἀρχομανίαν, τὴν ὁποίαν ἡ οἰκονομικὴ ὀλιγαρχία ὑποβάλλει εἰς διανοητικὸς καθυστερημένους ὑποτακτικούς. «Τὰς ἀπολύτως καταδικὰς τῆς χθὲς ἠκολούθησαν οἱ ἐν-θερμοὶ ἐναγκαλισμοὶ τῆς σήμερον», διδάσκει ὁ Κα-θηγητὴς Γεώργιος Δασκαλάκης,⁴ ὁ ὁποῖος, κρί-νων τὴν ἐνταθεῖσαν μόνιμον κομματικὴν κρίσιν, ἐπι-

2. Π. Κανελλοπούλου, «Νεοελληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία», εἰς Ἑλληνικὴν Φωνήν, Ἀθήναι 28.3.1936.

3. Π. Κανελλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω.

4. Γ. Δασκαλάκης, «Ἡ κομματικὴ ὀλιγαρχία», Τὸ Βῆμα, 11.10.1957.

ζητεί να αποδώσει ταύτην εις τὴν μὴ ἐνεργὸν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς «δημοκρατίας». Συνεπεία ἀκριβὸς τοῦτου ἐμφανίζεται ὁ *perotismus*, τὸ *patronage* καὶ ἡ εὐνοιοκρατία, τὴν ὁποίαν—κατὰ Γ. Δασκαλάκη—προωθεῖ «ἡ ἀνισορροπία τῶν οὐδετέρων δυνάμεων, δηλαδὴ Θρόνος καὶ Στρατός, ὡς ἐκ τοῦ χρωματισμοῦ τῶν με εἰδικὰ συμφέροντα, ἅτινα καὶ ἀνατρέπουσιν τὴν οἰκονομίαν τοῦ πολιτεύματος».¹ Αἱ τελικαὶ διαπιστώσεις τοῦ Γ. Δασκαλάκη «περὶ θεσπίσεως τοῦ δικομματισμοῦ, περὶ δημοκρατικῆς ὀργανώσεως τῶν κομμάτων καὶ συγκροτήσεως συλλογικῆς ἡγεσίας διὰ τῆς προσελκύσεως τῶν ἀρίστων»,² ἐνθ' εὐγενῶς κατατείνουσιν εἰς τὴν διάσωσιν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ διὰ τῆς δημοκρατικοποιήσεως τῆς βῆσεώς του, ἐν τούτοις παραγνρίζουσιν τὸν προεκχωρημένον βαθμὸν ὃχι μόνον τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνικῆς κρίσεως. Βεβαίως, ἡ παραίνεσις καθεαυτὴν ἀποτελεῖ, πρὸς τιμὴν τοῦ Γ. Δασκαλάκη, συνειδητοποιήσιν τῆς κρίσεως, τοιαῦται ὅμως παραινέσεις «ἐκ τῶν ἔξω», δηλαδὴ ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν οὐδετέρων ἐπιστημονικῶν συζητήσεων γενόμεναι, ἄγουν εἰς τὴν παρεξήγησιν ἐγκαθιδρύσεως οἰονεῖ κατεθυνημένης δημοκρατίας, πρῶγμα τὸ ὁποῖον οὐδαμῶς εἶναι δυνατὸν νὰ καταλογισθῇ εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ Καθηγντοῦ Γ. Δασκαλάκη.

Ἡ πολιτικὴ πρᾶξις ἐν Ἑλλάδι δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν καὶ ἐκδόησιν τῶν *παροχῶν* ἐθνικῶν δυνάμεων, ὥστε διὰ τῆς κοινῆς ἐντόνιου ἐργασίας νὰ ἀνυψωθῇ τὸ ἠθικὸν ἐπίπεδον καὶ νὰ λάβῃ μορφήν ὁ ἐθνικὸς πολιτισμός. Πολιτικῇ δὲν ὑπάρχει, ὅταν δὲν ἐμφανίζεται ταυτὸς τῶσεων μεταξὺ πολιτικοῦ καὶ τοῦ λαοῦ του. Ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ ταυτότης αὐτῇ, πρέπει νὰ εἶναι ἐμφανὴς εἰς κάθε πολίτην ἡ προσπάθεια πρὸς εὕρυσιν τοῦ «ἐγῶ» μου, διότι μόνον ἐπὶ τὸν θεμελιώδους αὐτοῦ σημείου θὰ συναντηθῇ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ πολιτικοῦ πρὸς τὴν πολιτικὴν συνείδησιν τοῦ πολίτου.³ Ἀκριβὸς διὰ τοῦτο καὶ οἰαδήποτε πολιτικὴ μεταρρυθμίσις ἢ μεταβολὴ διοικητικῶν συστημάτων, τὴν ὁποίαν ἐν εὐγενεὶ καλοπιστία ὁ Γ. Δασκαλάκης εἰσηγεῖται, οὐδεμίαν πρόκειται νὰ ἐπιφέρῃ βελτιώσιν τῆς καταστάσεως. Ὁ Φῶτος Πολίτης θεωρεῖ ὡς ἀληθὴ τὴν τύφλωσιν, ἂν μὴ ἀνανδρίαν καὶ τρόμον πρὸ τῆς πραγματικότητος, νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ συνταγματικὰ ἄρθρα, ἢ ἀπὸ τὸ ἐν ἡ ἑτερον εἶδος δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἢ ἀπὸ διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις, τὴν σωτηρίαν, ἀποφωγόντες οὕτω νὰ κατονομάσωμεν τὸν μόνον ὑπαίτιον τῆς διαφθορᾶς μας: ἡμᾶς αὐτοὺς.⁴ οἱ ὁποῖοι, ταπεινοὶ ὄντες φορεῖς συμφερόντων, ἀνευθύνως σχηματίζομεν ἀμυντικά ἢ πολεμικά συγκρο-

τήματα, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων ὑπάρχει πάντοτε ὁ ξηρὸς ἀτομισμός. Εἰς ὅσας ἐκ τῶν σημερινῶν ὑποαναπτύκτων χωρῶν ἢ μετάβασιν ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν συνετελέσθη διὰ τῆς πεφωτισμένης ἀπολυταρχίας,⁵ ἡ ἀνευθύνος ὅσον καὶ ἀδιαλλάκτως πυρετικὴ πόλωσις συγκρούεται πρὸς τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τῆς δημοκρατίας.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀνέκαθεν ἐπασχεν, διότι ἡμποδίσθη νὰ ἀναπτύξῃ ἐλεύθερος καὶ ἀνεπηρέαστος τὴν ζωὴν του. Καὶ ἔαν καταφερόμεθα ἀκόμη ἐναντίον διοικητικῶν συστημάτων καὶ ἔαν αἰσθανόμεθα ἀκόμη ὅτι ἐν Ἑλλάδι, παρ' ὅλας τὰς γενομένας κατὰ καιροὺς μεταρρυθμίσεις, οὐδὲν πρᾶγμα εὐρίσκεται καλὰ εἰς τὴν θέσιν του, κατόπιν ἐλευθέρου βίου ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, τὸ βαθύτερον αἷτιον τῆς καταστάσεως αὐτῆς πρέπει νὰ ἀνακηρυχθῇ εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ κοινοτικοῦ πνεύματος.

Ἐπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας εὐλογον ἦτο νὰ ἀνδρωθῇ ὁ νέος τύπος συμβιβασμένον ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀπεκλήθη «Ρωμῖος». Ἀνευθύνος ἄτομον, διπλοσφραγισμένον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἀνευ ἰδανικῶν καὶ ἐσωτερικῆς δυνάμεως νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς πεποιθήσεις του, δοκησίσοφος καὶ ὑποτακτικὸς εἰς τοὺς ἰσχυροὺς, κατέστη ὁ τύπος τοῦ «νέου ραγιά».⁶ Τὸν τύπον αὐτόν, ὁ ὁποῖος προβάλλει κατ' ἐπέκτασιν τῆς ψυχολογίας τῆς τουρκοκρατίας, παρέλαβε καὶ ἠνδρώσε τὸ ἑλλαδικὸν κράτος. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ τύπου αὐτοῦ—ὁ ὁποῖος ἐπληθύνθη μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀστικῆς τάξεως—ὀφείλεται εἰς ἱστορικοὺς καὶ κοινωνικοὺς λόγους. Ὁ Δ. Δανιηλίδης σημειώνει ὡς κοινωνικὰς αἰτίας τῆς ψυχολογίας τοῦ Ρωμιοῦ: α) τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀφθονοῦν αἱ καλλιεργήσιμοι μεγάλοι καὶ γόνιμοι γαῖαι, β) τὸν μεταπρατισμὸν καὶ τὴν μεσιτείαν ἐπ' ἅπτερον, ἢ ὁποία δὲν εὐνοεῖ πρωτοβουλίας τολμηρὰς καὶ ἱκανὰς νὰ συγκεντρώσων τὸν πλοῦτον, καὶ γ) ὅτι τὸ κρατικὸν ταμεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μοιραῖως καταφεύγουν ὅλοι, εἶναι πτωχὸν καὶ καλλιεργεῖ μόνον τὸν ὑπαλληλισμὸν καὶ τὴν μικροπολιτικὴν. Ὑπὸ τὰς αὐτὰς κοινωνικὰς συνθήκας εὐλογον καθίσταται ὅτι τὸ στοιχεῖον τῶν «Ρωμίων» περικυλίνει τὸν πλοῦτον ἢ τὴν ἐπιτυχίαν ὀλιγότερον ἐκ τῆς ἐπιτυχίας του εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ περισσώτερον ἐξ ἄλλων προσόντων.⁷ Πρόκειται περὶ τοῦ «γραυκυλισμοῦ», ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς τουρκοκρατίας ἐξεργάσθη μέρος τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τυχοδιωκτισμὸν, ἐρασιτεχνισμόν, τετραπερατωσὸν καὶ δολιότητα.

Ὁ Δ. Δανιηλίδης, κατ' ἐπέκτασιν τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, κατασκευάζει τὸ προσφυῆς σχῆμα ὅτι «ἡ πιεθαρχία, ἢ ἀνεχεται ὁ Νεοέλλη, εἶναι παρατακτικὴ καὶ ὄχι ὑποτακτικὴ». Τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ἰδανικὸν τῶν «Ρωμίων» δὲν εἶναι ἡ πυραμῖς

5. Π. Κανελλοπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω.

1. Γ. Δασκαλάκη, ἐνθα ἀνωτέρω. Τοῦ αὐτοῦ, «Διὰ μίαν οὐσιαστικὴν μεταμόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος», *Τὸ Βῆμα*, 17.10.57.

2. Γ. Δασκαλάκη, «Νέαν διάρθρωσιν τῶν κομμάτων καὶ ἀνανέωσιν τῆς ἡγεσίας τῶν», *Τὸ Βῆμα*, 16.10.1957.

3. Φ. Πολίτης, «Ἐκλογὴ ἀπὸ τοῦ ἔργου του», Ἀθήναι 1938, I, σ. 164 κ.ε.

4. Φ. Πολίτης, ἐνθα ἀνωτέρω, σσ. 160-170.

6. Δ. Δανιηλίδης, «Ἡ νεοέλληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία», Ἀθήναι 1934, σ. 162.

7. Δ. Δανιηλίδης, ἐνθα ἀνωτέρω, σ. 158 κ.ε.

τῆς δημοκρατίας, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας συγκλίνουν πᾶσαι αἱ γωνίαι, ἀλλὰ τὸ πλεον πολὺπλοκον πολύγωνον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ καθεὶς κατακτᾷ καὶ ἀπὸ μίαν γωνίαν, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ οὕτω νὰ ἀπολέσῃ τὸ ἐγωιστικόν του φέουδον.¹ Ἐξ οὗ, ὅτε ἐπανεμφανίσθημεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν οἰκογένειαν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡσθάνθημεν ὅτι δὲν εἴμεθα παρὰ ἓν εἶδος πτωχῶν συγγενῶν. Ἀντὶ λοιπὸν ἡ πολιτεία νὰ ἀποτελέσῃ ἔκφρασιν ἑλληνικότητος, κατέστη ὑποανάπτυκτος ἔννοια φραγκολεβαντινική. Καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ, ἀντὶ νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν τροχίαν τῆς εἰς τὸ ὑπεραποικὸν πεδίον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀγωνιστοῦ ἢ τὴν κοινοβιακὴν ἀλληλεγγύην τῆς Ὀρθοδοξίας, κατέστη ἀτελείωτος μονόλογος ναρκισσευομένων μίμων τῶν ξένων προτύπων ζωῆς. Καὶ ἀπὸ ζωντανῆς πραγματικότης ἡ παρδόσις κατέστη εἰκονοκλαστικὴ τὴλῳσις.

Ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ἡ παρδόσις κατέστη κληρονομία καὶ οὐχὶ μνήμη στρεφομένη πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ μέλλον, δίδουσα οὕτω ζωὴν εἰς τὸ παρόν, ἡ ἀναστήλωσις τῆς πρέπει τώρα ἄλλοθεν νὰ ἐκκινήσῃ. Ὅχι πλεον ἀπὸ τὸν Λαόν, ὁ ὁποῖος ἀπόλεσε καὶ παρὰδοσιν καὶ συνεκτικούς ἠθικούς δεσμούς. Ὑπὸ μίαν τοιαύτην λαίλαπα καὶ ἀφροσύνην κυοφορεῖται τὸ αἷτημα τῆς ἐπαναστατικῆς Ἀναγεννήσεως τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου. Ἡ διάσπασις τῶν κοινωνικῶν μορφῶν, ἡ ἄνιστος, ἀμεγέθης καὶ ἀσύμμετρος «βαλκανικὴ» οἰκονομία δὲν δύναται πλεον διὰ τῆς λογοκρατίας νὰ ἐξασφαλίσῃ μίαν φυσικὴν τάξιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, δηλαδὴ μίαν ἔννομον πραγματικότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἄνευ βίας νὰ ἀναφερῶμεθα ἐπιζητούντες τὴν ἐλευθερίαν ἐξελιξίεν τῆς.

Αἱ ἐρίδες καὶ ἡ δξύτης τῆς ἀνταμαχίας (διὰ δὴν δημοκρατικότητα θίγουσιν τὸ κύρος αὐτοῦ τοῦτου τοῦ πολιτεύματος), τῶν πολυτρόπων καὶ ἀντιτιθεμένων συμφερόντων, τὰ ὅποια οὐδαμῶς ἐξισορροποῦνται εἰς τὴν βάσανον τῆς λογικῆς, θὰ εἶχον ἀπὸ μακροῦ ὁδηγήσει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς καθεστηκυίας τάξεως πραγμάτων, ἐὰν διεθνῶς ρυθμιστικοὶ παράγοντες ἐκάστοτε δὲν ἐπενέβαινον. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν βασικὸν ἀπόθεμα ἀληθειῶν ὑφίσταται διὰ νὰ ἀναγεννήσῃ ὁμαλὸς τὸν νεοελληνικὸν κόσμον, οὐδεμία ἄλλη δύναμις, ἐκτὸς τῆς ἐπαναστατικῆς, ἀπομένει πρὸς ἀνανέωσιν του. Ἡ ἄκρα ἀριστερά καὶ ἡ ἄκρα δεξιὰ, ὡς οἱ μόνον δυναμικοὶ πόλοι, ἐνθ' ἀδιαφοροποιοῦνται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, παρὰλλήλίζονται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνασυγκρότησιν. Ὑπὸ τὴν μονοπώλησιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὴν πολιτικὴν σκέπην τῆς ἄκρας δεξιᾶς ἀνετράφησαν, ὡς κοινωνικὸς ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν δύναμις, αἱ γενεαὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ Μετώπου καὶ τῆς Ἑθνικῆς Ἀντιστάσεως, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε συνειββάθησαν πρὸς τὸν κεφαλαιοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς οἰκονομικῆς ὁργανώσεως. Αἱ μικροσυντικαὶ-ἀγροτικαὶ τάξεις τῆς

λεγομένης «Ἑθνικῆς παρατάξεως» εἶναι κοινωνικῶς τόσον ἐπαναστατικαί, ὅστε ἡ ἀπόστασις ἡ ὁποία τὰς διαχωρίζει ἀπὸ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς ἐπαυσε νὰ εἶναι κοινωνικῶς στεγανή, ὁσονδήποτε καὶ ἂν καὶ τὰς ἄλλας τῆς διαστάσεις οὐδαμῶς ἐσμικρύνθη.²

Ἡ ἀνέλιξις τῶν τάσεων αὐτῶν καὶ δὴ κατὰ τῆς ἐξοικειώσεώς μας πρὸς τὰ κακῶς ἔχοντα, παρὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ πολιτικοῦ παρασιτισμοῦ, θὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ἡ ὑπερκράσις τῶν τεχνητῶν διαιρέσεων τῶν «Κομμάτων», τὰ ὁποῖα διασποῦν τὸ Ἔθνος, ἰδίᾳ μετὰ τὰς ἀπογοιτεῦσεις, τὴν κακοδοξαίμοναν καὶ τὸν μαρasmus τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, διανοίγει πιθανὸς ἐπικινδύνους χαρισματικὰς «πρωτοβουλίας». Ἡ ἀσυνέπεια καὶ ἡ ἑλλειψις ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι τὰς ἀπολύτους καταδικάζει τῆς χθὲς ἔσπεσαν διὰ θερμῶν ἐναγκαλισμῶν τῆς σήμερον, «ἡ ἀρχομανία καὶ ἡ ἑλλειψις συνειδήσεως ἀποστολῆς ἐντὸς ὀλιγαρχικοῦ κλίματος κατεθυνομένων ὁργάνων τῆς κοινῆς γνώμης, τροχοδρομεῖ τὴν ἐπαναστατικὴν πρᾶξιν ἀπὸ τὴν ὁδὸν τῆς λαϊκῆς ἀγανακτήσεως».³

Ὁ ἑλληνικὸς ἔθνισμός εἶναι *προαστικός*, ἐνθ' ὁ γαλλικὸς καὶ οἱ λοιποὶ ἱμπεριαλισμοὶ *ἀστικοί*, ὅσον καὶ ὁ σοβιετικὸς ἐπεκτατισμὸς *καστικός*. Συνεπῶς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιολογηθῇ μετὰ τὰ ἴδια κριτήρια ἡ εὐδαιμονιστικὴ ἐλευθερία τῆς Δύσεως μετὰ τὴν κοινοβιακὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία προὔπηρξε τοῦ αστικοῦ κράτους. Ἀκριβὸς δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκφρασις τῆς Κατηγορικῆς Προσταλῆς εἶναι διάφορος κατὰ λαοὺς καὶ κατὰ τόπους.⁴

Τὸ κοινοβιακὸν ἱδανικὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπανατοποθεῖται εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἀπὸ τὴν Τεχνικὴν, ἀπὸ *διάφορον ὁρόμον* καὶ μετὰ ἄλλα μέσα. Ἀλλ' ὁμως, ἡμεῖς, ἀνεξαρτήτως καὶ πρὶν ἀπὸ κάθε πρόβλεψιν ἐξελιξέως τῆς Τεχνικῆς, ἐπροβάλαμεν καὶ ἐβίωσαμεν τὸ ἱδανικὸν τοῦτο. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου· νὰ υπερνικῇ τὴν χρονικότητα, ὁμιλῶν μετὰ τὸν Αἰῶνον, μετὰ τὴν Ἱστορίαν, μετὰ τὸν Θεόν. Ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὸ Βυζάντιον ἢ τὴν τουρκοκρατίαν, πρὶν ἀκόμῃ ἡ Τεχνικὴ ἐλευθερώσῃ τὸν ἀνθρώπον, εἶχεν ἐλευθερωθῇ χάρις εἰς τὴν ἠθικὴν ἐνδυνάμωσιν του.

Ἀλλὰ διὰτὶ ἡ κοινοβιακότης τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ συμπέτεται μετὰ τὴν Ἑλευθερίαν τῆς Ἀτομικῆς Ἐποχῆς καὶ ὄχι ὁ Κομμουνισμὸς, ὁ Φασισμὸς ἢ ὁ Καπιταλισμὸς, οἱ ὁποῖοι τὴν ἀπεκάλυψαν; Ὅλα τὰ μεγέθη εἰς τὴν Ἱστορίαν εἶναι *ποιοτικά* καὶ οὐδέποτε εἶναι ἴδια. Τὸ βαθυτόμον νόημα τῆς Ἀτομικῆς ἐπαναστάσεως εἶναι ὅτι καταλύει τὴν ἰδιωτέλειαν, τὸν ἰδιώτην, τὸ συμφέρον. Μόνον ὁ Κοινοβιακὸς Ἑλληνισμὸς *ιδεολογικῶς* ἀντεστρατεύθη αὐτὰς τὰς ἐννοί-

2. Δ. Τσάκωνα, *Εἰσαγωγή εἰς τὸν νέον ἑλληνισμόν*, Ἀθῆναι 1958, σ. 169.

3. Γ. Δασκαλάκη, *ἐνθα ἀνωτέρω*.

4. Δ. Τσάκωνα, *Δοκίμια ἐπαναστάσεως*, Ἀθῆναι 1961, σ. 196.

1. Δ. Δανηλιδῆ, *ἐνθα ἀνωτέρω*, σ. 170.

ας. Οί 'Ορθόδοξοι Ραγιάδες τῶν Ἀμπελακίων καί τῆς Κοινοτικῆς μας Κόγχης ἐνόησαν τὴν ἐθνικὴν τὸν αὐτοσυνείδησαν μὲ τὴν ἀσώματον καὶ ἀταξικὴν Ὀρθοδοξίαν. Οὐτε ὁ εὐδαιμονισμὸς τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, οὔτε ὁ Μαρξικὸς γδοῦπος τῆς κομμουνιστικῆς βίας, οὔτε ὁ φυλετικὸς βιασμὸς δύνανται νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸ κοινοβιακὸν ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔτοιμον τώρα νὰ ἀνθίσῃ «ὡς αὐτονόητος λογικὸς τύπος». Συνεπεία ἀκριβὸς τούτου ὅλαι αἱ προσρμογαί, ὅλαι αἱ ὑλοποιήσεις αἱ ὁποῖαι θὰ πραγματοποιηθοῦν εἰς τὸ ἐπερχόμενον ὁμαδικὸν καθεστῶς, θὰ ἐκφρασθοῦν μὲ τὸ ὕψος καὶ τὴν ποιότητα τοῦ πολιτισμοῦ κάθε λαοῦ. Δυσκόλως, π.χ., ἓνας Μαρξιστοδιδάκτος Κομμουνισμὸς θὰ ἀποφυγῇ στρατιωτικὰς σηματοκρίσεις εἰς τὴν νέαν παγκόσμιον ὁμαδικὴν ζωὴν, ὅπως καὶ ἓνας μετακαπιταλιστικὸς ὁμαδισμὸς

δυσκόλως θὰ ἀπολέσῃ τὴν ἀνεύθυνον ἔννοιαν τοῦ ιδιώτου. Συνεπῶς, αἱ ὑλοποιήσεις τῆς νέας πραγματικότητος θὰ ποικίλλουν κατὰ τὴν ἠθικὴν εὐαισθησίαν καὶ παρᾶδосιν κάθε λαοῦ. Καὶ ἡ πυρηνικὴ ἐποχὴ δὲν ἰσοπεδώνει τοὺς λαοὺς· ἀντιθέτως, ἀπελευθερώνει τοὺς λαοὺς μέσα εἰς τὴν ἰδικήν των ἰδιμορφίαν.

Ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς, ὡς σύνθεσις ἐνὸς Κοινοβιακοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἥθους τῆς λεβεντιάς, τοῦτο ἀκριβὸς τὸ μήνυμα κομίζει εἰς τὸν αἰῶνα τῆς Ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ μάλιστα εἰς μίαν στιγμὴν ὅπου ἡ Εὐρώπῃ φαίνεται ὑπερκερασμένη ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τῆς, ὁ ὁποῖος ἀντὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀπέδωκε λογοκρατίαν, ἐνῶ εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφότητος ὤθησε μέχρι χθὲς ἀκόμη τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος πεισματικῶς.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Understanding Media, The Extensions of Man (Ἡ προέκτασις τοῦ ἀνθρώπου: τὰ Μέσω), ὑπὸ Marshall McLuhan, New York, MacGraw Hill, 1966.

Ἐντελὲς νέαν διάτασιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν τοῦ κόσμου δίδει ὁ Marshall McLuhan μὲ τὸ βιβλίον του *Understanding Media*. Ἡ ἐξέτασις ὅλων ἐνεαίρετως τῶν φαινομένων τὰ ὁποῖα συνέβησαν καὶ συμβαίνουν καταλίζει εἰς τὴν πραγματικότητά τὴν ὁποῖαν πρῶτος ἐκήρυξεν ὁ Norbert Wiener, πατὴρ τῆς Κυβερνητικῆς: «Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μία ἀκατανίκητος ἀνάγκη διὰ ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ὁμοίους του.» Καὶ ὁ McLuhan εἰς τὸ *Understanding Media* φθάει εἰς τελειότερον συμπέρασμα: ὅτι ἔχει ἐπινοηθῇ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον ὅν εἶναι μία ἐπέκτασις καὶ προστασία τοῦ κεντρικοῦ τὸν νευρικοῦ συστήματος. Τὰ πάντα εἶναι μέσα διὰ τὴν πληρεστέραν ἐνημέρωσιν τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συ-

στήματος ἢ μέσα διὰ τὴν ἐκφρασίαν του, ἐνδυναμώνσεις τῶν αἰσθήσεων, ἐπεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου—δηλαδὴ μέσα ἐπικοινωνίας, ἐπινοήσεις διὰ μίαν ὁλονὴν ταχυτέραν καὶ πληρεστέραν ἐπικοινωνίαν ἀνθρώπου πρὸς περιβάλλον καὶ ἄλλους ἀνθρώπους.

Ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων ἐπινοήσεων—μέσων ἐπικοινωνίας, ὁ McLuhan ἐξετάει ἐν ἑκάστῃ μερικῇ, εἰς τὰ ὁποῖα δίδει ἰδιότυπους χαρακτηρισμοὺς:

Προφορικὸς λόγος: τὸ ἄθος τοῦ κακοῦ, Γραπτὸς λόγος: ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀπτός, Ἀριθμὸς: τὸ προφίλ τοῦ πληθῆνος, Ἐνδυμασία: ἡ ἐπεκτεινόμενη ἐπιδεξιότης μας, Οἰκισμὸς: νέα ὄρις καὶ νέα προοπτικὴ, Χρῆμα: ἡ χάρις πιστώσεως τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου, Ὁρολόγιον: ἡ ὁσμὴ τοῦ χρόνου, Τυπογραφία: πῶς νὰ σκάβετε, Εἰκονογραφημένα: τηλεόρασις ντυμένη ἀπὸ Mad, Τυπωμένη λέξις: ἀρχιτέκτων τοῦ ἐθνικισμοῦ, Φωτογραφία: οἶκος ἀνοχῆς χωρὶς τοίχους, Τύπος: κυβέρνησις διὰ διαροῆς εἰδήσεων, Αὐτοκίνητον: ἡ μηχανικὴ νίκη, Διαφημισις: ἀναστάσις ἀπὸ τοὺς γείτονας, Παίγνια: αἱ ἐπεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου, Τηλέγραφος: ἡ κοινωνικὴ ὁρμή, Γραφομηχανή: στὴν ἐποχὴ τοῦ σιδηρέιου βόμβου, Τηλέφωνον: κίρβαλον ἀλλὰζόν ἢ σύμβολον κοινοῦ, Φωνόγραμμα: τὸ παιγνίδι πῶς ἐμάχησε τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, Κινηματογράφος: ὁ κόσμος σὲ μοιχεύει, Ραδιόφωνον: τὸ τὰμ τὰμ τῆς φωνῆς, Τηλεόρασις: ὁ ντροπαλὸς γίγας, Ἐξοπλισμοί: ἡ Εἰκονομαχία, Αὐτοματισμὸς: μηχανισμοὶ τῆς ζωῆς.

Ὁ Marshall McLuhan δὲν εἶναι εἰδικευμένος ἐπιστήμων. Δὲν εἶναι καν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, ἐπιστήμων: εἶναι ἐρευνητῆς

καὶ ἁπλῶς χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐμπνευσέων του. Καὶ τὸ *Understanding Media* δεικνύει πῶς ὁ ἀνθρώπος ἔγινε αὐτὸ πού ἔγινε χάρις εἰς τὰ μέσα ἐπικοινωνίας. Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐξελιζέως τῶν μέσων ἐπικοινωνίας, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐμπνεύσεις τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ καταλήγει ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον δὴν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος, ἀφοῦ ἀπόλεσεν ὅλην τὴν αἰτίαν του ὡς πηγὴ ἐνεργείας (μυϊκῆς δυνάμεως), καὶ ὅλην τὴν αἰτίαν του ὡς λογιστικὸν ὄν (σήμερον ἡ λογιστικὴ μηχανὴ ἔκτελει εἰκοσασήφιοις πολλαπλασιασμὸν εἰς χρόνον κατὰ ἀρκετὰς χιλιάδας μικρότερον ἀπὸ ἐν συνεργεῖον μαθηματικῶν), τώρα πλέον χάνει καὶ τὴν αἰτίαν του ὡς γραφειοκρατικὸν ἢ ἐκτελεστικὸν καὶ προγραμματικὸν ὄν, μὲ τοὺς ἡλεκτρονικοὺς ὑπολογιστὰς ἢ «ἐγκεφάλους», οἱ ὁποῖοι ἐβῆσαν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀναπαράγωγῆς τὸν πᾶν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον (ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ σχεδιάσῃ καὶ νὰ κατασκευάσῃ ἓνα τελειότερον ἄνθρωπον, ἐνῶ ὁ ἐγκέφαλος ἔχει σχεδιάσει ἓνα τελειότερον ἐγκέφαλον).

Τί μένει διὰ τὸν ἄνθρωπον; Εὐτυχῶς, ἡ ὑψηλότερα καὶ ἀνυποκατάστατος πνευματικὴ λειτουργία του: τὰ συναισθημάτων καὶ ἡ ἐμπνευσις, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ μίαν στιγμιαίαν ἀναλαμπὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρευνῆς: μίᾳς ἐρευνῆς χωρὶς προκαθορισμένον θέμα, χωρὶς πλάνη, ἢ, ἀκριβέστερον, χαλινός: μίαν κοσμικὴν ἑρμηνείαν, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἡ τάσις εἶναι ἐμφυτον τοῦ ἀνθρώπου: μίαν ἑρμηνείαν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν νέων μέσων ἐπικοινωνίας.

Γ. ΛΥΜΠΕΡΑΚΗΣ